

INDUSTRIJA PODRAVINE – OD MANUFAKTURA DO DEINDUSTRIJALIZACIJE (GLAVNE ETAPE I PROCESI)

INDUSTRY OF PODRAVINA - FROM MANUFACTURES TO DEINDUSTRIALIZATION (MAIN STAGES AND PROCESSES)

Petar FELETAR

Asistent prometne geografije

Fakultet prometnih znanosti

Zagreb, Vukelićeva 2

petar@meridijani.com

Primljeno: 10. 11. 2011.

Prihvaćeno: 1. 12. 2011.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK/UDC 332.1-4 (497.5 Podravina)

SAŽETAK

Članak donosi glavne etape širenja industrije u geografski prostor gornje hrvatske Podravine. Analizom glavnih razvojnih elemenata, predloženo je pet osnovnih razvojnih etapa: 1. Obrtničko-manufakturna etapa, 2. Manufakturno-industrijska etapa, 3. Etapa zastoja industrijalizacije, 4. Etapa intenzivne industrijalizacije, 5. Etapa tranzicije i deindustrijalizacije. U drugom dijelu članka prikazani su glavni efekti procesa industrijalizacije na transformaciju Podravine. To se prvenstveno odnosi na intenzivne promjene u prostornoj slici naseljenosti, zaposlenosti i dnevnim migracijama, ali i na poslovne rezultate gospodarstva, te prostornu distribuciju cestovne mreže.

Ključne riječi: manufaktura, industrija, periodizacija, etapa, prostorni raspored, deindustrijalizacija, procesi deruralizacije, cestovna infrastruktura

Key words: manufacture, industry, periodization, stage, spatial distribution, deindustrialization, deruralization processes, road infrastructure

1. UVOD

Na primjeru gornje hrvatske Podravine može se pratiti transformacija geografskog prostora iz tipične agrarne regije u razvijeno industrijsko područje, pa danas i do razvoja postindustrijskog društva.¹ I u Podravini su sekundarne djelatnosti bile glavni čimbenik rastakanja tradicijske agrarne strukture, a procesima industrijalizacije ne samo da je posve promijenjena struktura stanovništva prema djelatnostima, nego su unijete posvemašnje promjene u sve sastavnice života ljudi. Danas se i Podravina nalazi na novom razvojnom izazovu: u tijeku je stvaranje postindustrijskog društva, kada u stvaranju novih vrijednosti dominiraju tercijarne i osobito kvartarne djelatnosti. Može se govoriti i o procesima deindustrijalizacije, iako tzv. realni sektor (proizvodnja) i dalje mora ostati osnovica stabilnosti i razvoja. To znači da usporedo treba razvijati procese tranzicije i prestrukturiranja, uz brže usvajanje modernih tehnologija i efikasnije uklapanje u svjetske tokove roba, znanja i ljudi.

¹ Pojam (gornja hrvatska) Podravina obuhvaća geografski prostor tzv. tradicionalne povijesno-toponomastičke nizine Drave, u kojem se stanovništvo regionalno određuje pod imenom Podravci. To je geografsko područje triju velikih općina: Ludbreg, Koprivnica i Đurđevac, odnosno kraj od Vrbanovca na zapadu do Staroga Graca na istoku. Južna granica takve Podravine su sjeverni obronci Kalnika, Lepavinska vrata i bilo Bilogore, a na sjeveru je državna granica prema Mađarskoj.

U kontekstu nastojanja da se uz primjenu industrijskogeografske metodologije objasne glavni čimbenici i procesi tijekom industrijalizacije Podravine, važno je što realnije postaviti i periodizaciju tih promjena. Naime, ovi kompleksni procesi nisu se odvijali pravocrtno i vremenski ravnomjerno, već se mogu utvrditi pojedine etape i podetape koje imaju određene specifičnosti. Razvojne etape ovih procesa od pojave razvijenog obrta i manufaktura do intenzivne industrijalizacije i početka deindustrijalizacije, podudaraju se dakako dobrim dijelom s periodizacijom industrijskog razvoja šireg prostora, odnosno Hrvatske (Jugoslavije). S obzirom na različite razvojne faktore industrijalizacije i specifičan *genius loci* (lokalne oznake kreativnosti), periodizacija tih procesa u Podravini ipak se znatno razlikuje od općih (državnih). Stoga je postavljanje i objašnjavanje osnovnih etapa (periodizacije) procesa industrijalizacije od znatne važnosti za industrijskogeografsko proučavanje Podravine, te za bolje razumijevanje procesa koji su u tijeku ili će se događati.

Dosad je objavljeno podosta geografskih, a pogotovo povijesnih znanstvenih i stručnih radova o Podravini (i sjeverozapadnoj Hrvatskoj). Kompleksna periodizacija gospodarskog razvoja Podravine u zadnja dva stoljeća, još nije osmišljena, iako u nekim radovima ima parcijalnih naznaka formiranja pojedinih razvojnih etapa. Znatno je više radova o pojedinim razdobljima i vrstama djelatnosti podravskog gospodarstva, pa time i industriji. Također je objavljen veći broj radova o nepoljoprivrednim djelatnostima, te posebice industriji, kao čimbeniku transformacije geografskog prostora Podravine. To se osobito odnosi na demogeografske teme, geografiju naselja, agrarne i urbane geografske teme i slično.

U postavljanju osnovne metodološke strukture teme ovoga rada, neophodno je konzultirati i strane i domaće radove o osnovama industrijske geografije. Osnove industrijskih lokacija i proučavanju industrije kao čimbenika transformacije geografskog prostora postavili su još A. Weber (1909.), W. Brücher (1982.), K. Hottes (1976.), W. Gaebe (1989.), W. Chapman (1987.), H.A. Stafford (1991.) i drugi. Interpreti hrvatske industrijsko-geografske škole primijenili su i proširili ta saznanja u uvjetima razvoja hrvatske industrije, a dio tih metodoloških postavki primijenjen je i u ovom radu. Tu je važan rad D. Feletara (1985.) o teorijsko-metodološkim osnovama industrijske geografije, kao i njegov rad o periodizaciji i regionalizaciji industrije Jugoslavije (1986.). Z. Stiperski i D. Feletar (1990.) objavili su analizu razvojnih faza i procesa disperzije industrije Zagreba, a neke metodološke postavke mogu se koristiti i iz novije knjige R. Vuk (2009.) o gospodarskom razvoju (s osnovnim povijesnim etapama) kao faktoru transformacije ludbreške Podravine.

D. Pejnović (2005.) donosi neke metodološke postavke primjenjive i na područje Podravine, u članku o polarizaciji funkcija rada kao pokazatelju razlika u regionalnom razvoju Hrvatske. U knjizi o centralnim funkcijama i prometnim vezama naselja središnje Hrvatske, A. Malić (1981.) donosi metodološke osnove važnosti i utjecaja prometa na gospodarski (i industrijski) razvoj. D. Njegač (2000.) pojašnjava regionalnu strukturu Hrvatske, a A. Lukić (2010.) objašnjava teorijske pristupe geografskom proučavanju ruralnih prostora, dok stariji rad P. Kurteka (1966.) postavlja geografske osnove gornje hrvatske Podravine.

U koncipiranju i metodologiji ovoga rada od posebne su važnosti bili demogeografski radovi, jer su razvoj i transformacija gospodarstva izravno vezani uz prostorne i strukturalne promjene stanovništva. Korištene su metode i geografsko-prostorna primjena metodologije iz knjiga I. Nejašmića (2005.), M. Friganovića (1987.), A. Wertheimer Baletić (1990., 2005.), D. Živića i I. Žebec (1993.), I. Crkvenčića (2003.) i drugih. U tom smislu je važan rad K. Bašić (2005.) o depopulaciji gradske regije Zagreba, te više radova D. Feletara o demografskim mijenama na području Podravine i sjeverozapadne Hrvatske (1982., 1988., 2002., 2008.). O međuzavisnosti razvoja prometa i industrije, metodološki su korišteni radovi A. Malića (1981.), M. Matice

(2007.), I. Franolića, M. Dugije i P. Feletara (2010.), M. Sića (1997.), I. Dadića, D. Božičevića i M. Govorčinovića (2005.), I. Legca (2005.) i drugih.

O geografskim osnovama proučavanja tranzicije i prestrukturiranja hrvatskog gospodarstva, te determiniranju osnovnih ciljeva i pravaca toga procesa danas, tek se počela formirati odgovarajuća literatura. Osim nekih radova ekonomista, valja u tom smislu spomenuti radove L. Lorber (2003., 2005., 2011.), koja razrađuje regionalne razvojne probleme Podravlja, govori o važnosti bržeg prijenosa znanja i tehnologije, te razrađuje suvremenu transformaciju starih industrijskih zona na primjeru mariborskog Tezna. V. Pavlaković Koči i D. Pejnović (2005.) pišu o trendovima i promjenama regionalnog gospodarskog razvoja u uvjetima nove geografske stvarnosti, Z. Bračić i J. Lončar (2011.) razrađuju unutarregionalne disparitete na primjeru Sisačko-moslavačke županije, dok M. Matica piše o novijim gospodarskim promjenama u koprivničkoj Podravini (2003.). Tu su i neki radovi stranih geografa nužni za usporedbe u metodologiji suvremenih promjena. Primjerice, korišten je rad slovenskih autora B. Černič i P. Kumera (2011.) o suvremenim demografskim promjenama, čeških autora I. Ivana i J. Horaka (2011.) o demografskim mijenama u uvjetima industrijalizacije i deindustrijalizacije na primjeru Ostrave i Glasgowa, i drugih.

Osim osnovnih radova o regionalizaciji i periodizaciji industrije D. Feletara (1984., 1986.), za realno određivanje trajanja pojedinih razvojnih etapa, od značenja su i radovi suvremenih povjesničara o novijoj hrvatskoj povijesti. To se dakako odnosi na razvoj od 1945. do danas, dakle na vrijeme najintenzivnijih procesa industrijalizacije. U periodizaciji industrijskog razvoja tijekom toga turbulentnog razdoblja osobito mogu od koristi biti knjige D. Bilandžića (1968., 1999.), I. Goldsteina (2008., 2011.), J. Pirjeveca (2005.), I. Banca (2001.) i drugih. O periodizaciji starijih razdoblja gospodarskog razvoja Hrvatske neophodna je šira povijesno-gospodarska literatura, od koje ističem djela R. Bićanića (1951.), J. Lakatoša (1924.), R. Horvata (1994.) itd.

Konačno, za formiranje periodizacije razvoja industrije Podravine, kao i njezina utjecaja na transformaciju toga kraja, nužno je konzultirati veći broj radova povjesničara, ekonomista i drugih stručnjaka. O gospodarskoj povijesti Podravine osobito velik broj radova objavila je M. Kolar Dimitrijević (1977., 1978., itd.), koja donosi dragocjene podatke o prehrambenoj industriji i manufakturi, o rudnicima, o kemijskoj i metalnoj industriji i drugim granama nepoljoprivrednih djelatnosti u Podravini. Velik broj radova s tom tematikom objavio je i H. Petrić (2008., 1997., 2000., itd.), te osobito D. Feletar (1988., 1990., 2002., 2008. itd.), koji daje i metodološke osnove odnosa industrije i drugih gospodarskih grana, te kao transformatora područja Podravine. Valja spomenuti još radove F. Horvatića (1976.) o cehovima, Ž. Matiše (1976.) o nafti, I. Reberski (1986.) o urbanom razvoju, M. Winter (2000.) o povijesti ludbreškoga kraja itd.

Od posebne su vrijednosti odgovarajući izvori, prvenstveno oni o demografskim i gospodarskim značajkama Podravine. Uz korištenje uobičajenih izvora Državnog statističkog zavoda (popisi stanovništva itd.), obilno su korišteni podaci FINA-e, Hrvatske gospodarske komore, a od posebne su koristi bili rad M. Štimca (2011.) o gospodarstvu Koprivničko-križevačke županije u 2010. godini, te opsežna studija Županijska razvojna strategija Koprivničko-križevačke županije za razdoblje od 2011. do 2013. godine (2011.).²

2. GLAVNE RAZVOJNE ETAPE INDUSTRIJE PODRAVINE

Proces industrijalizacije Podravine odvijao se postupno kroz gotovo dva stoljeća. S obzirom na intenzitet investicija u industriju, kao i razinu utjecaja na transformaciju geografskog područja, kroz to dugo razdoblje izdvaja se nekoliko glavnih i nekoliko pratećih razvojnih etapa. Slijed etapa i podetapa može najbolje pratiti podatak o zaposlenosti u industriji. Čini nam se da su

² Spomenuti i drugi radovi koji se koriste u ovom radu, nalaze se u abecednom popisu na kraju članka.

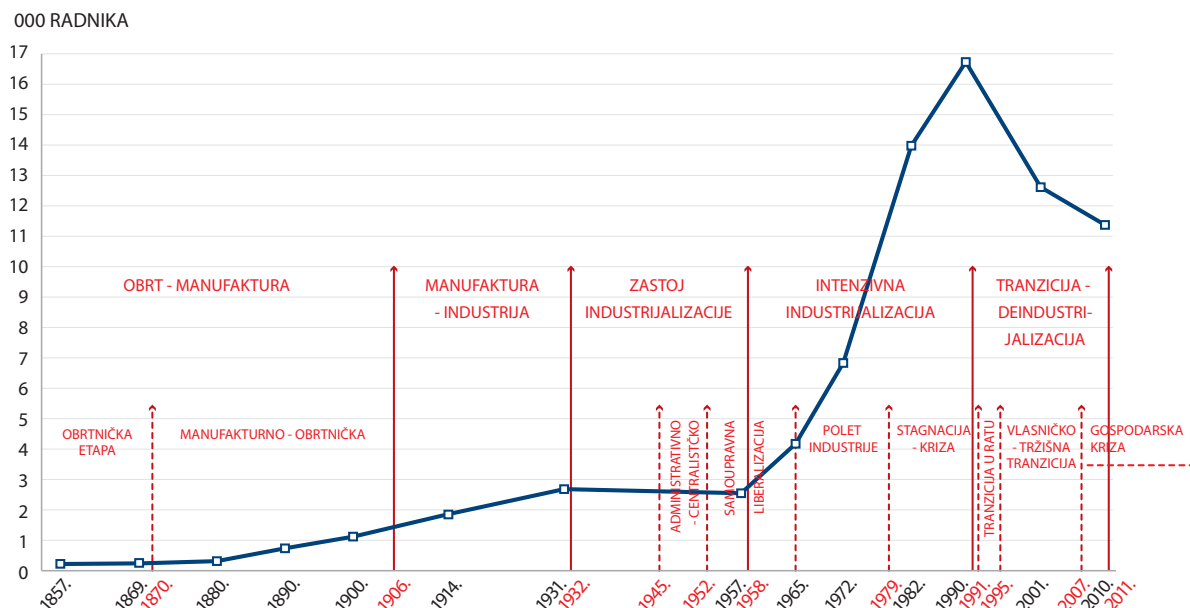
podaci o broju zaposlenih referentniji i stabilniji od drugih. Primjerice, vrlo referentan bi bio podatak o kretanju ukupne vrijednosti industrijske proizvodnje. Međutim tih podataka uglavnom nema ili ih je nemoguće izračunati da bi bili uspoređivi u dužem vremenskom nizu. Dobar je i podatak o fizičkom obujmu proizvodnje industrije. No, tih podataka također nema za veći broj godina, a i nemoguće ih je uspoređivati u duljem vremenskom nizu, jer se proizvodila raznovrsna roba vrlo različite vrijednosti. Stoga kao najstabilniji pokazatelj ostaje broj zaposlenih, iako i taj pokazatelj nije najrealniji u duljem vremenskom nizu. Napretkom tehnologije i uvjeta proizvodnje, jedan radnik u industriji prije pola stoljeća i jedan radnik danas nema isti ponder. Danas znatno manje radnika proizvede više robe (veće vrijednosti) nego ranije. Ipak smo se bazirali na tom pokazatelju, jer stabilnijeg za duže razdoblje nema.

Na temelju kretanja broja zaposlenih u manufakturama i industriji Podravine, kao i drugih pokazatelja razvoja sekundarnih djelatnosti i njihova utjecaja na transformaciju kraja, može se proces industrijalizacije Podravine periodizirati na pet osnovnih etapa. 1. Obrtničko-manufakturna etapa traje od prvih manufakturna krajem 18. stoljeća do 1906. godine. 2. Manufakturno-industrijska etapa počinje izgradnjom velike industrije Danica 1906. godine i završava pogubnim posljedicama svjetske ekonomske krize 1932. godine. 3. Etapa zastoja procesa industrijalizacije traje kroz razdoblje posljedica svjetske ekonomske krize, Drugi svjetski rat i rigidno razdoblje poratnih godina u realsocijalističkoj Jugoslaviji – dakle od oko 1932. do oko 1957. godine. 4. Etapu intenzivne industrijalizacije u Podravini označio je razvojni uzlet Podravke od 1957. i brzi transfer radne snage iz poljoprivrede u industriju. Taj proces najintenzivnije traje do oko 1980., ali se u Podravini nastavlja i u razdoblju krize realsocijalističkog poretka do 1990. godine. 5. Etapa tranzicije i deindustrijalizacije označila je razvoj Podravine nakon stvaranja samostalne Hrvatske 1991. i traje i danas.³

STARA OPĆINA	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1914.	1931.	1957.	1965.	1972.	1982.	1990.	2001.	2010.	Pad 2001./1990.	Pad 2010./1990.
RADNIKA U MANUFAKTURI I INDUSTRIJI																
KOPRIVNICA	-	-	-	-	591	1.100	2.050	1.613	2.984	4.437	9.315	9.758	7.381	7.017	-24,4	-28,1
ĐURĐEVAC	-	-	-	-	217	540	558	602	625	857	1.972	3.028	2.157	1.758	-28,8	-41,9
LUDBREG	-	-	-	-	311	215	75	333	588	1.538	3.290	3.945	3.274	2.582	-17,0	-34,6
UKUPNO	220	242	315	736	1.119	1.860	2.683	2.548	4.175	6.832	14.579	16.731	12.812	11.357	-23,4	-32,1
BROJ STANOVNIKA																
KOPRIVNICA	36.660	41.148	44.326	50.530	53.315	57.135	56.246	59.614	61.309	61.086	63.824	62.232	61.755	56.946	-0,8	-8,5
ĐURĐEVAC	31.966	37.282	40.410	48.179	53.539	57.840	56.459	54.243	51.666	47.788	41.828	40.008	37.910	34.601	-5,3	-13,5
LUDBREG	13.142	15.047	15.831	18.505	20.391	21.131	22.575	23.802	23.057	22.340	22.058	21.886	21.551	19.767	-1,5	-9,7
UKUPNO	81.768	93.477	100.567	117.214	127.145	136.106	135.280	137.659	136.032	131.214	127.710	124.106	121.216	111.314	-2,3	-10,3

Tablica 1. Kretanje broja manufakturno-industrijskih radnika i broja stanovnika na području Podravine od 1857. do 2011. godine (Izvor: Popisi stanovništva i literatura)

³ Trajanje i nazivi etapa razlikuju se od onih koje su dosad postavili geografi i povjesničari, što je i razumljivo s obzirom na lokalne podravske specifičnosti.

Sl. 1. Grafikon kretanja broja zaposlenih u manufakturama i industriji Podravine od 1857. do 2011. godine i glavne etape i podetape razvoja procesa industrijalizacije (P. Feletar, 2011.)

2.1. OBRITNIČKO-MANUFAKTURNA ETAPA (DO 1906.)

U tipičnoj agrarnoj Podravini s tradicionalnom autarkičnom poljoprivrednom proizvodnjom, transformacija gospodarstva u smjeru jačanja nepoljoprivrednih djelatnosti odvijala se vrlo sporo, znatno sporije nego u blizim područjima Mađarske ili Štajerske. Sve do razvojačjenja Vojne krajine (proglašeno 1871., a provedeno do 1883.), Podravina je bila podijeljena na dva upravno-politička dijela. Istočno od grada Koprivnice bila je vojnokrajiska vlast, a sjedišta kumpanija bila su u Peterancu, Sokolovcu, Novigradu Podravskom, Virju, Đurđevcu, Kloštru Podravskom i Pitomači. Grad Koprivnica i zapadni dio Podravine nalazili su se pak u sastavu Provincijala, odnosno banske Hrvatske.

Uvjeti za stvaranje jačih izvanpoljoprivrednih proizvodnih jedinica bili su nepovoljni u oba dijela Podravine. Vojnokrajiske vlasti nisu razvijale obrt i manufakture, a najveći dio potreba za takvom robom vlasti su zadovoljavale uvozom iz austrijskih zemalja. Vojnokrajiska usitnjena domaćinstva nisu imala dovoljno inicijative i kapitala za pokretanje većih poslova. Najvećim dijelom tek nakon razvojačjenja krajine, te stvaranjem novih mogućnosti napretkom tehnologija i prometa, u bivšem vojnokrajiskom dijelu Podravine dolazi do osnivanja znatnijih obrtničkih radionica i manufakture.

Slični su se procesi odvijali i na banskom dijelu Podravine. Obiteljske zadruge i seoska domaćinstva bila su tradicionalno zatvorena, bez kapitala za razvoj. Nakon ukidanja kmetstva 1848. i podravski posjedi plemstva izgubili su na gospodarskoj snazi. Kapital posjednika i vlastelina trošio se više na spašavanje negdašnjeg sjaja i načina života, nego li za moderniji gospodarski razvoj. Vlastelinstva u Velikom Bukovcu, Rasinji, Ludbregu i Martijancu, kao i manji posjedi u desetak drugih sjedišta, sporo reaguju na prestrukturiranje gospodarstva, te na svojim posjedima osnivaju tek manje proizvodne pogone, uglavnom vezane za preradu poljoprivrednih proizvoda i drva. Znatno je inicijativniji građanski sloj u formiranju, koji je u to doba počeo stasati osobito u slobodnom kraljevskom gradu Koprivnici, te donekle u Legradu, Ludbregu, Virju i

Đurđevcu. Tu se iz obrta stvaraju manufakture, jača trgovački kapital (osobito židovski), što je bila osnovica za stvaranje prvih maloindustrijskih pogona.

Tijekom 70-tih godina 19. stoljeća dolazi do određene prekretnice u razvoju nepoljoprivrednih djelatnosti u Podravini. Nositelj tih mijena je grad Koprivnica, koja postaje najvažnije središte obrta, trgovine, manufakture, prve industrije, prometa i obrazovanja u Podravini, sa širom gravitacijskom zonom. Uz postupni razvoj obrta, manufakture, trgovine i prometa, ubrzanje toga procesa ubrzalo je nekoliko najvažnijih događaja. Tada znatnije prodiru tehnološke i organizacijske inovacije iz austrijskih zemalja i Mađarske u Podravinu. U poljoprivredi se raspadaju tradicionalne obiteljske (kućne) zadruge, a proizvodnja polako prelazi iz autarkične u tržišnu. Novi građanski sloj postaje nositelj najvažnijih razvojnih procesa, osobito u Koprivnici i u trgovištima. Godine 1870. izgrađena je najvažnija transverzalna željeznička pruga između Budimpešte i Zagreba, te 1873. dalje prema Rijeci. Pruga je dala snažan poticaj transformaciji podravskog gospodarstva. Godine 1871. razvojačena je Vojna krajina, pa su pravno i stvarno izjednačeni uvjeti razvoja u cijeloj Podravini. Konačno, uvedeno je obvezatno osnovno obrazovanje. Novim hrvatskim školskim zakonom 1874. udareni su temelji državnom pučkom školstvu, a već 1860. osnovano je u Križevcima Kraljevsko gospodarsko učilište (viša poljoprivredna škola) s velikim utjecajem na razvoj cjelokupnog gospodarstva.

Prvo razvojno razdoblje – **obrtničko-manufakturnu etapu** – na temelju iznijetih procesa, valjalo bi podijeliti na dvije podetape: 1. Obrtnička podetapa do 1870. i 2. Obrtničko-manufakturna podetapa od oko 1870. do 1906. godine.

Obrtničku podetapu (do oko 1870.) svojim su djelovanjem obilježili cehovi, koji su strukovno okupili i zaštitili djelovanje i tržište svojim članovima. Glavna cehovska središta u Podravini bili su Koprivnica i Legrad. Računa se da je najstariju povelju dobio legradski Ceh kožara i to već 1480., ali procvat obrta u Legradu slijedi u 17. i 18. stoljeću, pogotovo nakon što je cehovska pravila dobio Šošarski i kušnjarski ceh 1697. godine. Koprivnica je imala devet glavnih cehova, a prvi je pravila dobio Ceh bravara, kovača, krznara i remenara 1635. godine.

Razvojem poslovanja vrlo je mali broj obrtničkih radnji prerastao u veće radionice i manufakture. Manje obrtničkim kapitalom, a više inicijativom jakih trgovaca, te države i vlastelinstava, od kraja 18. stoljeća javljaju se i prve manufakture. Tradicionalne vodenice bile su nukleus osnivanja većih mlinova, pogotovo nakon dolaska parnoga stroja i u Podravinu 60-tih godina 19. stoljeća. Računa se da je prvi paromlin u Koprivnici osnovao Ivan Đurkan 1858. godine, a kasnije se veći mlinovi osnivaju i u drugim podravskim trgovištima. Tada se javljaju i drugi mali pogoni za preradu poljoprivrednih proizvoda – pecare octa i rakije, pa i obrtničke pivovare (prva se u Koprivnici spominje već u statutu grada 1753., a braxatorium vlasnika Kalivode 1783.). Svilarstvo se u Podravini gaji još od vremena Marije Terezije, a u Koprivnici su djelovale dvije radionice za osnovnu preradu svile (philatorium). Od polovice 19. stoljeća na vodotocima niče i nekoliko manjih pilana, a kod većih naselja djeluju priručne ciglane (cigla od diluvijalnih glina se suši na suncu), koje su kasnije prerasle u veće ciglane pečene cigle. U to se doba javlja i rudarstvo kao značajna gospodarska grana. Lignit iz Bilogore i sjevernih obronaka Kalnika zanatski se počeo vaditi od 60-tih godina 19. stoljeća, a najizdašniji ugljenici nalazili su se oko Glogovca i južno od Pitomače.

Obrtničko-manufakturnu podetapu (od oko 1870. do oko 1906.) karakterizira povećanje broja većih obrtničkih radionica i manufakture, a potkraj toga razdoblja i nicanje prvih manjih industrijskih pogona u Podravini. Usprkos određenih kriza koje su potkraj 19. stoljeća potresale i ovaj dio Austro-Ugarskog carstva, u Podravini je ostvaren napredak u poljoprivrednoj proizvodnji, pogotovo prodorom kukuruza i krumpira kao glavnih ratarskih kultura i napretkom stočarstva (marvogojstva). Početak razvoja zadrugarstva inicirao je i nicanje malih radionica za preradu

poljoprivrednih proizvoda. U tu granu ulaže se i kapital postojećih posjednika i vlastelina, a snažno se množi i trgovački kapital, pogotovo židovski u Koprivnici, Legradu i drugdje. Novoizgrađena željeznica ubrzala je i usvajanje novih tehnologija i drugih novina.

Sve do početka 20. stoljeća prostorni raspored malih proizvodnih pogona imao je na prostoru Podravine posve policentrične oznake. Zbog strukture stanovništva prema osnovnim granama djelatnosti – kada je i do 90 posto Podravaca živjelo od primarnih zanimanja – i prostorni raspored naseljenosti bio je ujednačen. Tada još nije došlo do značajnije diferencijacije u razini centraliteta podravske naselja, iako i u tom smjeru već ima naznaka početka procesa deruralizacije.

Djelatnost	Mjesto	Godina osnutka (cca)	Godina ukidanja (cca)	Radnika (cca)
Kemijska (Danica d.d.)	Koprivnica	1906.	1937.	400
Uljna (Braun)	Koprivnica	1914.	1937.	20
Gradska klaonica	Koprivnica	1837.	1945.	8
Gradska pivovara	Koprivnica	1753.	1880.	5
Novi parni mlin d.d.	Koprivnica	1894.	1945.	30
Paromlin (Đurkan)	Koprivnica	1858.	1945.	15
Paromlin (Dlaka)	Koprivnica	1908.	1945.	10
Tvornica octa (Schwarz)	Koprivnica	1880.	1914.	40
Sodavoda (Löffler)	Koprivnica	1900.	1919.	3
Sodavoda (Lövy)	Koprivnica	1900.	1930.	3
Tvornica sapuna (Gvozdić)	Koprivnica	1908.	1909.	8
Paromlin (Ettinger)	Novigrad	1910.	1945.	15
Mlinarstvo (Kuzman)	Novigrad	1910.	1945.	6
Gradska ciglana	Koprivnica	1834.	1945.	25
Ciglana (Toplak)	Koprivnica	1880.	1945.	20
Gradska svilana	Koprivnica	1775.	1914.	10
Ciglana (Lendvaj)	Sigetec	1903.	1933.	10
Ciglana	Novigrad	1890.	1945.	15
Šljunčara (Singer)	Botovo	1907.	1945.	20
Cementni crijep (Štimec)	Drnje	1900.	1945.	8
Stolarija (Rogina)	Koprivnica	1885.	1919.	5
Tiskara (Kostinčer)	Koprivnica	1885.	1930.	5
Tiskara (Neugebauer)	Koprivnica	1897.	1914.	5
Tiskara (Kuzmić)	Koprivnica	1906.	1913.	5
Tiskara (Vošicki)	Koprivnica	1911.	1945.	8
Rudnik ugljena Donjara	Donjara	1906.	1943.	60
Rudnik (Pongrac)	Sokolovac	1866.	1875.	15
Rudnik (Fischer)	Žljebic	1890.	1925.	40
Rudnik	Jagnjedovac	1890.	1941.	25
Rudnik (Crnković)	Subotica	1891.	1945.	60
Rudnik (Imovna općina)	Bregi	1869.	1945.	100
Rudnik	Lepavina	1871.	1937.	90
Općina Koprivnica	32 pogona i rudnika			1.100

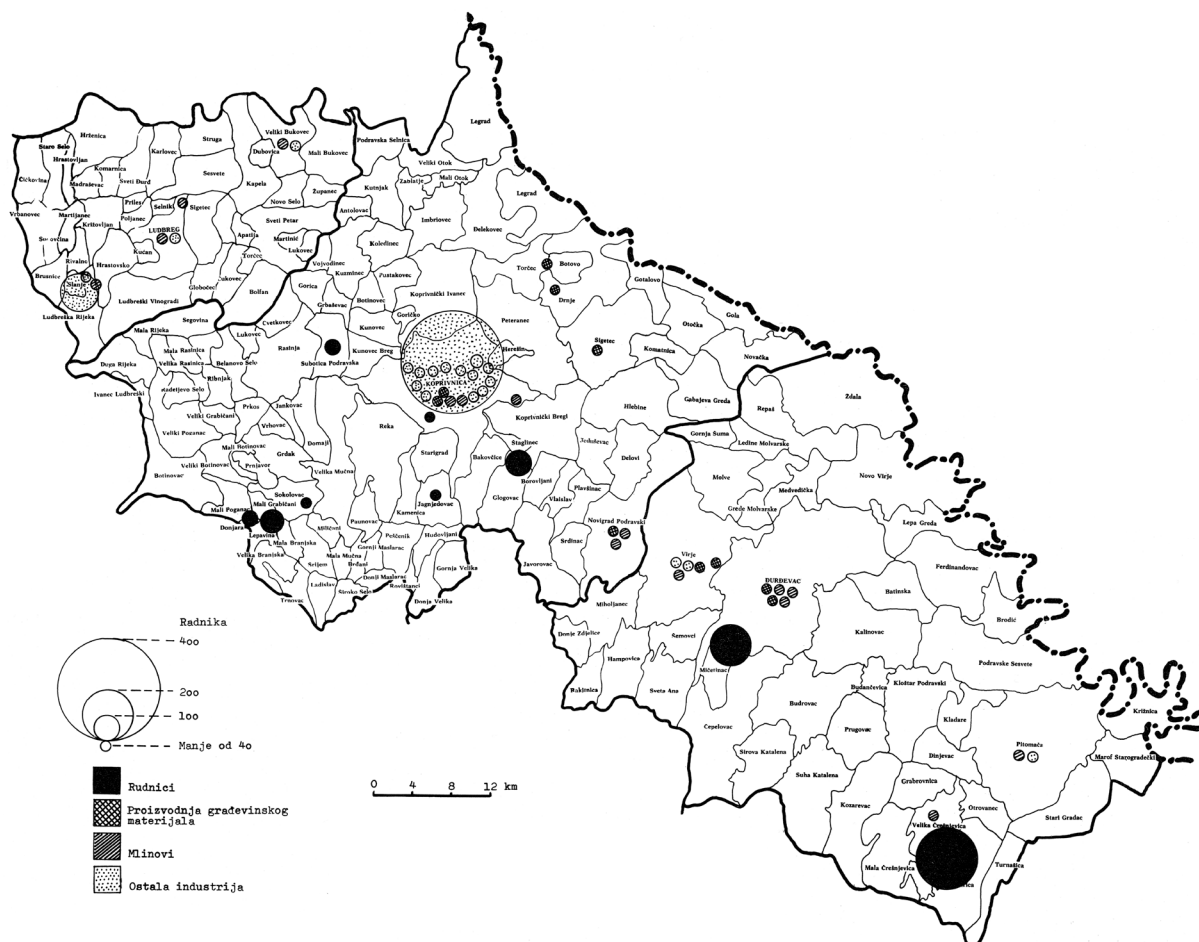
Djelatnost	Mjesto	Godina osnutka (cca)	Godina ukidanja (cca)	Radnika (cca)
Paromlin (Braun)	Đurđevac	1899.	1945.	25
Paromlin (Peršić)	Virje	1911.	1945.	11
Paromlin (Maitz)	Đurđevac	1910.	1945.	6
Mlinarstvo (Lichtner)	Đurđevac	1910.	1919.	5
Paromlin	V. Trešnjevica	1900.	1945.	7
Paromlin	Pitomača	1900.	1945.	8
Uljara (Bechner)	Pitomača	1905.	1919.	5
Ciglana (Maier)	Đurđevac	1905.	1945.	20
Cementni crijep	Đurđevac	1910.	1919.	5
Ciglana (Skrčević)	Virje	1900.	1945.	10
Ciglana (Imovna općina)	Virje	1890.	1945.	10
Tiskara (Ljubić)	Virje	1892.	1911.	5
Tiskara (Drašković)	Virje	1898.	1905.	4
Rudnik (Imovna općina)	Mišulinovac	1906.	1941.	160
Rudnik (Singer)	Pitomača	1880.	1945.	240
Općina Đurđevac	15 pogona i rudnika			540
Paromlin (Drašković)	V. Bukovec	1903.	1945.	15
Mlinarstvo (Kerstner)	Ludbreg	1904.	1945.	10
Mlinarstvo (Strattmann)	Luka	1895.	1945.	5
Mlinarstvo (Lambert)	Slanje	1895.	1910.	10
Pilana (Strattmann)	Ludbreg	1880.	1903.	5
Drvena industrija (Lambert)	Slanje	1896.	1910.	150
Octara (Drašković)	V. Bukovec	1903.	1914.	5
Octara, škrob (Lambert)	Slanje	1898.	1910.	10
Općina Ludbreg	8 pogona			215
Podravina	55 pogona			1.860

Tablica 2. Najvažnije obrtničko-manufakturne radionice i mali industrijski pogoni, te rudnici u Podravini do 1914. godine (Izvor: Industrija Podravine, 1984., 49)

Do početka 20. stoljeća osobito je ojačalo mlinarstvo, rudnici ugljena, ciglarstvo i osnovna prerada drva. To su četiri grane koje su zapošljavale u to doba u Podravini više od 80 posto svih manufakturno-industrijskih radnika. U Koprivnici su tada djelovala tri paromlina, dvije ciglane, tvornice octa i sodavode, dvije tiskare, svilana, oveća stolarija i nekoliko manjih pogona; u Sigeću i Novigradu, te Virju radile su ciglane; u Botovu u Drnju proizvodili su se proizvodi od šljunka i pijeska, a na Bilogori i u većim naseljima radile su male pilane. Nakon što je 1866. otvoren ugljenik u Sokolovcu, do kraja 19. stoljeća proradili su rudnici ugljena i u Donjari, Žlebicu, Jagnjedovcu, Lepavini, Podravskoj Subotici i najveći u Glogovcu kod Koprivničkih Bregi.

U đurđevačkoj Podravini potkraj 19. stoljeća židovska poduzetnička familija Braun otvara veliki paromlin u Đurđevcu, a paromlinovi su proradili i u Pitomači, Velikoj Črešnjevici i drugdje. Po dvije ciglane rade u Đurđevcu i Virju, te kod Staroga Graca, u Virju je osnovana tiskara, a uljara i octara rade u Pitomači. U ludbreškoj Podravini je na kraju 19. stoljeća grof Lambert na svojem imanju u Slanju osnovao nekoliko industrijskih pogona, koji su se u osnovi temeljili na drvenom bogatstvu blizoga Kalnika. Tu je bila velika pilana (s uskotračnom željeznicom), te

Sl. 2. Prostorni raspored obrtničko-manufakturnih i industrijskih pogona u Podravini do 1914. godine (Izvor: Industrija Podravine, 1984., 50)

pogon za proizvodnju stolica i druge drvenine od savijenog drveta. Preradi drva, Lambert je dodao i oveći paromlin, te octaru (računa se da je u industriji Slanja početkom 20. stoljeća radilo oko 150 radnika). Zbog prezaduženosti Lambert je imanje i tvornice morao prodati, a postrojenja drvne industrije prenijeta su u Varaždin (tu je nastala kasnije velika industrija Mundus). Na Bednji u Ludbregu radi veliki mlin na vodu i paru, mlinarstvo se razvija i u Luki i Velikom Bukovcu, gdje djeluje i tvornica octa i škroba, itd.

U razdoblju do 1914. možemo u Podravini konstatirati djelovanje 55 manufakturno-industrijskih pogona (s malim pogonima i više), koji su ukupno zapošljavali oko 1860 radnika. Prema popisima stanovništva, godine 1857. u manufakturama u Podravini bilo je zaposleno oko 220 radnika, 1869. oko 240, 1880. oko 320, 1890. oko 740 i 1900. godini oko 1120 radnika.⁴ Dakle, vidljivo je znatnije povećanje zaposlenosti u sekundarnim djelatnostima u Podravini na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, kada se osnivaju značajnije firme u Koprivnici, Đurđevcu, Pitomači, Ludbregu i osobito Slanji, a znatno je povećana i proizvodnja ugljena.

⁴ Podaci o broju zaposlenih u manufakturno-industrijskim pogonima do 1910. uglavnom su vrlo provizorni, jer se u popisima navode druge vrste zaposlenih. Do njih se došlo uglavnom zbrojem zaposlenih u pogonima u Podravini, koji se spominju u literaturi i izvorima.

2.2. MANUFAKTURNO-INDUSTRIJSKA ETAPA (1906. DO 1932.)

Gospodarski polet s prijelaza iz 19. u 20. stoljeće u Podravini se nastavio sve do početka Prvoga svjetskoga rata. Zadružni pokret unapređuje agrarnu proizvodnju, u većim mjestima osnivaju se štedionice i banke pa je lakše doći do kapitala, uglavnom se kompletira i longitudinalni željeznički smjer nizinom Drave, jača trgovina, obrazovanje i stvaraju se drugi povoljni faktori za rast sekundarnog sektora. Pred Prvi svjetski rat u Podravini je u manufakturama i industriji radilo već oko 2000 zaposlenih, što je utjecalo i na početak prostorne diferencijacije u slici naseljenosti – uz jačanje Koprivnice kao regionalnog središta.

Iako je Prvi svjetski rat (1914.-1918.) i za Podravinu značio gubitak znatnih ljudskih potencijala i zastoj u gospodarskom i društvenom razvoju, neke privredne inicijative su nastavljene i u ratnim prilikama. Rudnici ugljena su po obujmu povećali proizvodnju, što se odnosi i na brojne podravske mlinove. U Koprivnici upravo tada stasa nova značajna tvornička proizvodnja – Brauni osnivaju veliku tvornicu ulja, a dolazi do nekih inicijativa u drugim podravskim mjestima.

Ipak početak ove **manufakturno-industrijske etape** (1906.-1932.) označila je izgradnja velike kemijske industrije Danica u sjevernom dijelu Koprivnice. To je bila dotad najveća investicija u industriju u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, koja je ujedno značila i bržu transformaciju Podravine, a posebice urbanističkog razvoja i demografskog uzleta Koprivnice. Poduzetnička obitelj Daničić (iz Zagreba) izgradila je na Danici najveću industriju kemijskih proizvoda (prvenstveno umjetnih gnojiva i raznih kiselina) u ovom dijelu Europe, koja je već nakon otvaranja 1906. zapošljavala više od 500 radnika.

Zanimljivo je ovdje navesti da je izgradnja Danice slijedila većinu faktora i uvjeta iz teorije industrijskih lokacija, što je bilo važno za kasnije širenje urbanog tkiva Koprivnice. Prirodno-geografski lokacijski uvjeti bili su ovdje povoljni, jer se Danica nalazi na sjevernoj strani grada, a pad voda je prema sjeveru (Dravi), ovdje pušu ponajviše zapadni vjetrovi pa se zagađenja i vode iz zraka usmjeruju podalje od grada. Odličan je i prometni položaj uz željezničku prugu iz Koprivnice prema Mađarskoj (a najviše kupaca umjetnog gnojiva je iz te zemlje). U financiranje izgradnje uključile su se, uz mađarske i zagrebačke, također i koprivničke banke. Da su Daničići za lokaciju svoje tvornice izabrali upravo Koprivnicu, prevagnuli su povoljni lokalni lokacijski uvjeti. Tadašnja uprava grada vodila je stimulativnu politiku za privlačenje kapitala znajući da će investicije donijeti napredak.⁵ Grad je, naime, dao besplatno zemljište, izgradio je pristupni industrijski kolosjek, te investitoru darovao potrebnu ciglu za izgradnju tvornice. Uz to, investitoru su na nekoliko godina smanjeni lokalni porezi.

Nakon Prvog svjetskoga rata, uvjeti razvoja sekundarnog sektora znatno su se pogoršali. Stvorena je nova država (Jugoslavija), a na Dravi je povučena čvrsta državna granica, čime je odsiječeno važno mađarsko tržište. Bitno je smanjen dotok stranoga kapitala, kao i snaga nekad dominirajućeg zagrebačkog bankarstva (ta je moć preseljena uglavnom u Beograd). Uslijedile su i za Podravinu mršave poslijeratne godine, ali inicijativnost u širenju sekundarnog sektora je ipak nastavljena. Nastavljen je vidljiv napredak rudarstva i industrije sve do nove velike stagnacije, koju je i u Podravini uzrokovala svjetska ekonomska kriza – došla je do izražaja osobito nakon 1932. godine.

U razdoblju od 1906. do 1932. Koprivnica se profilira kao dominirajući gospodarski, pa i demografski centar. Kemijska industrija Danica je nakon 1918. smanjila proizvodnju umjetnih

⁵ Početkom 20. stoljeća Koprivnica je imala vrlo sposobnog i poduzetnog gradonačelnika – Josipa Vargovića. On je u grad doveo industriju, izgradio najvažnije javne zgrade, asfaltirao središte i uredio parkove. Suvremenici pišu da je Vargović Koprivnicu promijenio iz velikog podravskog sela u pravi manji grad.

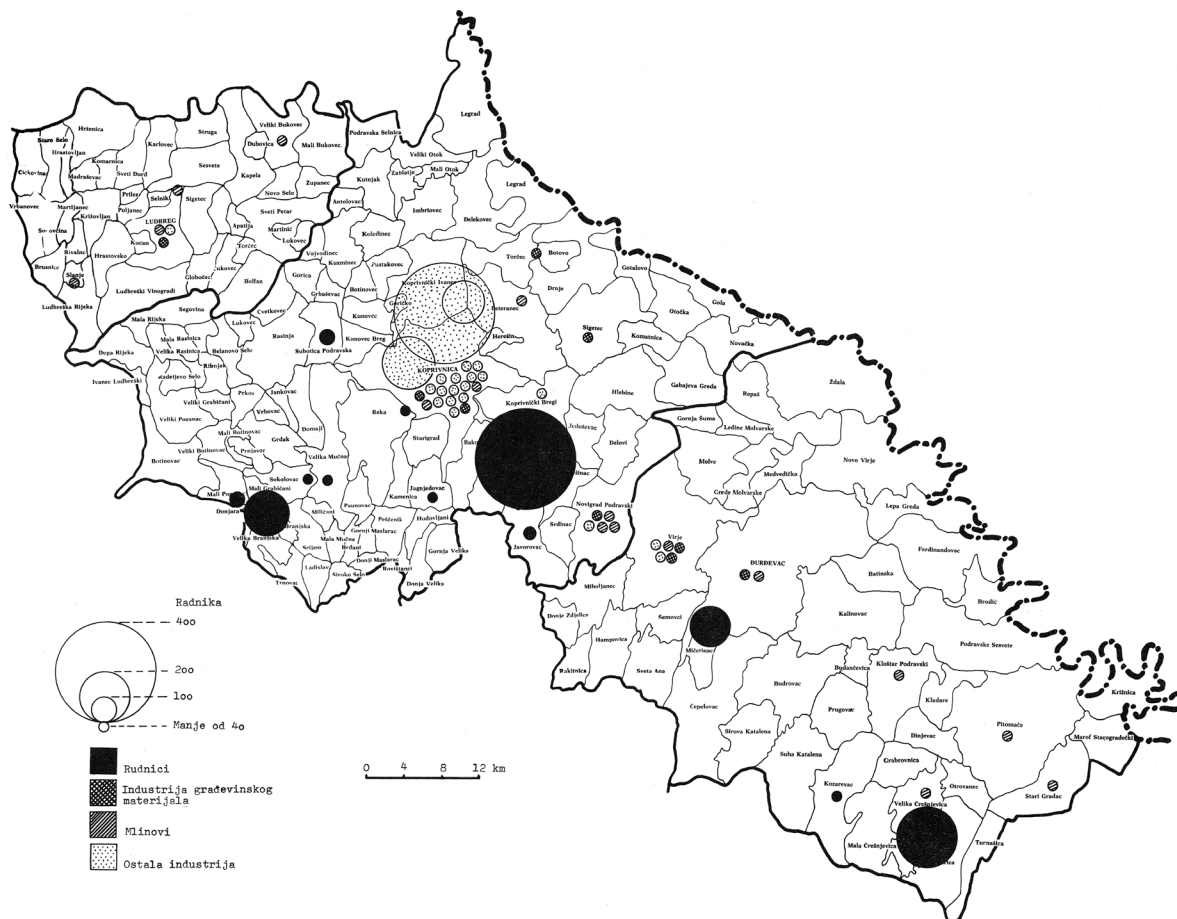
gnojiva (prvenstveno zbog gubitka mađarskog tržišta), ali je na istoj lokaciji izgrađena velika metalna industrija (tvornica šarafa, čavala i sl.), koja je zapošljavala i do 200 radnika, a radila je od 1922. do 1931. godine. U to je doba ojačalo i podravsko mlinarstvo, uz povećane kapacitete u Koprivnici, Ludbregu, Peterancu, Koprivnici, Virju, Đurđevcu i drugdje. Rade i velike ciglane u Ludbregu, Koprivnici, Virju, Đurđevcu i drugdje, a izgrađene su i oveće pilane – u Koprivničkim Bregima i Koprivnici itd. Osobito je značajno bilo rudarstvo, a rudnici ugljena u Glogovcu, Črešnjevici, Lepavini, Velikoj Mučnoj, Kameniku, Žlebici, Jagnjedovcu, Podravskoj Subotici, Javorovcu, Mišulinovcu, Kozarevcu i drugdje na Bilogori, zapošljavaju 1931. godine i više od 1100 rudara. Važni su i manji pogoni za preradu poljoprivrednih proizvoda, osobito u Koprivnici, Velikom Bukovcu, Ludbregu, Slanju, Virju, Pitomači i drugim mjestima.

Djelatnost	Mjesto	Godina osnutka (cca)	Godina ukidanja (cca)	Radnika (cca)
Kemijska («Danica d.d.»)	Koprivnica	1906.	1937.	400
Metalna («Danica d.d.»)	Koprivnica	1922.	1931.	170
«Industrija ulja d.d.»	Koprivnica	1914.	1937.	210
Gradska klaonica	Koprivnica	1837.	1945.	11
«Koprivnički paromlin d.d.»	Koprivnica	1894.	1945.	35
Paromlin (Friben)	Koprivnica	1858.	1945.	15
Paromlin (Dlaka-Matiša)	Koprivnica	1908.	1945.	10
Prerada mesa (Wegmann)	Koprivnica	1928.	1939.	20
Prerada voća (Wolf)	Koprivnica	1934.	1945.	15
Velepecara (Fischer)	Koprivnica	1921.	1925.	5
Octara (Martinušić)	Koprivnica	1922.	1928.	5
Sodavoda (Löwy)	Koprivnica	1900.	1930.	3
Mlinarstvo (Kuzman)	Novigrad	1910.	1945.	5
Mlinarstvo (Sever)	Peteranec	1922.	1945.	10
Mlinarstvo (Ettinger)	Novigrad	1910.	1945.	15
Mlinarstvo (Kovač)	Novigrad	1920.	1938.	8
Bojenje platna (Grünwald)	Koprivnica	1919.	1933.	5
Industrijska vaga (Kartis)	Koprivnica	1921.	1930.	10
Pilana (Pavlović)	Koprivnica	1922.	1941.	8
Parna pilana	Bregi	1919.	1945.	25
Kožara	Novigrad	1934.	1947.	15
Tiskara (Kostinčer)	Koprivnica	1885.	1930.	5
Tiskara (Vošicki)	Koprivnica	1911.	1945.	20
Tiskara (Senjanin)	Koprivnica	1931.	1943.	8
Tiskara (Loborec)	Koprivnica	1927.	1945.	10
Gradska ciglana	Koprivnica	1834.	1945.	25
Ciglana (Toplak)	Koprivnica	1888.	1945.	25
Ciglana	Sigetec	1903.	1933.	15
Ciglana	Novigrad	1905.	1945.	15
Šljunak (Singer)	Botovo	1907.	1945.	30
Ugljenokop	Lepavina	1871.	1937.	180
Ugljenokop (Gottesman)	Velika Mučna	1919.	1932.	28

Djelatnost	Mjesto	Godina osnutka (cca)	Godina ukidanja (cca)	Radnika (cca)
Ugljenokop	Donjara	1906.	1943.	60
Ugljenokop (Baum)	Kamenik	1936.	1943.	25
Ugljenokop (Fischer)	Žljebic	1890.	1925.	20
Ugljenokop	Jagnjedovac	1890.	1941.	25
Ugljenokop (Crnković)	Subotica	1891.	1945.	60
Ugljenokop (Mirna d.d.)	Javorovac	1919.	1932.	50
Ugljenokopi	Glogovac	1869.	1945.	450
Općina Koprivnica	39 pogona			2.050
Mlinarstvo (Peršić)	Virje	1911.	1945.	10
Mlinarstvo (Braun)	Đurđevac	1899.	1945.	25
Mlinarstvo (Braun)	Kloštar	1916.	1944.	15
Mlinarstvo	Stari Gradac	1920.	1945.	5
Mlinarstvo	Pitomača	1900.	1945.	8
Mlinarstvo	V. Črešnjevica	1900.	1945.	5
Ciglana	Đurđevac	1900.	1945.	15
Ciglana (Skrčević)	Virje	1900.	1945.	10
Ciglana (Imovna općina)	Virje	1890.	1945.	10
Tiskara (Bartol, Tišljar)	Virje	1922.	1930.	6
Tiskara (Tišljar)	Virje	1931.	1943.	6
Ugljenokop (Imovna općina)	Mišulinovac	1906.	1941.	160
Ugljenokop	Kozarevac	1920.	1930.	20
Ugljenokop (Singer)	Črešnjevica	1880.	1945.	240
Općina Đurđevac	15 pogona			540
Mlinarstvo (Drašković)	V. Bukovec	1903.	1945.	15
Mlinarstvo (Kerstner)	Ludbreg	1904.	1945.	15
Mlinarstvo (Strattmann)	Luka	1895.	1945.	5
Mlinarstvo	Slanje	1895.	1945.	8
Tiskara (Loborec Đ.)	Ludbreg	1940.	1943.	6
Ciglana (Kerstner)	Ludbreg	1918.	1918.	25
Općina Ludbreg	6 pogona			75
Podravina	60 pogona			2.670

Tablica 3. Glavni pogoni u industriji i rudarstvu Podravine, koji su djelovali u razdoblju između dva svjetska rata (Izvor: Industrija Podravine, 1984., 52)

U Podravini je između dvaju svjetskih ratova djelovalo 60 značajnijih industrijskih pogona i rudnika, koji su zapošljavali ukupno više od 2700 radnika (prema popisu stanovništva 1931. godine – 2683 radnika). Obrt, industrija i rudarstvo 1931. zapošljavaju 5553 radnika, što je oko 7,7 posto od tadašnjeg aktivnog stanovništva. Po tom popisu se sudjelovanje poljoprivrednog (primarnog) stanovništva smanjilo na oko 82 posto. U samom gradu Koprivnici je od poljoprivrede 1910. godine živjelo 53,2 posto stanovništva, a 1931. godine 36,3 posto. Sudjelovanje obrta i industrije se minimalno povećalo (od 25,0 na 25,6 posto), ali je zato bitno poraslo relativno sudjelovanje trgovine, prometa, javnih službi i drugih tercijarnih djelatnosti.

Sl. 3. Prostorni raspored najvažnijih manufakturno-industrijskih pogona u Podravini u razdoblju od 1918. do 1941. godine (Izvor: Industrija Podravine, 1984., 53)

Aktivno stanovništvo 1931.	Kotar Koprivnica	Kotar Đurđevac	Kotar Ludbreg	Podravina
Ukupno	29.215	27.477	15.428	72.120
Industrija, obrt, rudarstvo				
- ukupno	2.777	1.953	823	5.553
- radnici	1.587	898	399	2.884
- ostali	1.190	1.055	424	2.669
Posto od ukupno	9,1	7,1	5,3	7,7
Samo obrt				
- ukupno	1.204	1.240	576	3.011
Posto od ukupno	4,1	4,5	3,6	4,2
Industrija, rudarstvo				
- ukupno	1.573	713	256	2.542
Posto od ukupno	5,0	2,6	1,7	3,5

Tablica 4. Struktura aktivnog stanovništva triju podravskih kotara prema popisu 1931. godine (Izvor: Industrija Podravine, 1984., 51)

Djelatnost	1910.		1921.		1931.	
	Broj	Posto	Broj	Posto	Broj	Posto
Poljoprivreda	2.131	53,2	2.232	54,1	1.884	46,3
Obrt i industrija	1.0122	25,0	873	21,2	1.041	25,6
Trgovina, novčarstvo	220	5,4	216	5,2	428	10,5
Promet	98	2,3	101	2,5	93	2,3
Javne službe, sl. zanimanja	231	5,3	283	6,8	209	5,1
Umirovljenici	144	3,4	148	3,6	90	2,2
Nadničari	58	1,4	181	4,4	194	4,8
Kućna služinčad	136	3,3	53	1,3	95	2,3
Ostali	30	0,7	36	0,9	35	0,9
Ukupno	4.070	100	4.121	100	4.069	100

Tablica 5. Struktura aktivnog stanovništva grada Koprivnice prema popisima 1910., 1921. i 1931. godine (Izvor: Industrija Podravine, 1984., 51)

2.3. ETAPA ZASTOJA PROCESA INDUSTRIJALIZACIJE (1932.-1958.)

Rigidne gospodarsko-političke prilike tadašnje Jugoslavije, uz nepovoljno djelovanje svjetske ekonomske krize, bili su glavni čimbenici ne samo zastoja u procesu industrijalizacije Podravine, nego i znatno smanjivanje industrijske proizvodnje i broja zaposlenih u sekundarnom sektoru. U **etapi zastoja procesa industrijalizacije** od 1932. do 1958., čak su zaustavljeni i procesi deagrarizacije i deruralizacije, a broj stanovnika u većim podravskim naseljima je stagnirao ili se smanjio, uključujući i grad Koprivnicu.

Pritisnuta dugovima, nepovoljnom strukturom industrijske proizvodnje, slabom kvalitetom i niskom produktivnošću, podavska industrija se nije snašla u tadašnjoj sveopćoj krizi. Naglom propadanju još je pridonijela i općejugoslavenska nepovoljna fiskalna politika, uz dominaciju interesa (veliko)srpskog kapitala. U toj igri, od 1931. bitno se smanjuje proizvodnja u koprivničkoj Danici, a tvornica šarafa je propala. Do 1937. godine prestala je proizvodnja i u kemijskoj industriji Danica, a veći dio jeftino kupljenih strojeva preseljen je u Šabac. Iste godine prestala je radom i druga najveća podavska industrija – koprivnička uljara. Godine 1930. prestaje radom Löwyjeva tvornica sodavode, 1933. Grünwaldova tekstilna bojadisaonica, a 1939. i Wegmanova velika prerada mesa u Koprivnici. U to vrijeme prestaju radom i neke ciglane, mlinovi i rudnici. Pred Drugi svjetski rat u sekundarnim djelatnostima u Podravini radilo je tek oko 1600 djelatnika (najviše u rudarstvu i preradi drva).

Na ovakvu nepovoljnu situaciju su uslijedila ratna razaranja Drugog svjetskog rata,⁶ a potom i vrlo teške i rigidne poslijeratne godine. Ne samo do raskida sa SSSR-om 1948., nego praktički do ukidanja saveznih i republičkih direkcija 1952., društvo i gospodarstvo prolaze kroz tešku **administrativno-centralističku podetapu** razvoja, kada se želio izgraditi realsocijalistički poređak sovjetskoga tipa. Srećom proces kolektivizacije na selu je napušten, a od 1950. uvođenjem samoupravljanja barem su malo otkrivena vrata liberalnijim procesima u gospodarstvu. **Podetapa samoupravne liberalizacije** (1952.-1965.) već je u početku donijela intenzivni proces prelijevanja kapitala iz poljoprivrednih u nepoljoprivredne djelatnosti. Primat u ulaganjima apsolutno je imala energija, promet i industrija, a uz provođenje socijalističkog planiranja i stege.

⁶ Određenu simboliku potpune propasti koprivničke industrije predstavlja i osnivanje ustaškog konclogora u ostacima zgrada industrije na Danici.

Podravska industrija teško se i sporo uključivala u te nove prilike i procese. Postojeći mali pogoni bili su zastarjeli, niske konkurentnosti, a vodstva nestručna i uglavnom bez inicijative. Trebalo je proći više od 10 godina od završetka rata, da se proces industrijalizacije u Podravini opet oživi. Uz nepovoljne ekonomske, kadrovske i povijesne čimbenike, tomu je kriv i granični položaj Podravine prema tzv. istočnom bloku. Nakon 1948. vlasti ne samo da nisu željele investirati u nove pogone u tom graničnom kraju, nego se i dio postojećih postrojenja preseljavao u unutrašnjost zemlje. Stoga ne čudi podatak da je 1931. u manufakturama, industriji i rudarstvu Podravine radilo oko 2700 radnika, a 1957. tek oko 2550 djelatnika. Taj odnos bio bi još nepovoljniji da nije povećan broj rudara, osobito u Glogovcu (Bregima) i Črešnjevici (Pitomači), a glavni kupac lignita bile su željeznice i domaćinstva.

2.4. ETAPA INTENZIVNE INDUSTRIJALIZACIJE (1958.-1990.)

Potkraj 60-tih godina 20. stoljeća i u sjevernoj Hrvatskoj počinju se stvarati bolji uvjeti razvoja. Represivno centralističko upravljanje slabi, a jača inicijativnost poduzeća, pa i u tzv. provinciji. Radi se i na stvaranju velikih općina, koje će dobiti mogućnost koncentracije kapitala i kadrova. I dalje se provodi razvojna politika koja daje primat ulaganjima u sekundarne djelatnosti. Država se sve više otvara prema zapadnim demokracijama, želeći postati određeni most između zapada i istoka. U međuvremenu završavaju visoke škole mladi kadrovi koji su počeli školovanje nakon rata, pa tako i Podravina dobiva svoje prve inženjere, ekonomiste i druge stručnjake. Nakon što su 1963. formirane velike općine (u Podravini: Koprivnica, Ludbreg i Đurđevac), bolje mogućnosti razvoja otvara i privredna reforma proglašena 1965. godine. Njome se još više otvara suradnja s inozemstvom, uz sve liberalniju mogućnost transfera znanja i kapitala. I Podravcima je otvoren put za odlazak na rad, ali i na školovanje u Europu, što je kući donijelo nova znanja, inicijative i nešto kapitala.

Na tim pretpostavkama započela je **etapa intenzivne industrijalizacije**. Ona je u Podravini započela nešto ranije nego drugdje, a pogotovo u Koprivnici. Općim uvjetima na primjeru Koprivnice valja dodati i čimbenik inicijativnosti i stručnosti domaćih ljudi (genius loci). Tim okupljen u maloj koprivničkoj tvornici pekmeza – Podravki – započeo je 1957. stvarati novu prehrambenu industriju koja počiva na novim atraktivnim prehrambenim proizvodima i visokoj kvaliteti. Tada je započela proizvodnja instant juha, a 1959. i dodataka jelima (Vegeta), što je lansiralo koprivničku prehrambenu industriju među najuspješnije u Hrvatskoj. Tomu je pridonijelo i obilje jeftine radne snage, koja je sve bolje obrazovana, a potjecala je iz procesa deagrarijacije i deruralizacije Podravine. Uz prehrambenu industriju, koja je imala sirovinsku osnovicu u razvijenoj podravskoj agrarnoj proizvodnji, razvijaju se i druge industrijske grane, poput obućarske, tekstilne, metalne, osobito drvne (vezane uz bogatstvo pridravskih i kalničko-bilogorskih šuma), te kasnije farmaceutske grane i druge. Osim toga, rudarstvo je u to doba doživjelo svoje vrhunce. Osnovani su Koprivnički ugljenokopi, s najvećim rudnicima kod Glogovca i Črešnjevce, te separacijama u Bregima i Pitomači. Ovi su rudnici u vrijeme početka privredne reforme 1965. zapošljavali i do 1800 radnika. Zbog prijelaza na korištenje nafte i plina kao osnovnih izvora energije, rudnici su i na Bilogori zatvoreni nakon 1971. godine. Upravo u to doba počela je eksploatacija zemnoga plina iz podravskih nalazišta i izgradnja suvremenih postrojenja za pročišćavanje u Molvama. Ta nalazišta su također pridonijela bržem industrijskom razvoju Podravine.

Analizom važnosti pojedinih lokacijskih faktora za razvoj industrije Podravine, mogla bi se postaviti slijedeća hijerarhija: 1. Obilje jeftine i relativno školovane radne snage, 2. Poticajni izvori sirovina u samoj regiji: razvijeno ratarstvo i stočarstvo, bogatstvo šuma, prirodnog plina i (ranije) ugljena, te vode. 3. Povoljni lokalni faktori – ekološka lokacija, uvjeti lokalne vlasti,

cijena kapitala, genius loci, 4. Prometna dostupnost – razvijena željeznička mreža i lokalne ceste, 5. Ostali faktori – državna regulativa, 5. Tradicija industrijske proizvodnje u Podravini (Koprivnici) i dugogodišnje formiranje radno-industrijskih kadrova i navika, itd.

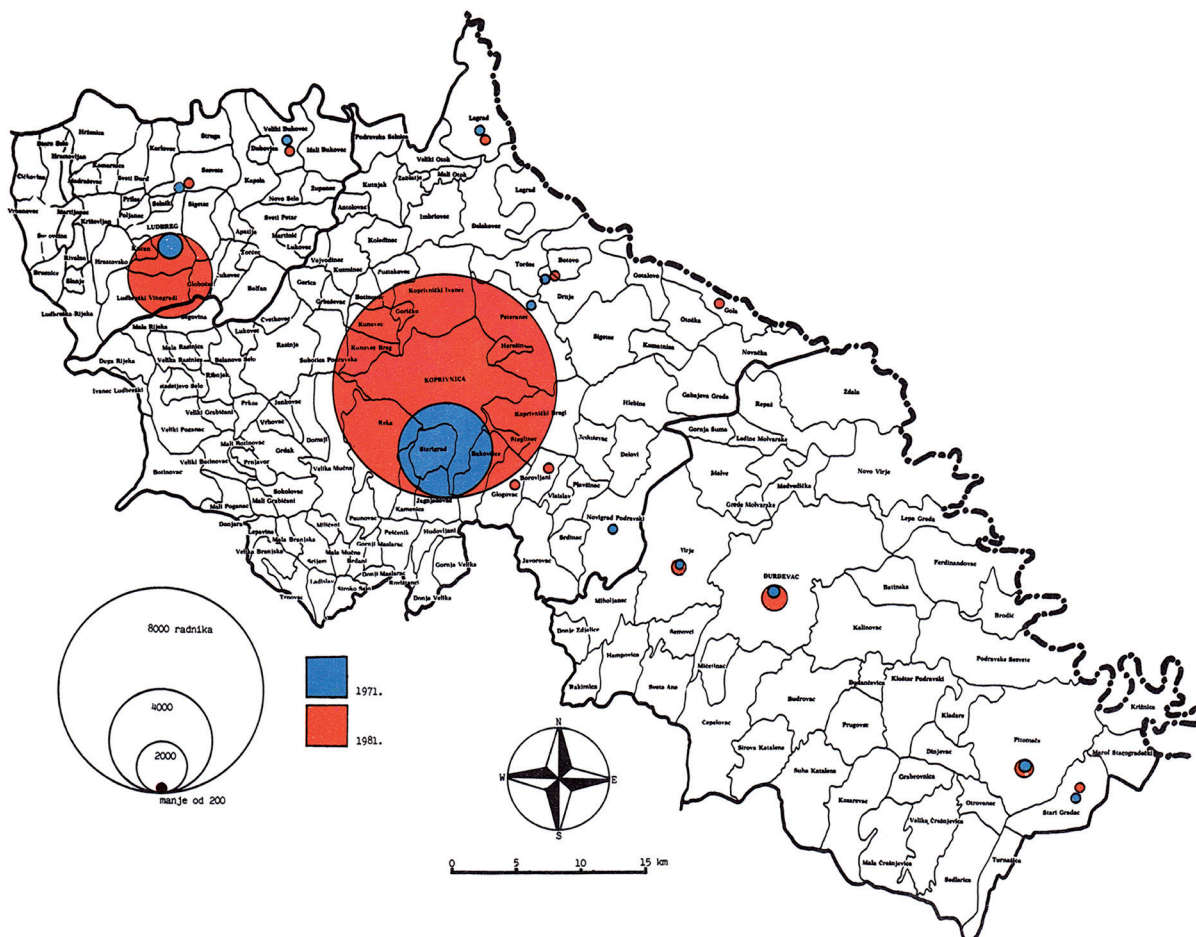
Naselje	1971.		1981.		±	Posto
	Radnika	Posto	Radnika	Posto		
Ludbreg	1.001	18,2	3.266	22,4	+2.265	+226,3
Luka	4	0,07	3	0,01	-1	-25,0
Veliki Bukovec	28	0,5	21	0,2	-7	-25,0
Koprivnica	3.610	65,5	8.747	60,1	+5.136	+142,3
Legrad	98	1,8	66	0,4	-32	-32,6
Drnje	146	2,7	188	1,3	+42	+28,7
Novigrad	28	0,5	20	0,2	-8	-28,1
Peteranec	22	0,4	-	-	-	-
Gola	-	-	98	0,7	-	-
Glogovac	-	-	112	0,8	-	-
Borovljani	-	-	89	0,6	-	-
Virje	28	0,5	323	2,2	+29	+1.053,6
Đurđevac	191	3,5	1.087	7,5	+896	+469,1
Pitomača	345	6,3	555	3,6	+210	+60,9
Stari Gradac	88	0,1	7	0,02	-1	-12,5
Podravina ukupno	5.509	100,0	14.579	100,0	+9.070	+164,3

Tablica 6. Broj zaposlenih u industriji Podravine 1971. i 1981. godine – prema mjestu lokacije industrije (Izvor: Industrija Podravine, 1984., 65)

Nakon 1958. proces industrijalizacije u Podravini tekao je ubrzano – samo u Podravki je godišnje izgrađena barem jedna nova tvornica, a godišnje je u prosjeku lansirano i do 15 novih (uspješnih) proizvoda. Od 2548 u 1957., broj industrijskih radnika povećan je na 6832 u 1972. godini ili za 168,1 posto. Najbrži transfer radne snage u sekundarne djelatnosti u Podravini se odvijao od 1970. do 1980. godine, što se manje-više pokrala s ovim procesima i u Hrvatskoj (Jugoslaviji). Samo u deset godina, od 1972. do 1982. broj industrijskih radnika u Podravini porastao je od 6.832 na 14.579, odnosno za 7.747 ili za 113,4 posto. Nakon prvih programa stabilizacije jugoslavenskog gospodarstva 1979., proces industrijalizacije je u državi bitno usporen, a u nekim krajevima je došlo i do smanjenja broja industrijskih radnika i sudjelovanje industrije u formiranju dohotka. Zbog povoljne strukture, razmjerno visokim tehnologijama i kreativnosti vodstava, industrijalizacija Podravine je od 1980. do 1990. doduše nešto usporena, ali je još imala zapaženi uzlazni trend. Godine 1982. u industriji Podravine je radilo 14.579 radnika, a 1990. maksimalno 16.731 ili za 14,8 posto. I dok se urušavao realsocijalistički sustav, podravsko gospodarstvo još je imalo snagu za investicije i razmjerno je uspješno poslovalo.

U vrijeme intenzivne industrijalizacije, osnovna struktura industrije Podravine nije se bitnije izmijenila. Ostale su dominantne one industrije koje kao osnovni lokacijski faktor imaju domaće izvore sirovina i koje imaju dugu tradiciju. Od ukupnog broja zaposlenih u industriji Podravine 1965. godine, u prehrambenoj grani radilo je 32,5 posto zaposlenih, a 1980. godine 32,4 posto. U istom usporednom razdoblju sudjelovanje obućarske industrije poraslo je od 9,6 na 14,4 posto, a drvne industrije od 16,2 na 20,0 posto. Nakon 1972. pojavila se i kasnije značajna farmaceutska

Sl. 4. Prostorni raspored industrije (prema broju zaposlenih) po naseljima u Podravini 1971. i 1981. godine (Izvor: Industrija Podravine, 1984., 66)

industrija, koja je 1980. imala udjel od 5,5 posto. Ostale grane su smanjile svoje relativno sudjelovanje u broju zaposlenih: tekstilna sa 16,7 na 7,1 posto, grafička sa 4,3 na 4,0 posto, građevinskog materijala sa 6,8 na 3,6 posto, metalna sa 5,8 na 5,2 posto itd.

Intenzivna industrijalizacija promijenila je prostorni raspored zaposlenosti u industriji. Došlo je do očekivane centralizacije gotovo cjelokupne industrije jedino u općinska središta. Može se i u Podravini govoriti o određenom općinskom monocentrizmu, što je osobito došlo do izražaja na primjeru općina Koprivnica i Ludbreg. Gotovo niti jedno novo radno mjesto u industriji u tim općinama nije otvoreno izvan općinskog središta. Nešto je drugačija situacija u općini Đurđevac, gdje su procesi industrijalizacije bili najsporiji i najmanjeg obujma. Tu su nova radna mjesta u industriji otvorena ponajprije u Đurđevcu, ali i u Pitomači i Virju, te u manjoj mjeri u Molvama (prerada plina). Industrija u svojem razvoju i inače teži koncentraciji, a u ovom slučaju je još bila uvelike poduprta gospodarskim planiranjem. Ovakva razvojna politika izazvala je prave potrese u prostornoj slici naseljenosti i drugim prostornim procesima.

Iako nešto viših tehnologija i bolje strukture, i industrija Podravine je po svojem sadržaju i dometima proizvod ubrzane industrijalizacije i socijalističkog razvojnog pristupa. Pogotovo u zadnjem desetljeću realsocijalističkog poretka, i u industriji Podravine sve su više dolazili do izražaja nedostaci koji su bili dio propasti samoupravne planske privrede 1990., i koji su znatno otežali kasnije procese tranzicije i restrukturiranja: 1. Bila je to radno intenzivna industrija –

dakle niske produktivnosti, odnosno prezaposlenosti. 2. Iako u nekim pogonima uspješno, u većini podravske industrije presporo su praćena i ugrađivana nova dostignuća, odnosno nije promptno praćen tehnološki razvoj konkurencije. 3. Premalo se ulagalo u vlastito znanje i kadrove, pa je proizvodnja postajala zastarjela i premalo konkurentna. 4. I po strukturi proizvodnje podravska industrija nije bila dovoljno izvozno orijentirana, iako su neka poduzeća ostvarivala dobre rezultate i u eksportu. 5. Bila je sustavno opterećena visokim davanjima društvu, visokom cijenom kredita, pa su i dugovi enormno rasli.

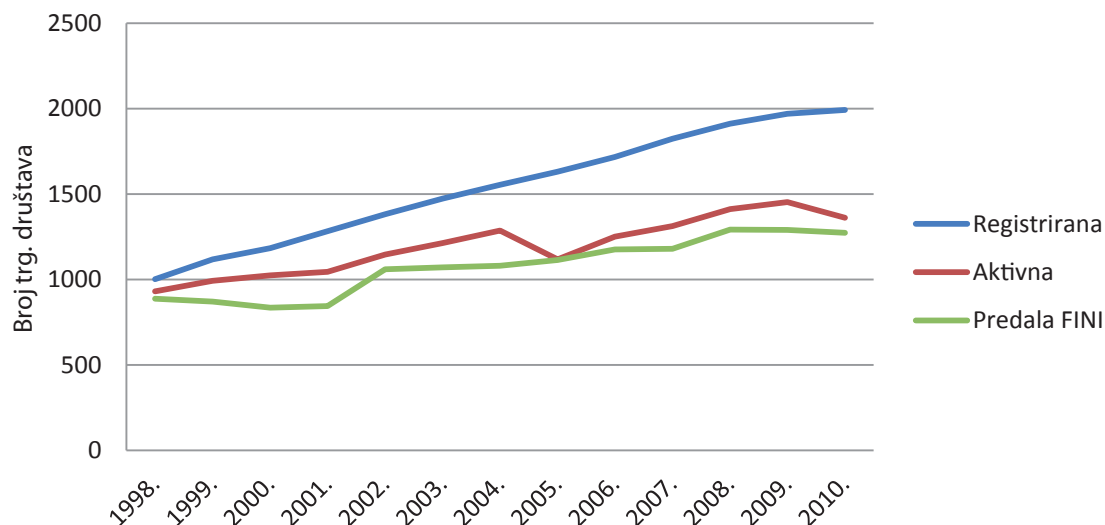
2.5. ETAPA TRANZICIJE I DEINDUSTRIJALIZACIJE (NAKON 1990.)

Stvaranjem samostalne Hrvatske 1991. i gospodarstvo Podravine, a osobito industrija, trebalo je proći zahtjevan put tranzicije iz bivšeg realsocijalističkog sustava planske privrede i društvenog vlasništva u otvoreno tržišno gospodarstvo i privatno vlasništvo. U toj tranziciji gospodarstvo se i snažno otvara prema svijetu, što znači i prilagođavanje svjetskim standardima i potrebama tržišta. Uz to, ta sveopća tranzicija odvijala se u ratnim uvjetima više od pet godina. I podravska industrija i te kako je osjetila strahote rata: u gubitku i angažmanu ljudstva, zbrinjavanju prognanika i izbjeglica u Podravini, te u osiguravanju prehrane i drugih potrepština za hrvatsku vojsku i pogođena područja. Na sve te teškoće i zadatke, treba dodati i primjenu neodgovarajućih i neučinkovitih modela pretvorbe i tranzicije, što je ne samo usporilo prestrukturiranje gospodarstva, nego je prouzročilo izravne štete i unazadilo mogućnosti razvoja osobito industrije.

Etapu tranzicije i deindustrijalizacije, koja je započela padom realsocijalističkog režima, a traje i danas u uvjetima krize i recesije, kronološki se može podijeliti u nekoliko karakterističnih podetapa. 1. **Podetapa tranzicije u ratnim uvjetima** u osnovi je trajala do kraja 1995. godine, a karakterizira je početak pretvorbe i privatizacije, lutanja u traženju odgovarajućih modela privatizacije i početak opadanja proizvodnje i zaposlenosti u industriji. 3. **Podetapa vlasničko-tržišne tranzicije** nastavljen je do početka recesije u svijetu 2007. godine, a nastavlja se započeti procesi tranzicije i prestrukturiranja, uz daljnje uglavnom negativne efekte u razvoju industrije. 3. **Podetapa gospodarske krize** započeta svjetskom recesijom, u Hrvatskoj drastično dolazi do izražaja u 2009. godini i nastavlja se i danas.

I u industriji Podravine etapa tranzicije prvenstveno se odrazila na smanjenje obujma proizvodnje i zaposlenosti, te padu investicija. Industrija Podravine je u 2001. zapošljavala 12.812 radnika, što je 3.919 manje nego 1990. ili za 23,4 posto. Trend opadanja udjela industrije u broju zaposlenih i bruto domaćem proizvodu nastavljen je i početkom 21. stoljeća. Godine 2010. industrija Podravine zapošljavala je 11.357 radnika što je za 5.374 manje nego 1990. ili 32,1 posto. Dakle, u 20 godina u podravskoj industriji je radno mjesto izgubio svaki treći radnik.

U procesu tranzicije i prestrukturiranja najviše radnih mjesta izgubila je radnointenzivna industrija, jer se takva proizvodnja seli u dijelove svijeta s izrazito jeftinom radnom snagom. Tako je u Podravini praktički posve propala tekstilna i obućarska industrija, koja je prije 1990. zapošljavala i više od 15 posto svih industrijskih radnika. Proizvodnja i zaposlenost u drvenoj industriji postupno se smanjivala, da bi u zadnjih nekoliko godina bila svedena na minimum. Uvođenjem visokih tehnologija i prestrukturiranjem, nešto je smanjen i broj zaposlenih u prehrambenoj industriji, koja je nositelj podravskog gospodarstva. Takva kretanja najviše su se odrazila na smanjenju proizvodnje i zaposlenosti na đurđevačkom području, gdje u industriji danas radi čak 41,9 posto manje radnika nego 1990. godine. Zaposlenost na lubbreškom području u istom usporednom razdoblju smanjena je za 34,6 posto. Nešto je povoljnije stanje zaposlenosti u industriji Koprivnice, ali i ovdje radi 28,1 posto manje industrijskih radnika nego 1990. godine – prvenstveno zbog propadanja drvne i obućarske industrije.

Sl. 5. Kretanje broja registriranih i aktivnih trgovačkih društava u Koprivničko-križevačkoj županiji od 1998. do 2010. god. (Izvor: Županijska razvojna strategija, PORA, 2011., 40)

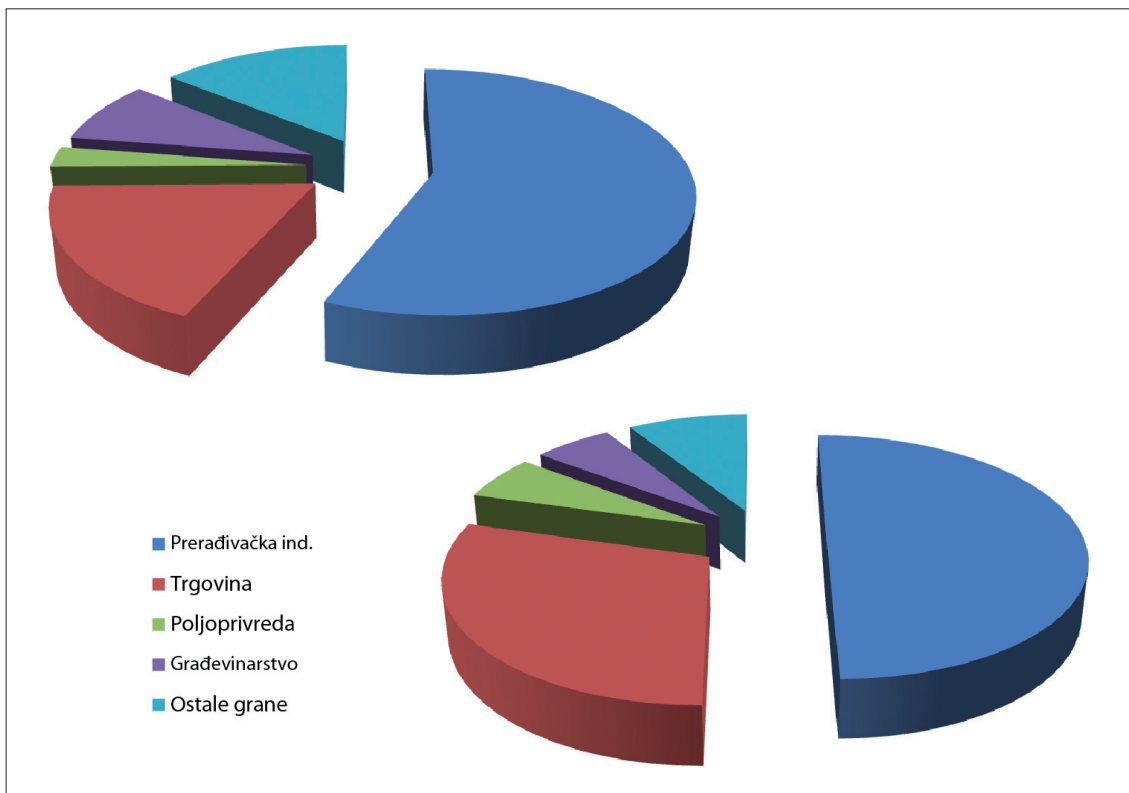
Procesima privatizacije i razvijanjem privatne inicijative, najveći broj trgovačkih društava u Podravini osnovano je između 1990. i 1993. godine. Otada do danas broj društava kontinuirano raste, s malim padom u uvjetima recesije 2009. i 2010. godine. Na području Koprivničko-križevačke županije (a taj podatak je gotovo identičan i na području Podravine) danas je registrirano blizu 2000 trgovačkih društava. Od toga je aktivno oko 1480, odnosno prema FINA-i oko 1360 poduzeća.

	Poduzetnika		Zaposlenih		Ukupni prihod		Ukupni prihod kn/radnik
	Broj	Posto	Broj	Posto	Mil. kn	Posto	
Prerađivačka industrija	260	19,1	9.867	56,5	4.641	49,9	465.637
Trgovina	467	34,3	3.235	18,3	2.746	29,5	848.841
Poljoprivreda	98	7,2	480	2,7	550	5,9	1.145.833
Građevinarstvo	152	11,2	1.483	8,4	536	5,8	361.430
Ukupno	997	71,8	15.165	85,9	8.473	91,1	558.721
Ostale grane	364	37,2	2.467	14,1	829	8,9	336.036
Sveukupno	1.361	100	17.632	100	9.302	100	537.563

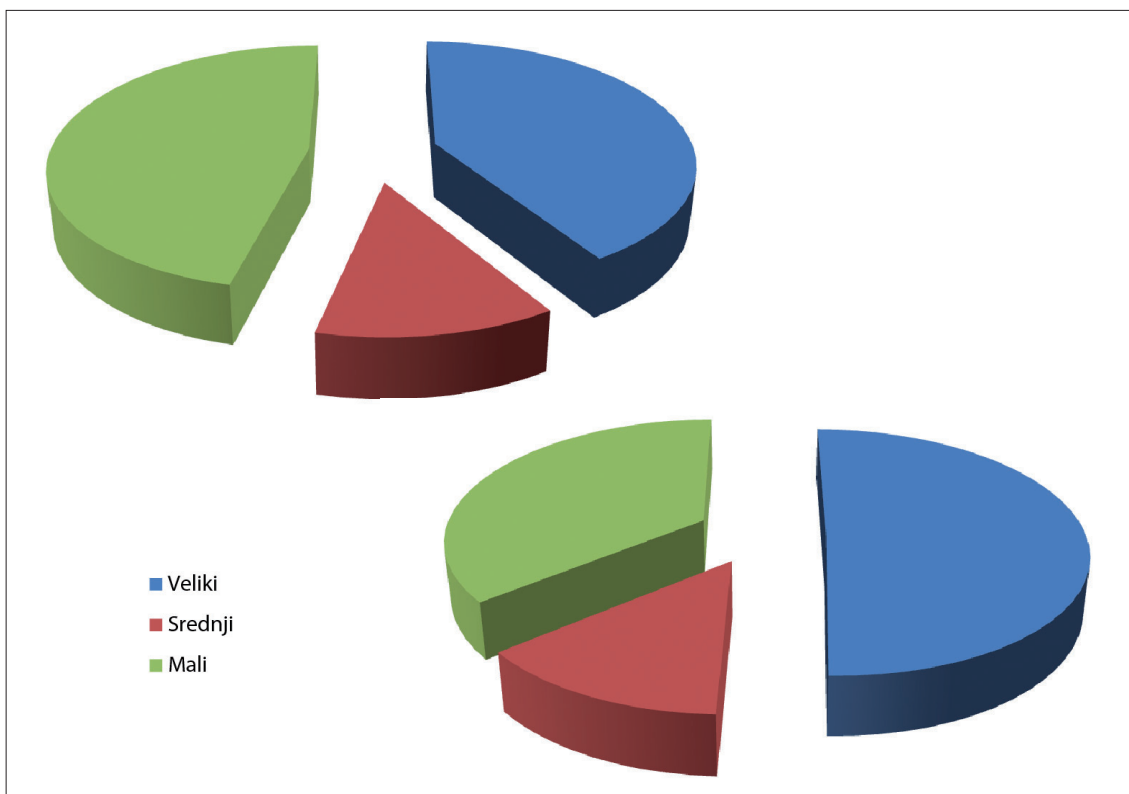
Tablica 7. Struktura gospodarstva Koprivničko-križevačke županije prema osnovnim granama i glavnim pokazateljima – stanje 2010. godine. (Izvor: M. Štimac, Gospodarstvo..., 2011.)

Veličina	Poduzetnika		Zaposlenih		Ukupni prihod		Produktivnost kn UP/1 radnik
	Broj	Posto	Broj	Posto	Mil. kn	Posto	
Veliki	8	0,9	7.251	41,2	4.695	50,5	647.497
Srednji	17	1,3	2.192	12,4	1.260	13,5	574.818
Mali	1.335	97,8	8.189	46,4	3.347	36,0	408.719
Županija	1.361	100	17.632	100	9.302	100	527.563

Tablica 8. Poduzetnici u gospodarstvu Koprivničko-križevačke županije prema veličini i osnovnim pokazateljima – stanje 2010. godine. (Izvor: M. Štimac, Gospodarstvo..., 2011.)

Sl. 6. Struktura gospodarstva Koprivničko-križevačke županije 2010. godine prema osnovnim granama djelatnosti: (1) u broju zaposlenih (gore), te (2) u stvaranju ukupnog prihoda (dolje)

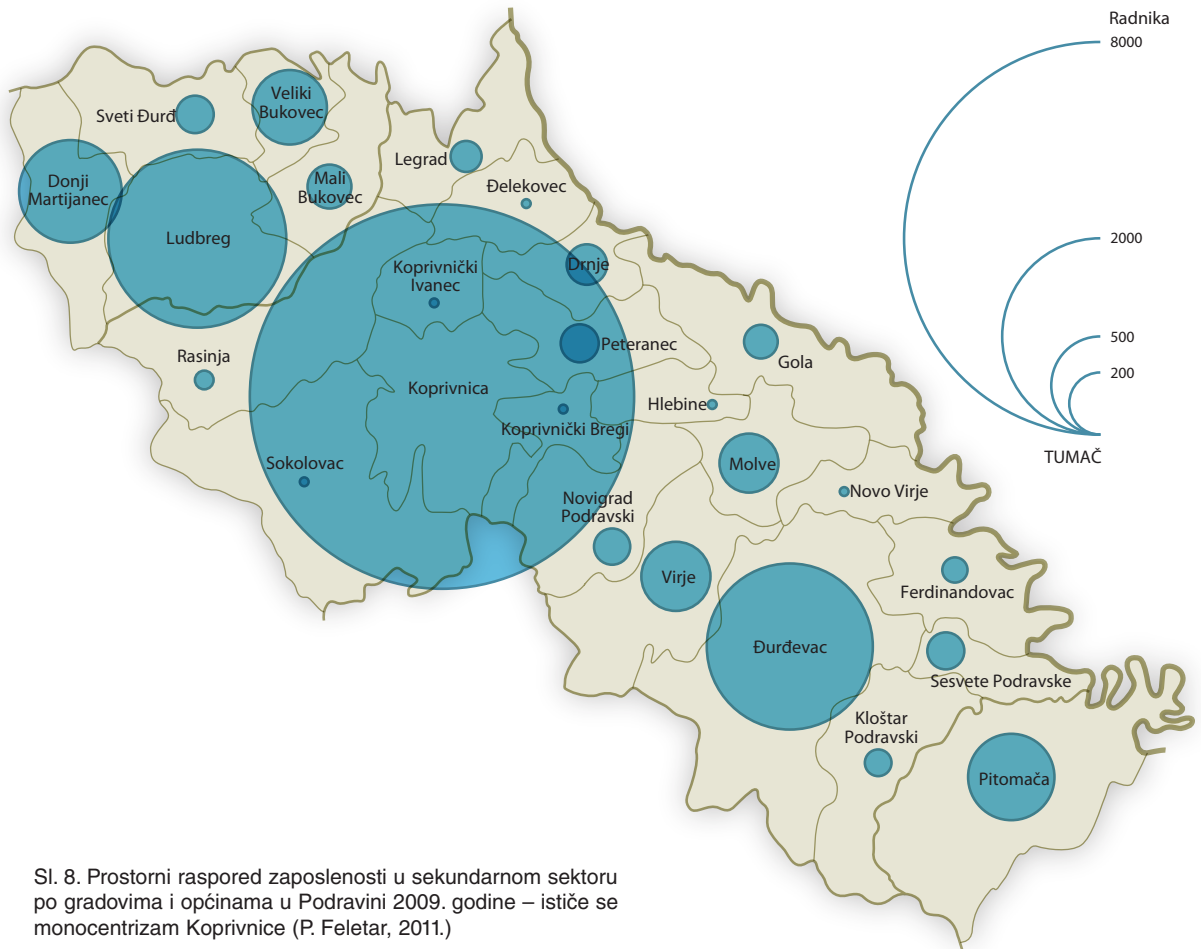
Sl. 7. Struktura gospodarstva Koprivničko-križevačke županije 2010. godine prema veličini poduzeća: (1) po broju zaposlenih (gore) i (2) prema ukupnom prihodu (dolje), (Županijska razvojna strategija, PORA, 2011., 263)

Usprkos znatnom smanjenju obujma proizvodnje i zaposlenosti, industrija je još ostala posve dominantna gospodarska grana u Podravini. Industrija je 2010. u broju zaposlenih sudjelovala sa oko 56 posto, što je znatno više od prosjeka Hrvatske i većine drugih hrvatskih županija. U strukturi trgovačkih društava prema broju poduzetnika prevladavaju, dakako, mala poduzeća: 2010. bilo je tek 8 velikih, 17 srednjih i 1335 aktivnih malih firmi. U pokazateljima zaposlenosti i poslovanja bitno je druga slika: u broju zaposlenih velika poduzeća sudjeluju s oko 40 posto, a u ukupnom prihodu oko 50 posto. Podravskom prerađivačkom industrijom dominira Podravka-grupa: Podravka, Danica i Belupo, koji već pola stoljeća određuju trendove ukupnog razvoja Podravine. Samo 15 najvećih poduzeća zapošljava oko 46 posto svih zaposlenih u gospodarstvu Podravine (2010.), oko 58 posto u stvaranju ukupnog prihoda, oko 76 posto u dobiti, te oko 70 posto u izvozu i 44 posto u uvozu.

Broj Poduzeće	Zaposlenih	Ukupni prihod Mil. kn	Ukupni prihod po radniku kn	Dobit/gubitak 000 kn	Izvoz 000 kn	Uvoz 000 kn	Posto izvoza u uvozu
1. Podravka Koprivnica	3.630	1.905,2	542.848	+12.082	688.352	372.723	184,8
2. Belupo Koprivnica	908	584,6	643.833	+68.901	162.924	-	-
3. Danica Koprivnica	769	417,2	542.523	+1.977	64.768	75.957	85,3
4. Carlsberg Koprivnica	317	343,8	1.084.543	+31.477	28.761	66.698	43,1
5. Podravska banka Koprivnica	294	231,8	788.435	+16.065	-	-	-
6. Sloga Đurđevac	295	172,1	583.390	+291	-	2.265	-
7. Komunalac Koprivnica	225	163,9	728.444	+623	331	1.152	28,7
8. Natura-agro Đurđevac	244	130,9	536.475	-43.221	-	-	-
9. Hartmann Koprivnica	193	122,5	634.715	+11.806	-	12.483	-
10. A.B.M. Koprivnica	115	109,9	955.652	+232	-	-	-
11. Bilokalnik-IPA Koprivnica	190	107,8	567.368	-3.792	98.945	14.173	698,1
12. Farmal Ludbreg	121	98,9	817.355	2.847	33.611	19.314	174,0
13. Grafičar Ludbreg	205	95,6	466.341	+3.781	-	13.382	-
14. SIZIM Veliki Otok	54	85,5	1.583.333	+3.639	-	133	-
15. Herbarium Pitomača	47	36,3	772.340	+2.961	-	-	-
Ukupno	7.607	4.606,0	605.494	+108.669	1.077.592	578.280	186,3
Posto od gospodarstva Podravine	45,9	58,4	-	75,8	70,3	44,1	-

Tablica 9. Prvih 15 poduzeća u Podravini prema ukupnom prihodu 2010. godine (Izvor: FINA, Lider)

I u procesima tranzicije i restrukturiranja, prostorni raspored sekundarnih djelatnosti u Podravini nije se bitnije izmijenio. Od 15 najvećih trgovačkih društava u Podravini, njih 9 ima sjedište u Koprivnici, po dva u Đurđevcu i Ludbregu, te po jedno u Velikom Otoku i Pitomači. Monocentričnost Koprivnice i dalje je prisutna u razvoju Podravine, iako se njezina dominacija smanjuje u novim gospodarskim i društvenim procesima. Privatna inicijativa (genius loci) otvorio je proces otvaranja proizvodnih pogona i trgovačkih društava i u nekim manjim naseljima. Godine 2010. kod svih poduzetnika u Podravini bilo je zaposleno 16.592 radnika. Od toga broja u Koprivnici je radilo 9.922 radnika ili 57,8 posto, što još uvijek govori o njezinoj snažnoj dominaciji. U Ludbregu je bilo 1863 zaposlenih ili 11,2 posto, te u Đurđevcu 1241 radnik ili 7,5 posto.

Sl. 8. Prostorni raspored zaposlenosti u sekundarnom sektoru po gradovima i općinama u Podravini 2009. godine – ističe se monocentizam Koprivnice (P. Feletar, 2011.)

Sada se u procesu tranzicije javljaju nove podravške općine sa sve više zaposlenih u gospodarstvu, osobito u sekundarnim djelatnostima. Tako je na četvrtom mjestu općina Martijanec s novom metalnom industrijom (652 zaposlena), Veliki Bukovec s drvnom industrijom (477), Mali Bukovec (182), Kalinovac s metalnom industrijom (172), a tu su još i tradicionalno Virje (265) i Pitomača (578 radnika), itd.

3. INDUSTRIJA KAO ČIMBENIK TRANSFORMACIJE PODRAVINE – GLAVNI PROCESI

3.1. NASTAVLJENI PROCESI DERURALIZACIJE

U geografskom prostoru Podravine i dalje se odvijaju aktivni procesi promjena u prostornoj slici naseljenosti. Iako je proces deagrarizacije posve na kraju (jer od poljoprivrede živi tek oko 9 posto stanovništva, što je već na granici osiguranja radne snage za poljoprivredne radove uz dosege sadašnje razine organizacije i tehnologije), depopulacija ruralnih naselja i dalje traje. Natalitet je sve niži, ali sa sela odlazi i ono malo mladog stanovništva. U Podravini je glavni motor još uvijek prisutnim djelatnostima i u drugim granama u gradovima. Podravina ima danas 19,1 posto manje stanovnika nego 1953. kada su počeli procesi industrijalizacije, ali broj stanovnika u podravskim gradovima bio je u znatnom porastu, osobito u Koprivnici i Ludbregu.

Naselje	1857.	1953.	2011.	2011./1857.		2011./1953.	
				Broj	Posto	Broj	Posto
ĐURĐEVAC	7.393	10.372	8.290	+897	+12,1	-2.082	-20,1
Budrovac	683	638	374	-309	-45,2	-264	-41,4
Čepelovac	679	791	342	-337	-49,6	-449	-56,8
Đurđevac	4.781	5.842	6.378	+1.597	+33,4	+539	+9,2
Grkine	0	211	131	0	0	-80	-37,9
Mičetinac	227	428	205	-22	-9,7	-223	-52,1
Severovci	0	344	142	0	0	-202	-58,7
Sirova Katalena	360	775	280	-80	-22,2	-493	-63,8
Suha Katalena	427	913	338	-89	-20,8	-585	-63,0
Sveta Ana	236	232	100	-136	-57,6	-132	-56,9
KOPRIVNICA	4.554	14.139	30.872	+26.318	+557,9	+16.733	+118,3
Bakovčice	273	519	322	+49	+17,9	-197	-38,0
Draganovec	0	336	506	0	0	+170	+50,6
Herešin	158	343	724	+566	+385,2	+381	+111,1
Jagnjedovec	315	463	340	+25	+7,6	-123	-26,6
Koprivnica	3.224	9.566	23.896	+20.672	+641,2	+14.330	+149,8
Kunovec Breg	0	330	639	0	0	+309	+93,6
Reka	584	1.385	1.519	+935	+160,1	+134	+9,7
Starigrad	0	981	2.392	0	0	+1.411	+143,8
Štaglinec	0	218	473	0	0	+255	+117,0
DRNJE	2.227	2.661	1.865	-362	-16,3	-796	-29,9
Botovo	366	412	272	-94	-25,7	-140	-34,0
Drnje	936	1.250	970	+34	+3,6	-280	-22,4
Torčec	925	999	623	-302	-32,6	-376	-37,6
ĐELEKOVEC	1.780	2.870	1.527	-253	-14,2	-1.343	-46,8
Đelekovec	1.352	2.036	1.187	-165	-12,2	-849	-41,7
Imbriovec	428	834	340	-88	-20,6	-494	-59,2
FERDINANDOVAC	1.093	3.514	1.732	+639	+58,5	-1.782	-50,7
Brodić	0	436	73	0	0	-363	-83,3
Ferdinandovac	1.093	3.078	1.659	+566	+51,8	-1.419	-46,1
GOLA	2.394	5.281	2.416	+22	+0,9	-2.865	-54,3
Gola	1.270	1.554	881	-389	-30,6	-673	-43,3
Gotalovo	454	798	336	-118	-26,0	-462	-57,9
Novačka	0	910	380	0	0	-530	-58,2
Otočka	0	472	234	0	0	-238	-50,4
Ždala	670	1.547	585	-85	-12,7	-962	-62,2
KLOŠTAR P.	2.793	4.849	3.303	+510	+18,3	-1.546	-31,9
Budančevica	262	634	522	+260	+99,2	-112	-17,7
Kloštar P.	1.208	1.946	1.535	+327	+27,1	-411	-21,1
Kozarevac	419	1.126	560	+141	+33,7	-566	-50,3
Prugovac	904	1.146	686	-218	-24,1	-460	-40,1
KOPR. BREGI	1.633	2.819	2.403	+770	+47,2	-416	-14,8
Glogovac	202	968	941	+739	+365,8	-27	-2,8
Jeduševac	114	171	117	+3	+2,6	-54	-31,6
Koprivn. Bregi	1.317	1.680	1.345	+28	+2,1	-335	-19,9

Naselje	1857.	1953.	2011.	2011./1857.		2011./1953.	
				Broj	Posto	Broj	Posto
KOPRIV. IVANEC	2.137	3.429	2.110	-27	-1,3	-1.319	-38,5
Botinovec	192	328	176	-16	-8,3	-152	-46,3
Goričko	145	203	138	-7	-4,8	-65	-32
Koprivn. Ivanec	1.015	1.677	1.194	+179	+17,6	-483	-28,8
Kunovec	621	936	479	-142	-22,9	-457	-48,8
Pustakovec	164	285	123	-41	-25,0	-162	-56,8
LEGRAD	4.438	5.611	2.185	-2.253	-50,8	-3.426	-61,1
Antolovec	160	235	72	-88	-55,0	-163	-69,4
Kutnjak	488	697	276	-212	-43,4	-421	-60,4
Legrad	2.357	2.586	925	-1.432	-60,7	-1.661	-64,2
Mali Otok	175	293	144	-31	-17,7	-149	-50,9
Selnica P.	513	658	297	-216	-42,1	-361	-54,9
Veliki Otok	411	571	253	-161	-38,9	-318	-55,7
Zablatje	331	571	218	-113	-34,1	-353	-61,8
MOLVE	2.119	3.569	2.194	+75	+3,5	-1.375	-38,5
Molve	2.119	2.130	1.450	-669	-31,6	-680	-31,9
Molve Grede	0	460	275	0	0	-185	-40,2
Repaš	0	979	463	0	0	-516	-52,7
NOVIGRAD P.	4.443	4.970	2.862	-1.581	-35,6	-2.108	-42,4
Borovljani	133	401	237	+104	+78,1	-164	-40,9
Delovi	413	470	251	-162	-39,2	-219	-46,6
Javorovac	167	215	75	-92	-55,1	-140	-65,1
Novigrad P.	3.220	3.085	1.903	-1.317	-40,9	-1.182	-38,3
Plavšinac	202	315	143	-59	-29,2	-172	-54,6
Srdinac	133	123	17	-116	-87,2	-106	-86,2
Vlaislav	175	361	236	+61	+34,9	-125	-53,0
NOVO VIRJE	0	2.773	1.218	0	0	-1.555	-56,1
PETERANEC	4.064	4.020	2.681	-1.383	-34,0	-1.339	-33,3
Komatnica	0	280	63	0	0	-217	-77,5
Peteranec	2.405	2.001	1.413	-993	-41,3	-588	-29,4
Sigetec	1.659	1.739	1.205	-454	-27,4	-534	-30,7
PODRAV. SESVETE	1.625	2.902	1.628	+3	+0,2	-1.274	-43,9
RASINJA	4.473	6.276	3.271	-1.202	-26,9	-3.005	-47,9
Belanovo Selo	82	111	42	-40	-48,9	-69	-62,2
Cvetkovec	203	371	210	+7	+3,5	+161	+43,4
Duga Rijeka	419	335	141	-278	-66,3	-194	-57,9
Gorica	191	305	140	-51	-26,7	-165	-54,1
Grbaševac	75	129	29	-46	-61,3	-100	-77,5
Ivančec	85	149	64	-21	-24,7	-85	-57,1
Koledinec	279	364	171	-108	-38,7	-193	-53,0
Kuzminec	570	624	296	-274	-48,1	-328	-52,6
Ludbr. Ivanec	150	174	60	-90	-60,0	-114	-65,5
Lukovec	0	130	45	0	0	-85	-65,4
Mala Rasinjica	117	79	34	-83	-70,9	-45	-57,0
Mala Rijeka	0	123	31	0	0	-92	-74,8

Naselje	1857.	1953.	2011.	2011./1857.		2011./1953.	
				Broj	Posto	Broj	Posto
Prkos	134	133	49	-85	-63,4	-84	-63,2
Radeljevo Selo	110	177	108	-2	-1,8	-69	-39,0
Rasinja	878	1.272	877	-1	-0,1	-395	-31,1
Ribnjak	93	129	50	-43	-46,2	-79	-61,2
Subotica P.	494	822	521	+27	+5,5	-301	-36,6
Velika Rasinjica	0	81	14	0	0	-67	-82,7
Veliki Grabičani	154	212	101	-53	-34,4	-111	-52,4
Veliki Poganac	365	471	236	-129	-35,3	-235	-50,0
Vojvodinec	74	85	52	-22	-29,7	-33	-38,8
SOKOLOVAC	3.266	6.416	3.452	+186	+5,7	-2.964	-46,2
Brđani Sokol.	0	149	50	0	0	-99	-66,4
Domaji	0	236	175	0	0	-61	-25,8
Donja Velika	105	259	92	-13	-12,4	-167	-64,5
Donjara	0	57	26	0	0	-31	-54,4
D. Maslarac	172	158	74	-98	-57,0	-84	-53,2
Gornja Velika	110	203	97	-13	-11,8	-106	-52,2
G. Maslarac	0	110	42	0	0	-68	-61,8
Grdak	80	194	82	-2	-2,5	-112	-57,7
Hudovljani	202	251	137	-65	-32,1	-114	-45,4
Jankovac	0	165	41	0	0	-124	-75,2
Kamenica	0	200	17	0	0	-183	-91,5
Ladislav Sokol.	201	255	120	-1	-0,5	-135	-52,9
Lepavina	74	64	200	+126	+170,3	+136	+212,5
M. Branjska	121	117	60	-61	-50,4	-57	-48,7
M. Mučna	319	219	81	-238	-74,6	-138	-63,0
M. Botinovac	0	53	22	0	0	-31	-58,5
M. Grabičani	67	258	207	+140	+208,9	-51	-19,8
M. Poganac	80	190	140	+60	+75,0	-50	-26,3
Miličani	98	239	151	+53	+54,1	-88	-36,8
Paunovac	59	97	30	-29	-49,2	-67	-69,1
Peščenik	138	277	79	-59	-42,8	-198	-71,5
Prnjavor Lep.	38	106	63	+25	+65,8	-44	-41,5
Rijeka Kopr.	187	290	68	-119	-63,6	-222	-76,6
Rovištanci	20	164	58	+38	+190,0	-106	-64,6
Sokolovac	201	599	477	+276	+137,3	-122	-20,4
Srijem	215	382	214	-1	-0,5	-168	-44,0
Široko Selo	80	109	33	-47	-58,8	-76	-69,7
Trnovac Sokol.	113	178	104	-9	-8,0	-74	-41,6
V. Branjska	0	100	28	0	0	-72	-72,0
V. Mučna	376	500	334	-42	-11,2	-166	-33,2
V. Botinovac	165	171	85	-80	-48,5	-86	-50,3
Vrhovac Sokol.	45	66	65	+20	+44,4	-1	-1,5
VIRJE	7.642	7.153	4.586	-3.056	-40,0	-2.567	-35,9
Donje Zdjelice	136	202	76	-60	-44,1	-126	-62,4
Hampovica	528	588	265	-263	-49,8	-323	-54,9

Naselje	1857.	1953.	2011.	2011./1857.		2011./1953.	
				Broj	Posto	Broj	Posto
Miholjanec	714	730	304	-410	-57,4	-426	-58,4
Rakitnica	126	260	140	+14	+11,1	-120	-46,2
Šemovci	1.005	928	521	-484	-48,2	-407	-43,9
Virje	5.140	4.445	3.280	-1.860	-36,2	-1.165	-26,2
LUDBREG	3.571	7.153	8.458	+4.887	+136,9	+1.305	+18,2
Apatija	192	398	249	+57	+29,7	-149	-37,4
Bolfan	393	614	410	+17	+4,3	-204	-33,2
Čukovec	274	385	323	+49	+17,9	-62	-16,1
Globočec L.	210	499	487	+277	+131,9	-12	-2,4
Hrastovsko	475	847	755	+280	+58,9	-92	-10,9
Kučan L.	122	213	186	+64	+52,5	-27	-12,7
Ludbreg	975	1.667	3.594	+2.619	+171,0	+1.927	+115,6
Segovina	172	126	37	-135	-78,5	-89	-70,6
Selnik	334	832	848	+514	+153,8	+16	+1,9
Sigetec L.	199	566	671	+472	+237,2	+105	+18,6
Slokovec	225	377	256	+31	+13,8	-121	-32,1
Vinogradi L.	0	629	634	0	0	+5	+1,0
MALI BUKOVEC	2.350	3.566	2.215	-135	-5,7	-1.351	-37,9
Lunjkovec	177	324	214	+37	+20,9	-110	-34,0
M. Bukovec	982	1.264	728	-254	-25,9	-536	-42,4
Martinić	111	216	137	+26	+23,4	-79	-36,6
Novo Selo Podr.	279	364	221	-58	-20,8	-143	-39,3
Sveti Petar	564	996	713	+149	+26,4	-283	-28,4
Županec	237	402	202	-35	-14,8	-200	-49,8
MARTIJANEC	2.659	5.627	3.834	+1.175	+44,2	-1.793	-31,9
Čičkovina	199	334	205	76	+3,0	-129	-38,6
G. Martijanec	47	278	41	-6	-12,8	-237	-85,3
Hrastovljan	258	565	406	+148	+57,4	-159	-28,1
Križovljan	243	407	286	+43	+17,8	-121	-29,7
Madaraševac	126	294	202	+76	+60,3	-92	-31,3
Martijanec	310	472	419	+109	+35,2	-53	-11,2
Poljanec	404	889	727	+323	+80,0	-162	-14,4
Rivalno	0	124	50	0	0	-74	-59,7
Slanje	498	1.063	505	+7	+1,4	-558	-52,5
Sudovčina	147	339	364	+217	+147,6	+25	+7,3
Vrbanovec	427	862	625	+198	+46,4	-237	-27,5
SVETI ĐURĐ	3.230	5.480	3.803	+573	+17,7	-1.677	-30,6
Hrženica	752	1.175	830	+78	+10,4	-345	-29,4
Karlovec L.	438	848	591	+153	+35,7	-257	-30,4
Komarnica L.	131	229	180	+49	+37,4	-49	-21,4
Luka Ludbr.	156	314	257	+101	+64,7	-57	-18,2
Obrankovec	107	140	114	+7	+6,5	-26	-18,6
Priles	204	318	230	+26	+12,7	-88	-27,7
Sesvete L.	486	801	490	+4	+0,8	-311	-38,8
Struga	495	875	458	-37	-7,5	-417	-40,7

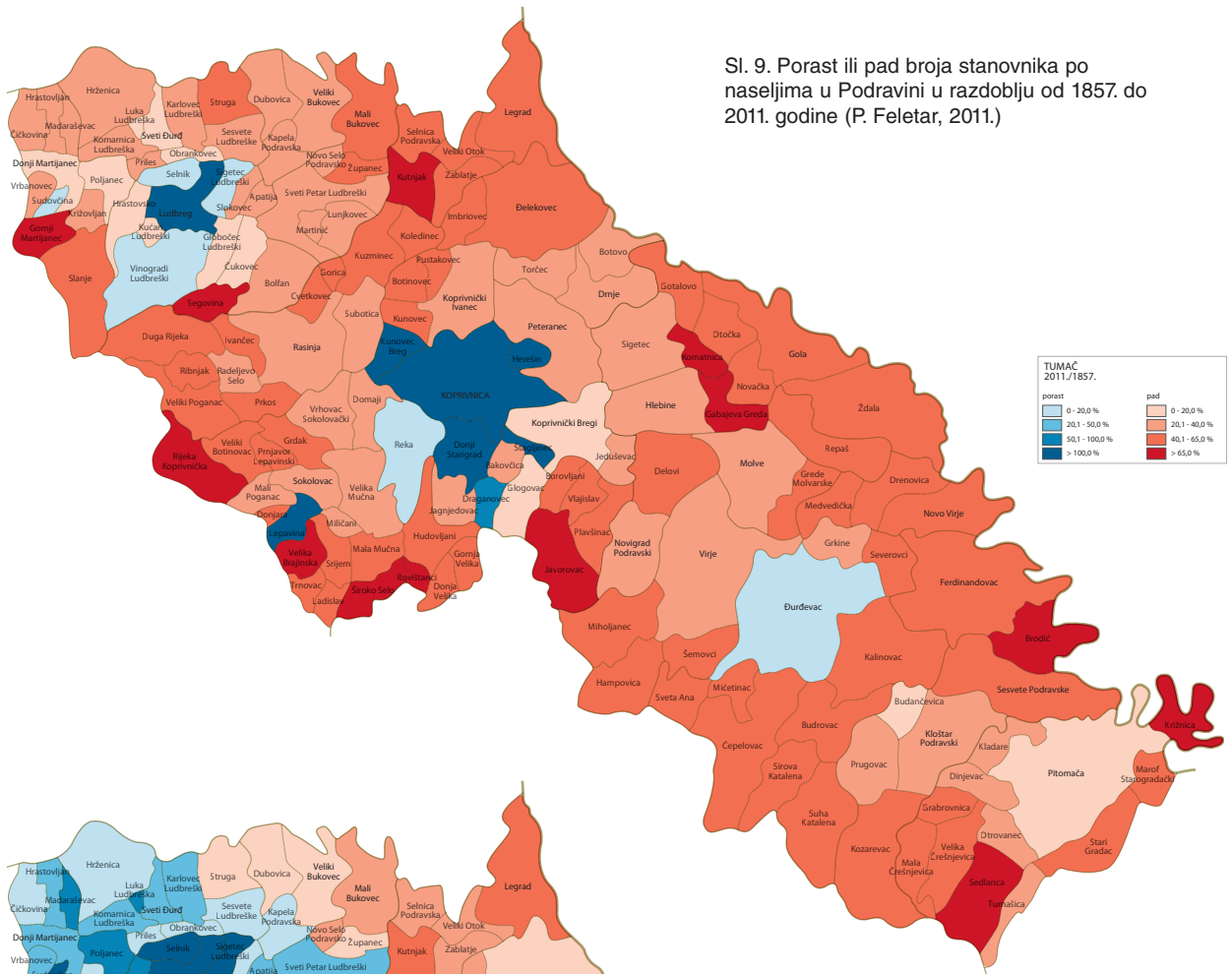
Naselje	1857.	1953.	2011.	2011./1857.		2011./1953.	
				Broj	Posto	Broj	Posto
Sveti Đurd	461	780	646	+185	+40,1	-134	-17,2
VELIKI BUKOVEC	1.504	2.102	1.457	-47	-3,1	-645	-30,8
Dubovica	373	474	335	-38	-10,2	-139	-29,3
Kapela P.	406	617	465	+59	+14,5	-152	-24,6
V. Bukovec	725	1.011	657	-68	-9,4	-354	-35,0
PITOMAČA	7.200	14.667	10.049	+2.849	+39,6	-4.618	-31,5
Dinjevac	395	730	453	+58	+14,7	-277	-37,9
Grabrovnica	354	789	405	+51	+14,4	-384	-48,7
Kladare	404	679	468	+64	+15,8	-211	-31,1
Križnica	0	428	128	0	0	-300	-70,1
M. Črešnjevica	156	481	198	+42	+26,9	-283	-58,8
Otrovanec	799	843	623	-176	-22,1	-220	-26,1
Pitomača	2.525	6.114	5.651	+3.126	+123,8	-463	-7,6
Sedlarica	475	1.057	364	-111	-23,4	-693	-65,6
Stari Gradac	1.208	1.548	666	-542	-44,9	-8,82	-56,9
Starogr. Marof	0	470	247	0	0	-223	-47,4
Turnašica	301	416	332	+31	+10,3	-84	-20,2
V. Črešnjevica	583	1.112	514	-69	-11,8	-598	-53,8
HLEBINE	1.749	2.543	1.302	-447	-25,6	-1.241	-48,8
Gabajeva Greda	0	679	149	0	0	-530	-78,1
Hlebine	1.749	1.864	1.153	-596	-34,0	-711	-38,1
KALINOVAC	1.424	2.951	1.601	+177	+12,4	-1.350	-45,7
Batinske	0	643	98	0	0	-545	-84,7
Kalinovac	1.424	2.305	1.467	+43	+3,0	-838	-36,4
Molvice	0	0	36	0	0	0	0
PODRAVINA	81.761	137.713	111.314	+29.553	+36,1	-26.339	-19,1

Tablica 10. Stanovništvo Podravine po naseljima 1857., 1953. i 2011. godine
(Izvor: Državni statistički zavod)

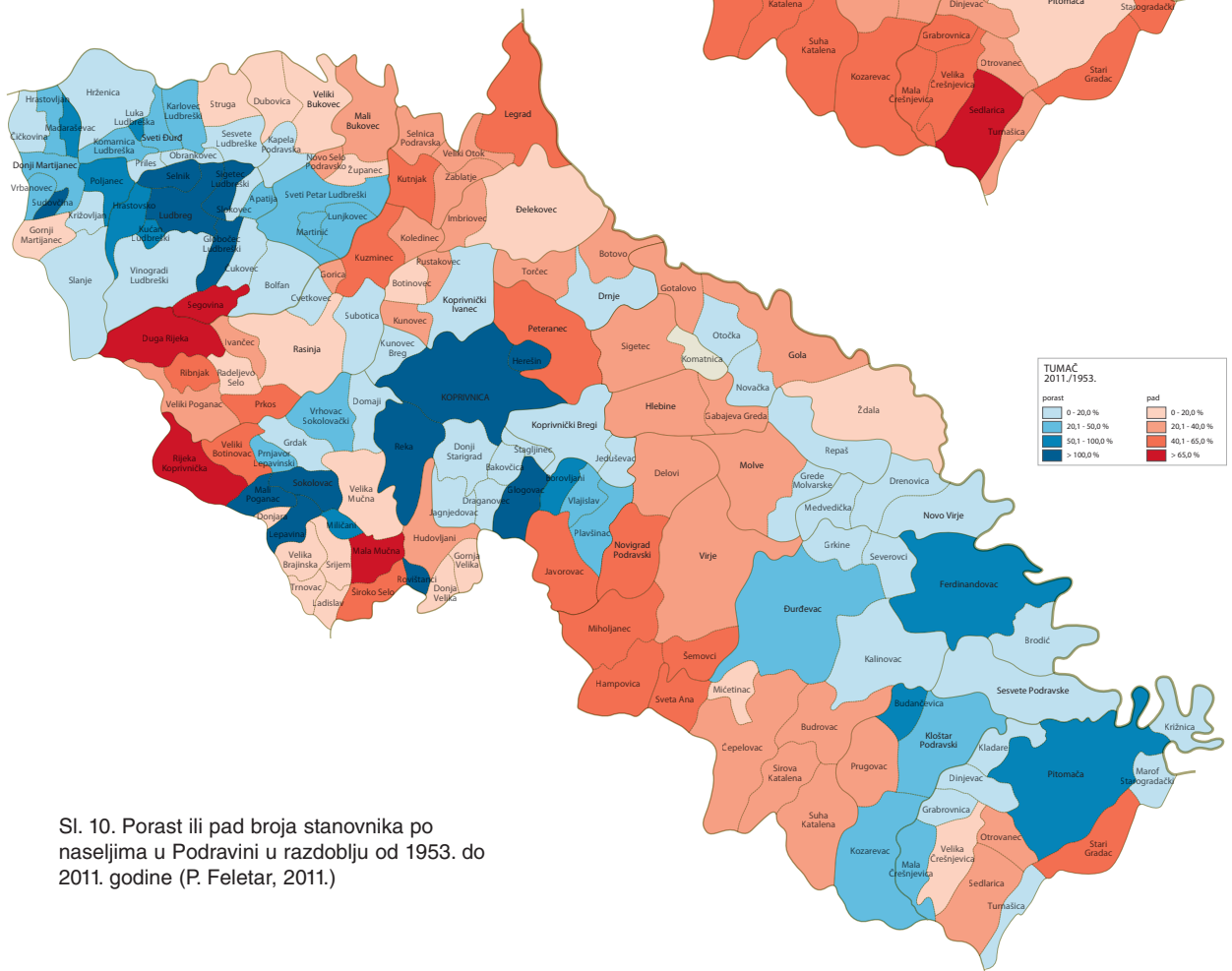
Zadnjih 20 godina proces deruralizacije u Podravini tek je nešto usporen i to uglavnom stoga što je na selu ostalo vrlo malo mlađeg stanovništva sposobnog za preseljavanje u središta rada. Prostorna slika naseljenosti posve se izmijenila, uz zabrinjavajuću depopulaciju ruralnih naselja – osobito uz Dravu, te na obroncima sjevernog Kalnika, Topličke gore i Bilogore. Prema popisu stanovništva 2011., tek 67 naselja ili oko 37 posto ima više stanovnika nego po prvom popisu 1857. godine. U vrijeme intenzivnih procesa industrijalizacije, depopulacija ruralnih naselja još je pojačana: u 2011. samo 14 naselja u Podravini ima više stanovnika nego 1953. godine (što je 7,7 posto od ukupno 181 naselja). U tom razdoblju, u cijelom području đurđevačko-pitomačke Podravine povećan je broj stanovnika samo u Đurđevcu i to za skromnih 9,2 posto. U koprivničkoj Podravini snažno je porasla Koprivnica i prigradska naselja Draganovec, Herešin, Kunovec Breg, Reka, Starigrad i Štaglinec, a u ludbreškoj Podravini samo Ludbreg, te Selnik, Sigetec i Ludbreški Vinogradi.

O prirodnoj revitalizaciji podravske ruralne naselja ne može biti govora, jer je proces senilizacije toliko napredovao da će negativno prirodno kretanje stanovništva u selima sve više dolaziti do izražaja. Koeficijent starosti (posto stanovništva starijeg od 65 godina u ukupnom broju

Sl. 9. Porast ili pad broja stanovnika po naseljima u Podravini u razdoblju od 1857. do 2011. godine (P. Feletar, 2011.)

Sl. 10. Porast ili pad broja stanovnika po naseljima u Podravini u razdoblju od 1953. do 2011. godine (P. Feletar, 2011.)

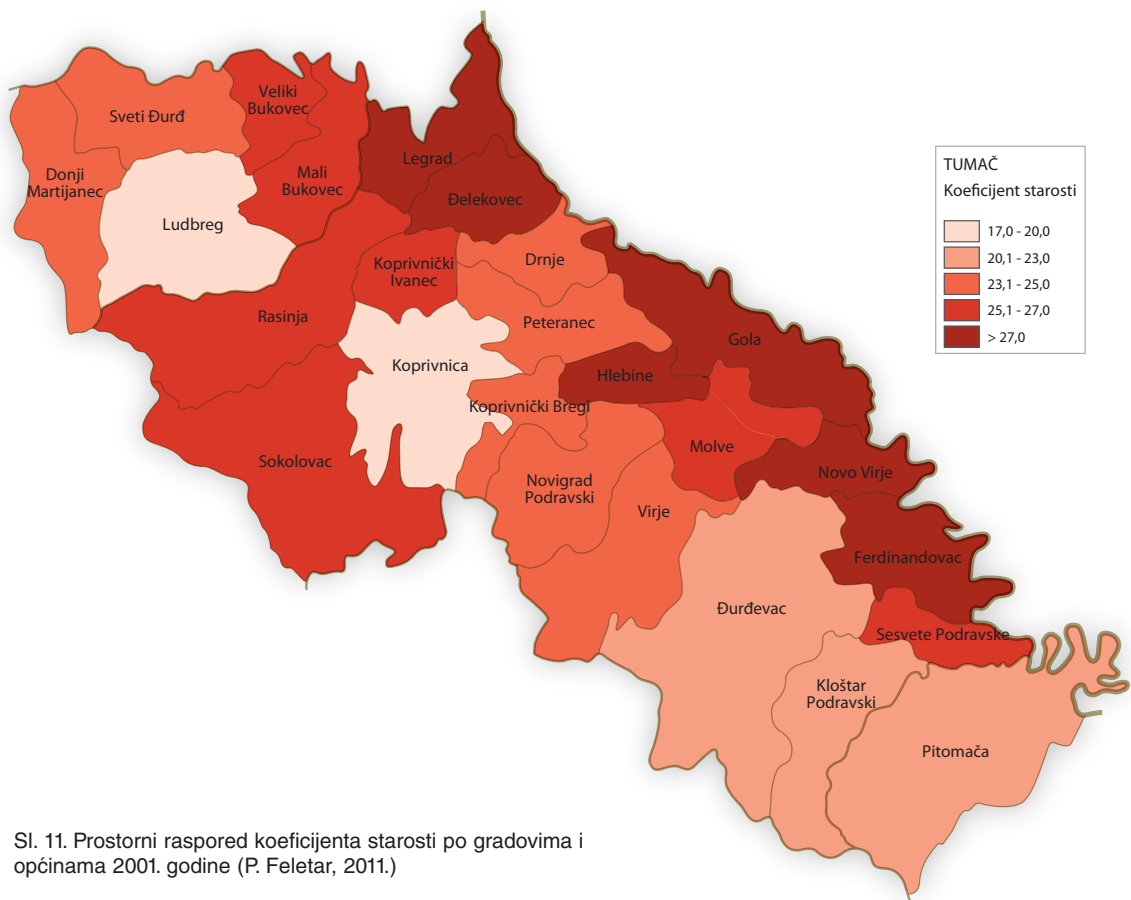

žiteljstva) u Podravini je prostorno raspoređen baš kao i proces depopulacije. U naseljima uz Dravu i na Bilogori, koeficijent starosti uglavnom prelazi 27 posto, a u nekim i više od 32 posto (primjerice, Legrad 32,4). Istovremeno koeficijent starosti u gradu Koprivnici iznosi 17,2 posto, što je također visoko u odnosu na «zdrave» demografske sredine.

Općina	2001.			2009.	
	Radni kontigent 15-65 godina		Koeficijent starosti	Sekundarni sektor	
	Broj	Posto od stanovn.		Broj zaposlenih	Posto od radnog kontigenta
Virovitičko-podravska županija	57.820	61,9	22,1	6.030	10,4
Pitomača	6.587	62,9	20,9	387	5,9
Varaždinska županija	118.247	64,0	21,1	24.938	21,1
Ludbreg	5.730	66,4	19,2	1.644	28,7
Mali Bukovec	1.436	57,3	27,7	100	7,0
Martijanec	2.653	61,3	24,3	546	20,6
Sveti Đurđ	2.559	61,3	23,8	73	2,9
Veliki Bukovec	923	58,5	26,9	288	31,2
Koprivničko-križevačka županija	78.410	63,0	22,4	13.019	16,6
Đurđevac	5.578	62,9	21,8	1.431	25,7
Koprivnica	20.938	67,6	17,2	7.665	36,6
Drnje	1.314	60,9	24,0	85	6,5
Đelekovec	1.083	59,4	29,4	-	-
Ferdinandovac	1.191	56,5	29,1	33	2,8
Gola	1.594	57,8	27,6	59	10,8
Hlebine	831	56,5	29,3	-	-
Kalinovac	1.036	60,1	26,1	254	24,5
Kloštar Podravski	2.180	60,5	21,8	37	1,7
Koprivnički Bregi	1.561	61,3	23,3	-	-
Koprivnički Ivanec	1.417	60,0	26,3	-	-
Legrad	1.635	59,2	32,4	50	3,1
Molve	1.349	56,7	26,9	181	13,4
Novigrad Podravski	1.914	60,6	24,9	68	3,6
Novo Virje	801	56,7	28,1	-	-
Peteranec	1.714	60,2	25,0	75	4,4
Podravske Sesvete	1.081	60,8	24,8	71	6,6
Rasinja	2.329	61,0	26,2	18	0,8
Sokolovac	2.471	62,3	25,8	-	-
Virje	3.137	60,4	24,9	248	7,9
Podravina	75.042	61,9	21,2	13.313	17,7

Tablica 11. Prostorni raspored radnog kontigenta, koeficijenta starosti i zaposlenih u sekundarnom sektoru po naseljima u Podravini 2001. i 2009. godine. (Izvor: Državni statistički zavod)

Prostorni raspored zaposlenih u sekundarnom sektoru gotovo vjerno odražava sliku naseljenosti i depopulacije. Primjerice u gradu Koprivnici 36,6 posto stanovnika radnog kontigenta radi u sekundarnim djelatnostima, u Ludbregu 28,7 posto, a u Đurđevcu 28,7 posto. U novije vrijeme, tu su se pridružile i nade industrijskog razvoja: općina Veliki Bukovec (čak 31,2 posto radnog

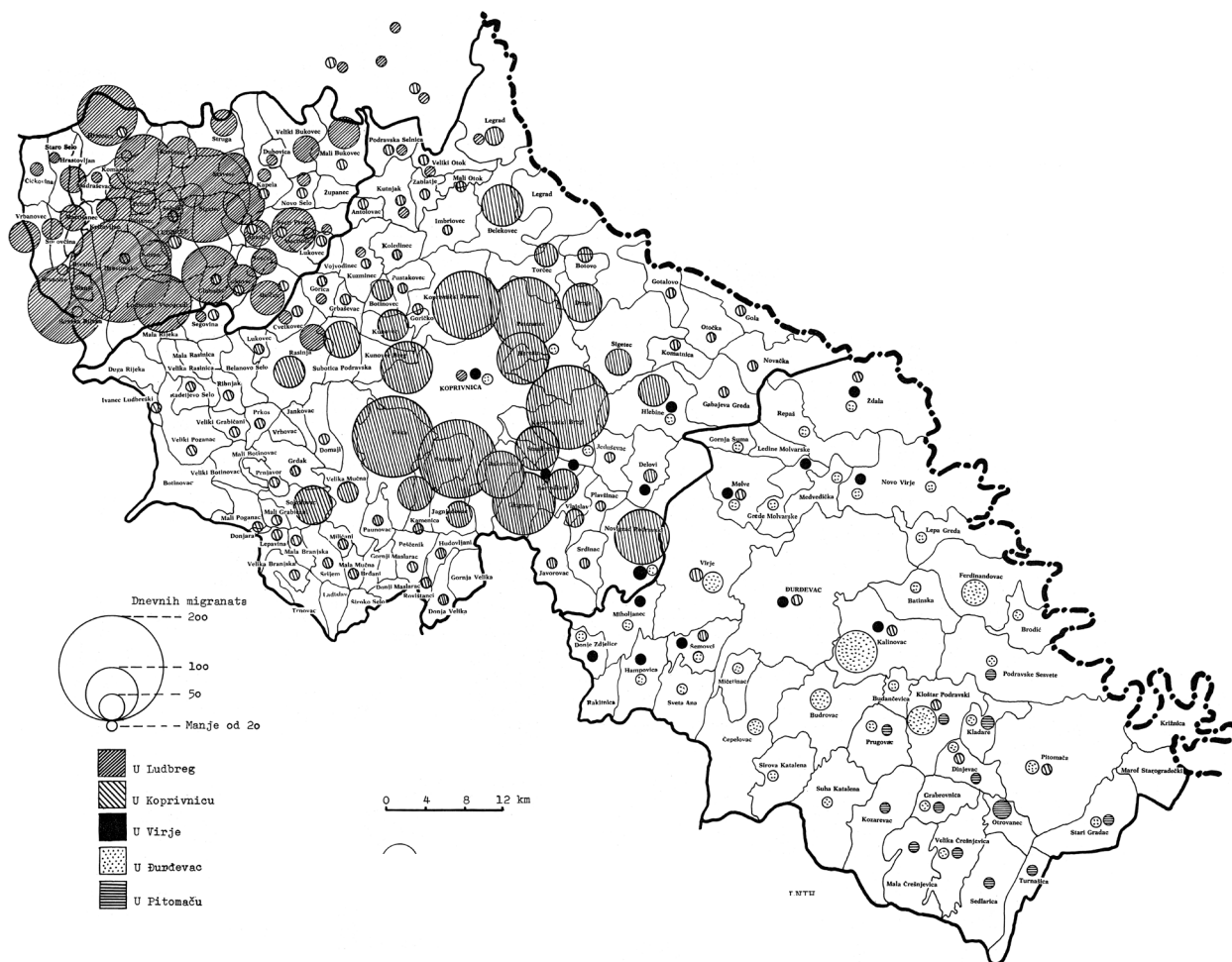
Sl. 11. Prostorni raspored koeficijenta starosti po gradovima i općinama 2001. godine (P. Feletar, 2011.)

kontingenta radi u sekundarnim djelatnostima), Martijanec (20,6 posto), Kalinovac (24,5), Molve (13,4), Virje (24,9), te Pitomača (20,9). Sve ostale općine uglavnom nemaju radna mjesta u sekundarnom sektoru, pa stoga imaju snažan proces depopulacije.

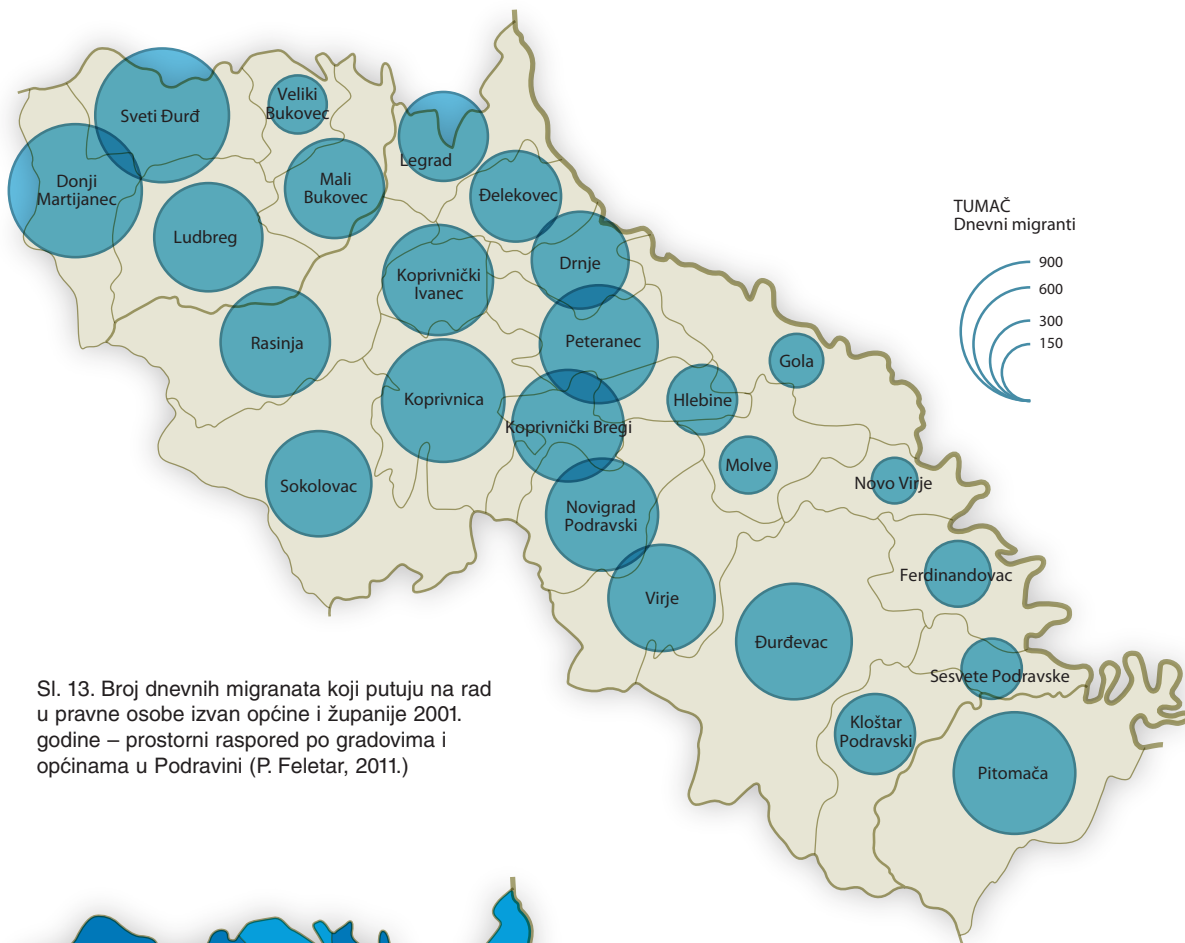
Općina	Ukupno		Rade u istoj općini	Rade u istoj županiji	Rade izvan županije	Rade u istoj i izvan županije	
	Broj	Posto od rad. kont.				Broj	Posto od ukupno
Virovitičko-podr. županija	8.793	15,2	3.312	4.584	881	5.465	62,2
Pitomača	948	14,4	260	354	334	688	72,6
Varaždinska županija	31.769	26,9	8.276	20.364	3.028	23.392	73,6
Ludbreg	1.608	28,1	1.059	331	214	545	33,9
Mali Bukovec	486	33,8	26	382	74	456	93,8
Martijanec	953	35,9	130	777	46	823	86,4
Sveti Đurđ	882	34,5	49	771	61	832	94,3
Veliki Bukovec	195	21,1	38	134	23	157	80,5
Kopriv.-križev. županija	14.081	18,0	3.584	8.137	2.326	10.463	74,3
Đurđevac	1.094	19,6	787	217	405	622	56,9
Koprivnica	2.373	11,3	1.672	439	259	698	29,4
Drnje	495	22,5	57	429	8	437	88,3
Đelekovec	383	35,4	1	372	10	382	99,7
Ferdinandovac	202	17,0	1	176	25	201	99,5

Gola	167	10,5	34	131	2	133	79,6
Hlebine	228	27,4	3	220	5	225	98,7
Kalinovac	268	25,9	0	228	40	268	100,0
Kloštar Podravski	354	16,2	54	220	78	298	84,1
Koprivnički Bregi	588	37,7	8	569	10	579	98,5
Koprivnički Ivanec	571	40,3	5	551	14	565	98,9
Legrad	398	24,3	30	320	48	368	92,5
Molve	161	11,9	10	129	21	150	93,2
Novigrad Podravski	610	31,9	25	559	25	584	95,7
Novo Virje	97	12,1	0	83	14	97	100,0
Peteranec	650	37,9	2	638	9	647	99,5
Podravske Sesvete	169	15,6	0	133	36	169	100,0
Rasinja	585	25,1	27	507	49	556	95,0
Sokolovac	590	23,9	75	447	68	515	87,3
Virje	561	17,9	32	439	87	526	93,8
Podravina	15.616	20,8	4.375	9.356	1.963	11.319	72,5

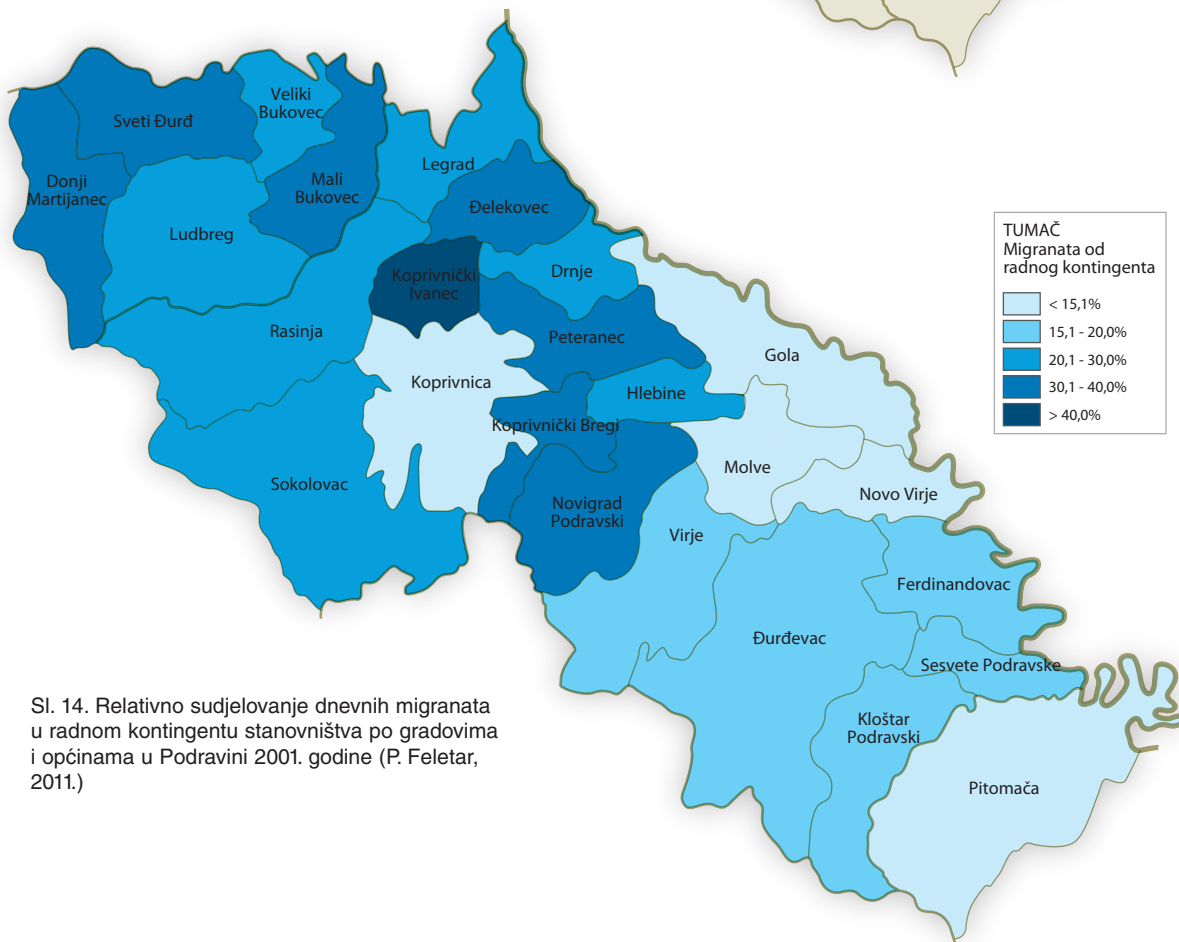
Tablica 12. Prostorni raspored dnevnih migranata u pravne subjekte, po gradovima i općinama u Podravini 2001. godine (Izvor: Državni statistički zavod)

Sl. 12. Prostorni raspored dnevnih migranata u industriju pet centralnih naselja u Podravini 1981. godine (Industrija Podravine, 1984.)

Sl. 13. Broj dnevnih migranata koji putuju na rad u pravne osobe izvan općine i županije 2001. godine – prostorni raspored po gradovima i općinama u Podravini (P. Feletar, 2011.)

Sl. 14. Relativno sudjelovanje dnevnih migranata u radnom kontingentu stanovništva po gradovima i općinama u Podravini 2001. godine (P. Feletar, 2011.)

Pogotovo u zadnjih dvadeset godina, znatno se promijenio prostorni raspored, obujam i struktura dnevnih migracija. I u Podravini su dnevne migracije bile najintenzivnije na vrhuncu procesa industrijalizacije. Tada je otvoreno mnogo radnih mjesta u Koprivnici i Ludbregu, a ta naselja nisu tako brzo rasla brojem stanovnika, pa je industrija radnu snagu (pogotovo nekvalificiranu) crpila iz okolnih naselja. Kasnije dnevni migranti nastoje preseliti u mjesto rada, što je mnogima i uspjelo.

Bez obzira na smanjenje broja radnih mjesta u sekundarnom sektoru u podravskim centralnim naseljima, dnevne migracije još su uvijek žive i predstavljaju važan izvor radne snage. Uz to, započeo je (iako vrlo polagano) i proces preseljavanja stanovništva iz središta grada u prigradska naselja, što će u budućnosti i povećati dnevne migracije. I u Podravini je sve veća nemogućnost zapošljavanja u vlastitoj općini prouzročila povećanje (iako ne značajno) putovanja na posao u druge općine iste županije i pogotovo u druge županije. Za seoske općine to znači dnevno putovanje na posao uglavnom u Ludbreg, Koprivnicu, Đurđevac i Pitomaču, ali za veća naselja i izvan županije. Tako se iz Ludbrega putuje prvenstveno na rad u Varaždin, ali i u Koprivnicu i Zagreb, iz Koprivnice je porastao broj migranata u Zagreb, a iz Đurđevca u Bjelovar i Zagreb. To stvara novu demografsku i ekonomsku diferencijaciju u prostoru Podravine.

3.2. PROMJENE U POSLOVNIM REZULTATIMA GOSPODARSTVA

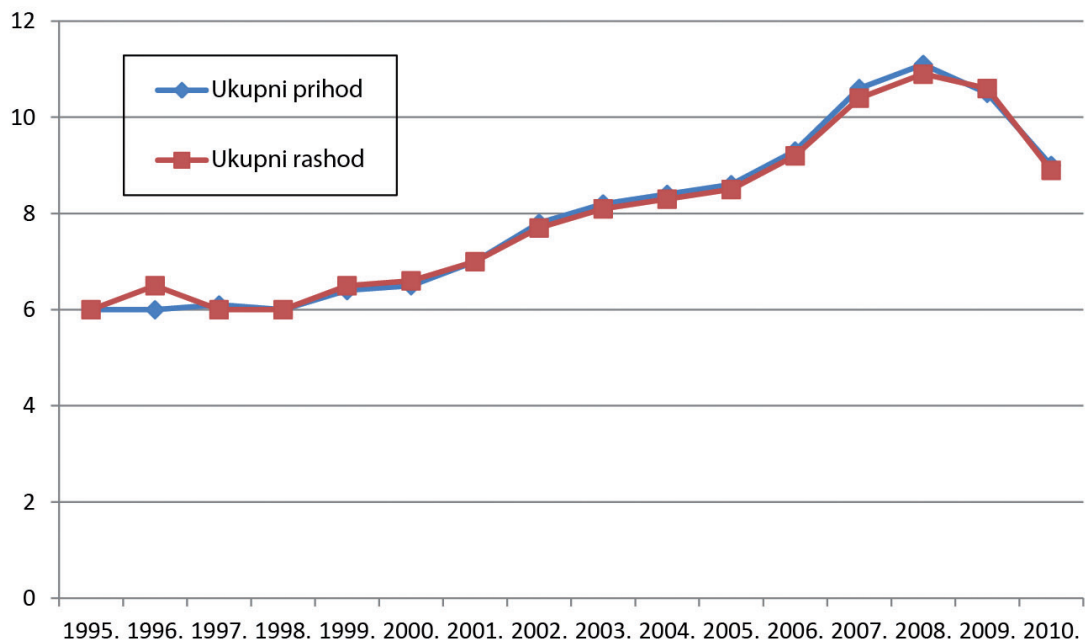
Svjetska recesija nakon 2008. uvelike se odrazila i na gospodarske promjene u Hrvatskoj, a (uglavnom) negativna gospodarska kretanja još su pogoršale unutrašnje gospodarske i društvene slabosti. Ti negativni procesi odvijaju se i u Podravini, a oni su kao i u Hrvatskoj prvenstveno pogodili proizvodni sektor (realnu ekonomiju). Podravski proizvodni sektor u godinama krize pokazao je iste slabosti kao i drugdje u Hrvatskoj, ali se pokazao i nešto vitalnijim nego drugdje. Broj otpuštenih radnika bio je dosad ipak relativno manji, nije bilo toliko gubitaka i stečajeva, izvoz je bio uglavnom veći od uvoza, a ponešto se i investiralo. Ipak ostaje činjenica da se zaposlenost u proizvodnji smanjila za trećinu, da je sve više gubitaka, a dobit minimalna. Prave vizije i akcije za izlazak iz krize uglavnom nema, što dovodi u pitanje budućnost realnog sektora u Podravini. Kakvo je stanje i kako se ponaša podravsko gospodarstvo u uvjetima krize, možemo analizirati na rezultatima poslovanja u 2010. godini.

Općine	Broj poduzetnika	Broj zaposlenih	Ukupni prihod		Neto dobit Mil. kn	Izvoz 2009. Mil. kn	Uvoz 2009. Mil. kn
			Mil. kn	Po jednom stanovniku kuna			
Virovitičko-podr. županija	808	7.905	4.077	48.199	-4,3	642,9	355,4
Pitomača	101	578	262	25.815	8,8	13,8	27,1
Varaždinska županija	2.758	35.682	19.856	112.789	-22,3	3.949,8	3.120,9
Ludbreg	166	1.863	784	92.693	5,4	172,5	230,6
Mali Bukovec	8	182	35	15.801	0,2	2,1	3,1
Martijanec	25	652	175	45.644	-1,1	65,6	30,0
Sveti Đurđ	11	88	24	6.311	-0,2	9,0	1,7
Veliki Bukovec	15	477	182	124.914	-1,6	47,5	30,8
Kopriv.-križev. županija	1.361	17.632	9.302	80.480	44,4	1.272,3	1.004,5
Đurđevac	126	1.241	627	75.633	-42,1	56,0	74,9
Koprivnica	487	9.922	5.091	164.907	46,7	1.108,6	847,5
Drnje	8	87	38	20.373	0,8	8,8	6,8

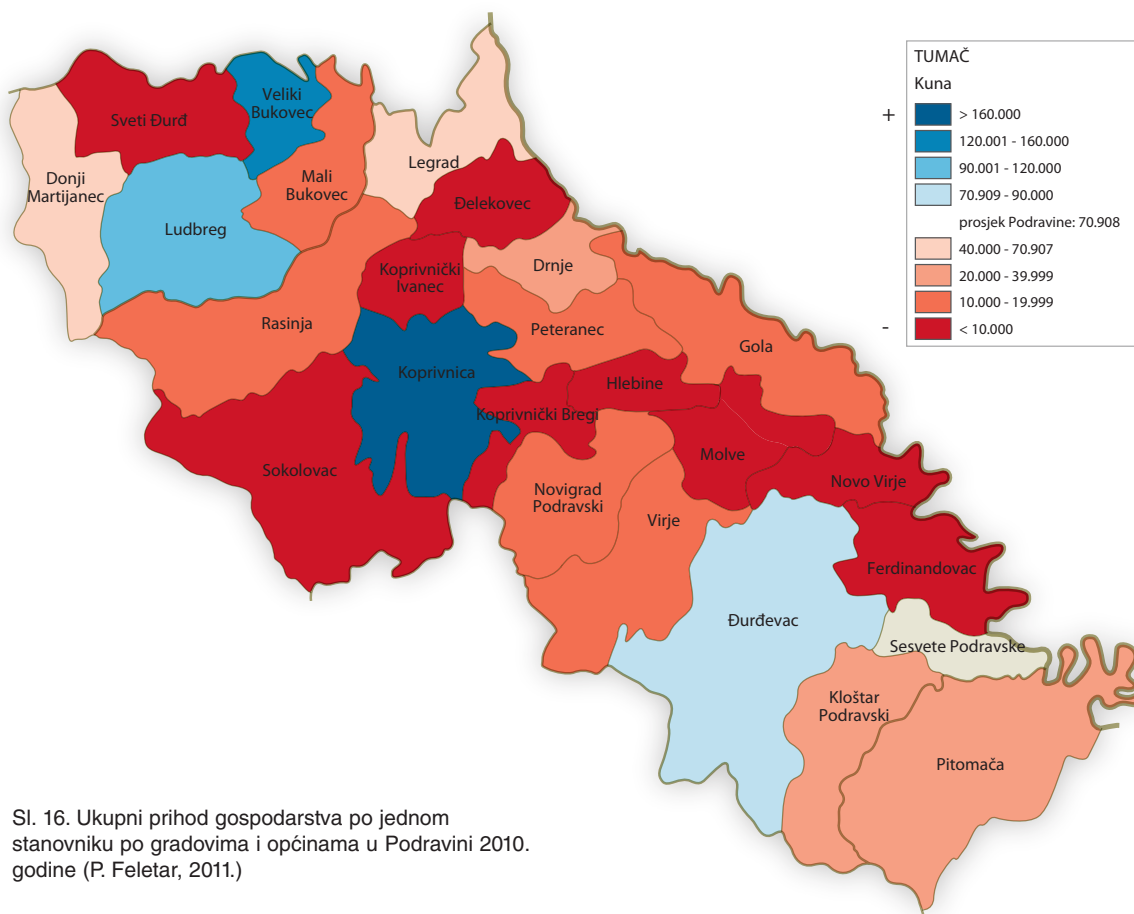
Općine	Broj poduzetnika	Broj zaposlenih	Ukupni prihod		Neto dobit Mil. kn	Izvoz 2009. Mil. kn	Uvoz 2009. Mil. kn
			Mil. kn	Po jednom stanovniku kuna			
Đelekovec	6	17	11	7.204	0,1	-	-
Ferdinandovac	9	23	8	4.619	-0,1	-	0,1
Gola	10	73	29	12.003	0,2	6,3	10,4
Hlebine	3	16	12	9.217	0,4	-	-
Kalinovac	19	172	77	48.095	2,2	15,5	15,8
Kloštar Podravski	26	149	83	25.129	-0,4	7,1	2,3
Koprivnički Bregi	11	53	11	4.578	0,5	-	0,1
Koprivnički Ivanec	12	63	12	5.687	-0,5	-	-
Legrad	17	121	129	59.039	0,1	2,1	24,5
Molve	15	60	11	5.014	-0,4	0,8	0,2
Novigrad Podravski	20	149	55	19.216	1,0	3,9	0,9
Novo Virje	7	21	7	5.747	0,1	-	-
Peteranec	17	111	42	15.666	1,6	-	1,0
Rasinja	13	84	63	19.260	0,7	0,1	16,6
Sokolovac	13	36	8	2.317	1,1	3,4	-
Virje	37	265	77	16.790	-7,9	2,7	3,4
Podravina	1.197	16.592	7.893	70.908	15,9	1.533,2	1.311,4

Tablica 13. Prostorni raspored poduzetnika i osnovni pokazatelji njihovog poslovanja 2010. godine po gradovima i općinama u Podravini (Izvor: FINA, HGK)

Mrld. kn

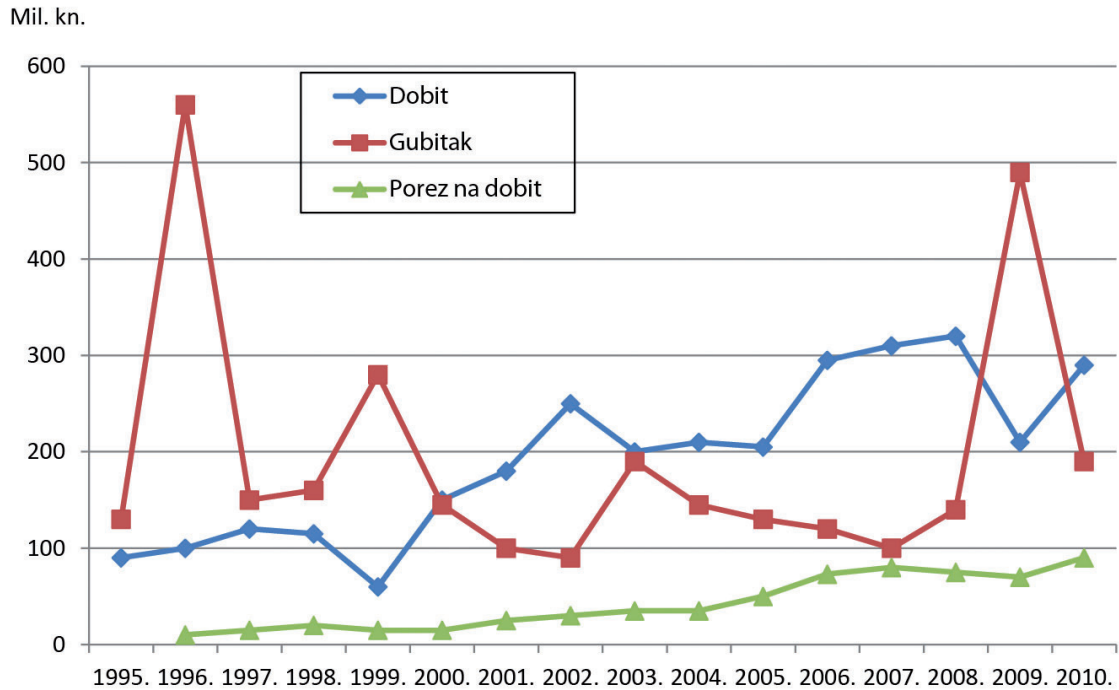
Sl. 15. Kretanje ukupnog prihoda i ukupnog rashoda trgovačkih društava u Koprivničko-križevačkoj županiji od 1995. do 2010. godine (Izvor: M. Štimac, listopada 2011., 1)

Sl. 16. Ukupni prihod gospodarstva po jednom stanovniku po gradovima i općinama u Podravini 2010. godine (P. Feletar, 2011.)

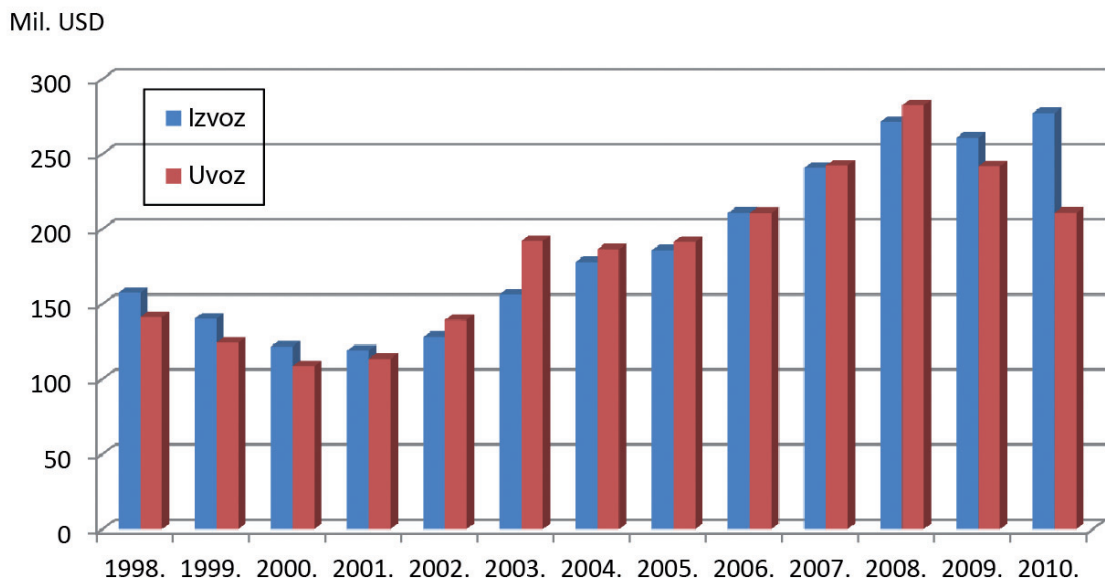
Gospodarstvo Podravine ostvarilo je u 2010. godini ukupni prihod od blizu 8 milijardi kuna. Radi usporedbe: Varaždinska županija ostvarila je blizu 20 milijardi, Bjelovarsko-bilogorska oko 5,5 milijardi, a Virovitičko-podravska oko 4 milijarde, te Koprivničko-križevačka oko 9 milijardi kuna. Ako se ostvareni ukupni prihodi podijeli sa brojem stanovnika dobiju se realniji odnosi u razlikama u regionalnoj razvijenosti realnoga sektora. U Podravini je 2010. prosječno po stanovniku ostvaren ukupni prihodi od 70.908 kuna, u Koprivničko-križevačkoj županiji 80.480 kuna, u Varaždinskoj županiji 112.789 kuna i u Virovitičko-podravskoj 48.199 kuna. I analiza po općinama Podravine govori o velikim razlikama, što još jednom potvrđuje snagu monocentričnog razvoja Koprivnice. U gradu Koprivnici je 2010. ukupni prihodi po stanovniku iznosio 164.907 kuna, u Ludbregu 92.693 kuna, u Đurđevcu 75.633 i u Pitomači samo 25.815 kuna. Neke općine, a pogotovo one koje nemaju razvijen realni sektor, ostvarile su ukupni prihodi i manji od 5000 kuna po stanovniku. Ovakve razlike svakako su glavnim uzrokom procesa depopulacije.

Trend kretanja ukupnog prihoda podravskog gospodarstva imao je uglavnom ujednačen porast sve do 2008., kada je gospodarska kriza i ovdje utjecala na opadanje prihoda proizvodnih firmi. Drugi, osjetljiviji pokazatelji poslovanja pokazuju znatno nestabilnije rezultate, ali i žilavost u uvjetima krize. Tako su ostvareni gubici od 1995. do 2010. godine imali vrlo različite, pa i skokovite trendove – čak i do gubitka većeg od 550 milijuna kuna u 1996., te oko 490 milijuna u 2009. godini. Ostvareni dobiti imaju nešto mirniji hod, a kretali su se godišnje uglavnom od 100 do 300 milijuna kuna. S obzirom da je bilo dosta gubitaka u 2010. godini (stečaj đurđevačke Nature-Agro i slično), čista dobit je u podravskom gospodarstvu iznosila samo oko 16 milijuna kuna. Tijekom 2011. Podravka je uspjela učiniti novi prodor na tržištu (osobito farmaceutike), pa se očekuje znatno viša dobit, usprkos krizi.

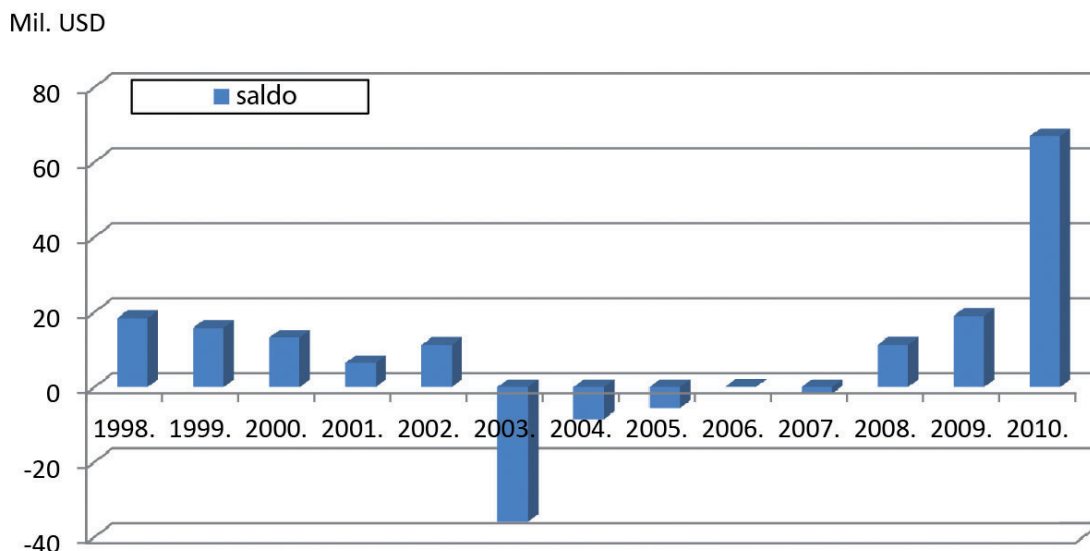
Sl. 17. Kretanje dobiti, gubitka i poreza na dobit trgovačkih društava u Koprivničko-križevačkoj županiji od 1995. do 2010. godine

(Izvor: M. Štimac, listopada 2011., 1)

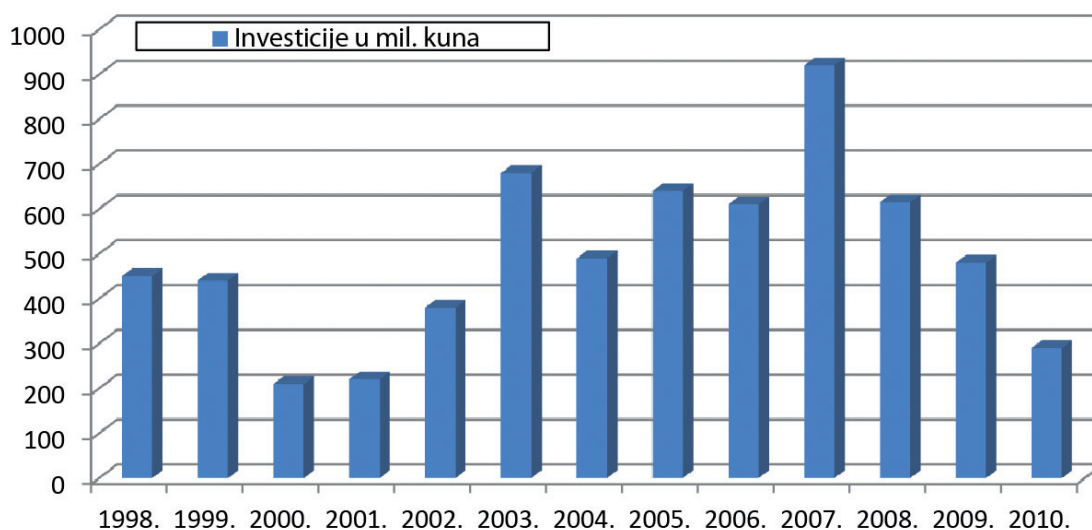
Sl. 18. Kretanje vrijednosti izvoza i uvoza trgovačkih društava u Koprivničko-križevačkoj županiji od 1998. do 2010. godine

(Izvor: M. Štimac, listopada 2011., 6)

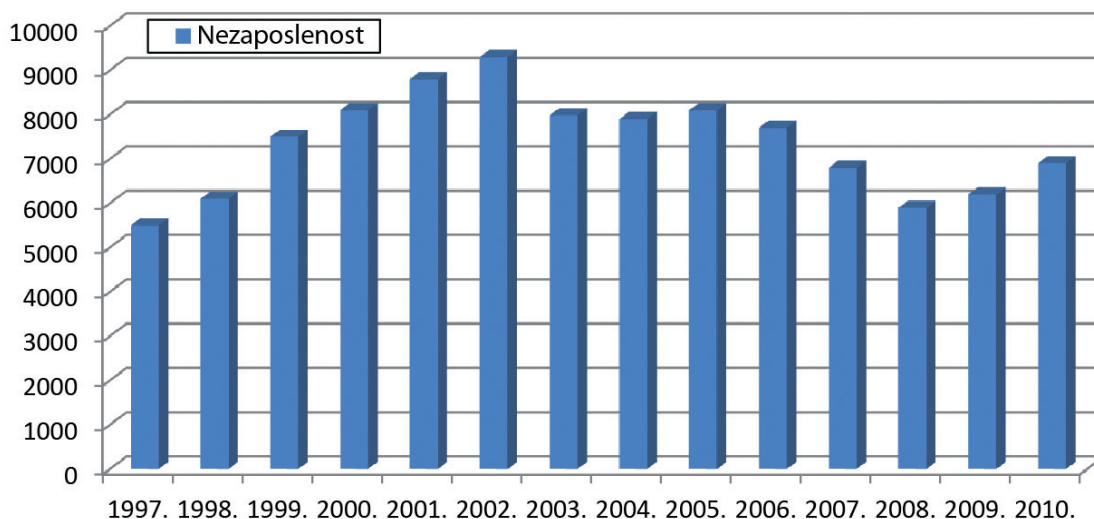

Sl. 19. Kretanje salda vanjsko-trgovačke razmjene trgovačkih društava Koprivničko-križevačke županije od 1998. do 2010. godine
(Izvor: M. Štimac, Listopad 2011., 7)

I rezultati vanjsko-trgovačke razmjene ukazuju na dobru usmjerenost podravske industrije na što uspješnije uključivanje u europske i svjetske tokove roba. U zadnjih 15-ak godina saldo razmjene s inozemstvom bio je u negativu samo 2003. godine, a najveća pozitivna razlika ostvarena je upravo 2010. godine. Prošle godine, uglavnom zahvaljujući prehrambenoj industriji, podravski poduzetnici izvezli su roba u vrijednosti od 1.533 milijuna, a uvezli za 1.311 milijuna kuna. Koprivnička poduzeća sudjelovala su u 2010. u ukupnom podravskom izvozu sa 72,3 posto, a u uvozu sa 64,6 posto. Proces prestrukturiranja podravske privrede upravo teži prema jačanju izvoza i to finalnih proizvoda.

Sl. 20. Kretanje ukupnih investicija u gospodarstvu Koprivničko-križevačke županije od 1998. do 2010. godine
(Izvor: Županijska razvojna strategija, PORA, 2011., 44)

Sl. 21. Kretanje broja nezaposlenih u Koprivničko-križevačkoj županiji od 1997. do 2010. godine (Izvor: Županijska razvojna strategija, PORA, 2011., 67)

Prestrukturiranje i promptno praćenje novih tehnologija i poslovanja zahtijeva odgovarajuće investicije, kako u opremu tako i u ljude. Podravska industrija kroz cijelo razdoblje, pa donekle i u kriznim godinama zadržala je pristojnu razinu investicija. Najviše je uloženo u predkriznoj 2007. godini – oko 900 milijuna kuna. Zabrinjava trend kretanja investicija u zadnje tri godine: ulaganja se rapidno smanjuju, pa je u 2010. investirano tek oko 260 milijuna kuna. Ovaj pokazatelj ukazuje da je i podravska industrija duboko zapala u krizu, te se moraju naći nova rješenja, osobito na planu razvoja novih proizvoda i na tržištu kapitala.

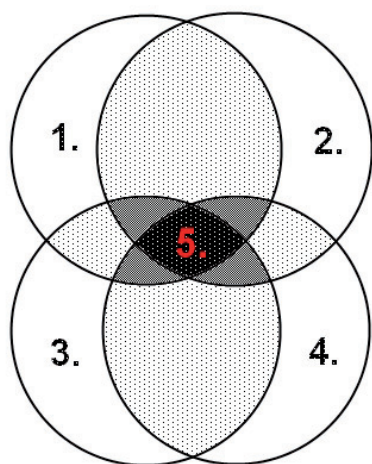
Promjene u uspjehu poslovanja industrije, bitno su se odrazile i na kretanje nezaposlenosti, kao indikativnog pokazatelja proizvodnih i poslovnih kretanja. Najviša nezaposlenost je u Podravini zabilježena 2002. godine, da bi otada uglavnom opadala, te se u 2008. spustila na ispod 6.000 nezaposlenih. Otada je opet u porastu, što je dakako odraz gospodarske krize. Razina nezaposlenosti u Podravini nešto je niža od prosjeka Hrvatske, a pogotovo od većine blizih županija.

3. UTJECAJ NA RAZVOJ I PROSTORNI RASPORED CESTOVNE INFRASTRUKTURE

Međuzavisnost razvoja sekundarnog sektora i prometne mreže i u Podravini vrlo je velika. Upravo valjana prometna dostupnost jedan je od glavnih lokacijskih faktora stvaranja i razvoja industrije. Tako je i za lokaciju velike kemijske industrije na Danici u Koprivnici početkom 20. stoljeća, glavni faktor za donošenje odluke bio povoljan prometno-geografski položaj: postojanje kvalitetne željezničke veze, koja je olakšavala dostavu umjetnog gnojiva na glavno tržište u Mađarskoj. I u vrijeme glavnih procesa industrijalizacije Podravine u drugoj polovici 20. stoljeća, promet je bio jedan od glavnih faktora razvoja. U 60-tim godinama osnovnu ulogu dovoza sirovina i odvoza gotovih proizvoda imala je željeznica, a kasnije raste važnost cestovne mreže, osobito nakon 1970-tih godina, kada je uglavnom završena modernizacija državnih i županijskih cesta (asfaltiranje).

U osnovi, razina prometne dostupnosti neke geografske točke ili kraja, prvenstveno zavisi od razine razvijenosti četiri osnovna čimbenika: 1. Gospodarska razvijenost kraja (odnosno bruto domaći prihod po stanovniku), 2. Gustoća naseljenosti i reljefne prilike, 3. Broj i struktura vozno-

ga parka, te 4. Razina moderniziranosti cestovne mreže. U vrijeme industrijalizacije sva ova četiri faktora bila su razmjerno povoljna, dakako u usporedbi s drugim regijama sjeverne Hrvatske. Potom je industrijalizacija povratno vrlo povoljno djelovala na postupno poboljšanje prometne dostupnosti. Početkom 21. stoljeća zahtjevi za poboljšavanje razine služnosti prometnica toliko su narasli da je Podravina zbog preniskog ulaganja u promet postala praktički prometno izvan glavnih tokova. Nepovezanost suvremenim cestama prema Zagrebu, te prema Osijeku i Varaždinu već je sada, a to će još više biti slijedećih godina – važna kočnica za procese prestrukturiranja i gospodarski razvoj Podravine.

1. BDP
2. Broj stanovnika
3. Broj vozila
4. Prometna mreža
5. Prometna dostupnost

Sl. 22. Teorijski model glavnih faktora razine prometne dostupnosti nekog geografskog područja (P. Feletar, 2011.)

	Stanovnika 2011.	Asfaltirane ceste km	Površina km ²	Gustoća cesta *	Gustoća cesta **	Koeficijent cestovne gustoće	
						1	2
Hrvatska	4.290.612	25.343	56.542	0,448	5,9	1,000	1,000
Varaždinska županija	176.046	967	1.262	0,766	5,5	1,709	0,930
Ludbreg	8.458	48,0	68	0,705	5,6	1,576	0,960
Mali Bukovec	2.215	24,9	38	0,655	11,3	1,462	1,903
Martijanec	3.834	32,4	55	0,589	8,4	1,314	1,431
Sveti Đurđ	3.803	27,1	45	0,602	7,1	1,343	1,206
Veliki Bukovec	1.457	14,2	23	0,617	9,7	1,377	1,650
Kopriv.-križev. Županija	115.582	908	1.748	0,519	7,9	1,159	1,330
Drnje	1.865	16,5	30	0,550	8,8	1,227	1,498
Đelekovec	1.527	15,9	26	0,611	10,4	1,364	1,763
Đurđevac	8.290	84,2	157	0,536	10,2	1,197	1,720
Ferdinandovac	1.732	24,9	49	0,508	14,4	1,134	2,434
Gola	2.416	37,2	76	0,492	15,4	1,092	2,606
Hlebine	1.302	18,9	31	0,610	14,5	1,360	2,449
Kalinovac	1.601	26,1	36	0,725	16,3	1,617	2,760
Kloštar Podravski	3.303	29,3	51	0,575	8,9	1,281	1,502
Koprivnica	30.872	85,7	91	0,942	2,8	2,101	0,470
Koprivnički Bregi	2.403	20,3	35	0,580	8,4	1,294	1,430
Koprivnički Ivanec	2.110	18,8	33	0,570	8,9	1,271	1,513
Legrad	2.185	28,1	63	0,460	12,3	0,995	2,177

	Stanovnika 2011.	Asfaltirane ceste km	Površina km ²	Gustoća cesta *	Gustoća cesta **	Koefficient cestovne gustoće	
						1	2
Molve	2.194	25,1	47	0,534	11,4	1,191	1,976
Novigrad Podravski	2.862	32,8	65	0,505	11,5	1,126	1,940
Novo Virje	1.218	21,5	36	0,597	17,7	1,332	2,988
Peteranec	2.681	28,9	52	0,556	10,8	1,240	1,825
Podravske Sesvete	1.628	17,2	30	0,573	10,6	1,279	1,789
Rasinja	3.271	51,3	106	0,484	15,7	1,079	2,655
Sokolovac	3.452	70,1	137	0,511	20,3	1,142	3,438
Virje	4.586	38,9	79	0,492	8,5	1,099	1,436
Virov.-podravska žup.	84.586	881	2.024	0,435	10,4	0,971	1,762
Pitomača	10.049	82,6	158	0,523	8,2	1,166	1,392
Podravina	111.314	926,9	1.617	0,573	8,3	1,279	1,409

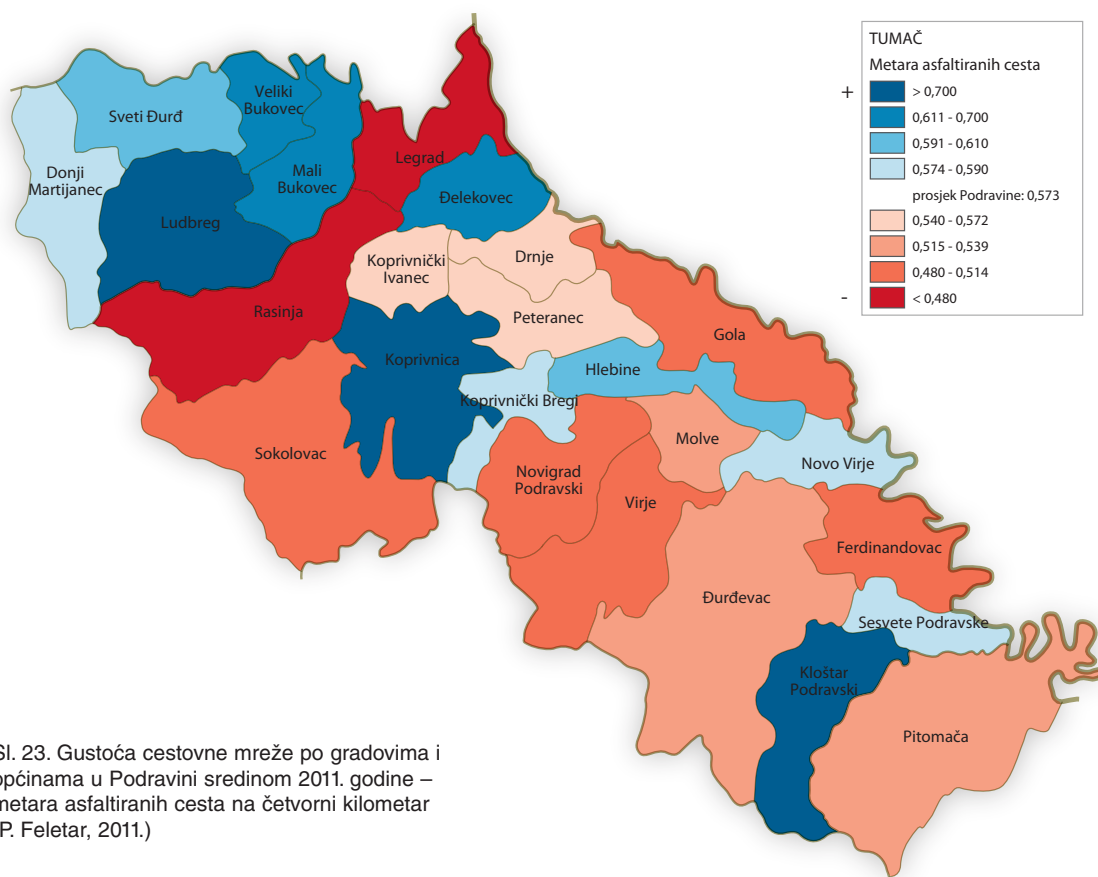
* gustoća cesta – metara asfaltiranih cesta na 1 četvorni kilometar

** gustoća cesta – metara asfaltiranih cesta na 1 stanovnika

$$1 \text{ koeficijent cestovne gustoće} = \frac{\text{km cesta u općini/km cesta u Hrvatskoj}}{\text{površina općine/površina Hrvatske}} \times 1000$$

$$2 \text{ koeficijent cestovne gustoće} = \frac{\text{km cesta u općini/km cesta u Hrvatskoj}}{\text{stanovnika u općini/stanovnika u Hrvatskoj}} \times 1000$$

Tablica 14. Osnovni pokazatelji o stanju i gustoći cestovne mreže na području Podravine sredinom 2011. godine (Izvor: Županijska uprava za ceste Koprivnica)

Mreža državnih, županijskih i razvrstanih lokalnih cesta u Podravini je srednje gustoće, nešto iznad hrvatskog prosjeka. Ukupna dužina razvrstanih cesta u Podravini iznosi 1102 km (u Koprivničko-križevačkoj županiji 1130 km), od kojih je asfaltirano 927 km cesta ili 84,1 posto. Od 70-tih godina 20. stoljeća do danas asfaltirano je 100 posto državnih cesta, oko 98 posto županijskih i oko 70 posto razvrstanih lokalnih cesta. Makadamskih razvrstanih lokalnih cesta još ponešto ima na obroncima Kalnika u ludbreškom kraju, na Bilogori i u niskom poloju Drave. Dužina nerazvrstanih lokalnih cesta iznosi oko 1320 km, od kojih je vrlo mali dio moderniziran – većinom su to poljski putovi i ulice.

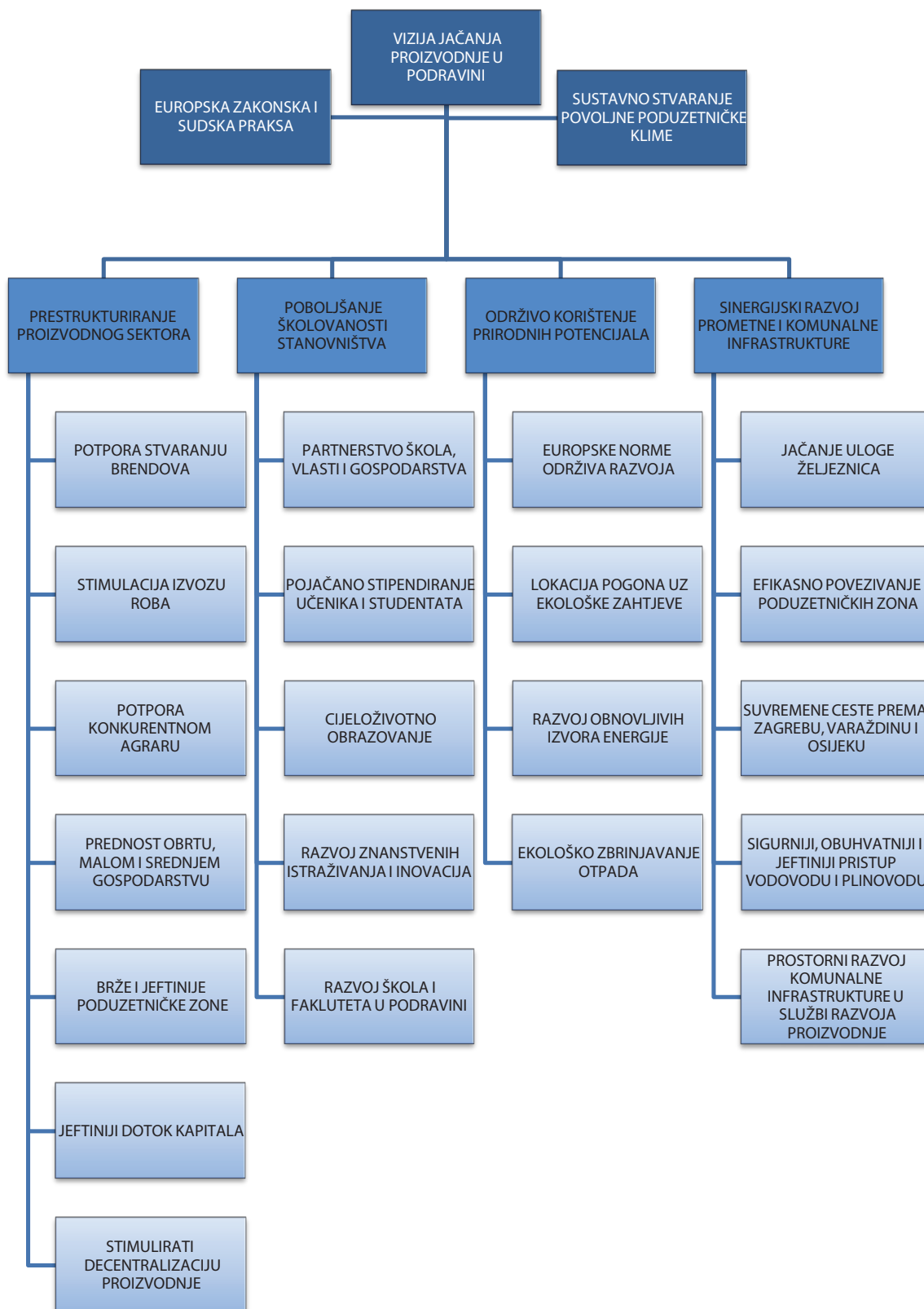
Prema kvantitativnim pokazateljima gustoće cestovne mreže, te koeficijenta cestovne gustoće, prostorni raspored cesta u Podravini odgovara gustoći naseljenosti i razini gospodarske razvijenosti. Gustoća cestovne mreže u Podravini niža je od mreže u varaždinskom kraju, a viša od one u virovitičkom kraju. U Podravini na kilometar četvorni dolazi 573 metara asfaltiranih cesta, u Koprivničko-križevačkoj županiji 519 m, u Varaždinskoj županiji 766 m, u Virovitičko-podravskoj 435 m, a prosjek za Hrvatsku iznosi 448 m asfaltiranih cesta na kilometar kvadratni.

Razvijenost cestovne mreže u podravskim gradovima i općinama nije jednakomjerna, što je u uskoj vezi s razvijenošću sekundarnog sektora, ali zavisi i od niza drugih faktora. Razlike u razvijenosti cestovne mreže izračunali smo pomoću četiri kvantitativne metode, a sve pokazuju, uz male varijacije, identične pokazatelje prostorne razvijenosti mreže u Podravini. Prema ovim pokazateljima najbolju cestovnu prometnu dostupnost ima područje grada Koprivnice (742 m asfaltiranih cesta na četvorni kilometar), zatim Kalinovac (725 m), Ludbreg (705 m), Mali Bukovec (655 m), Veliki Bukovec (617 m), Đelekovec (611 m), Hlebine (610 m), Sveti Đurđ (602 m) itd. Slabu razvijenost cestovne mreže ima Rasinja, Legrad, Gola, Novigrad Podravski, Sokolovac i druge općine. U Podravini se nedovoljno ulaže u modernizaciju cestovne mreže, a razina služnosti dijela županijskih i lokalnih cesta vrlo je niska. I nerazvijena osnovna cestovna mreža može biti jedan od faktora koji nepovoljno utječe i još će više utjecati na uspješnost restrukturiranja podravskog gospodarstva.

4. ZAKLJUČAK

Razvoj sekundarnih djelatnosti u Podravini, od prvih većih obrta i manufaktura u 19. stoljeću do intenzivnih procesa industrijalizacije u drugoj polovici 20. stoljeća, te konačno i do naznaka deindustrijalizacije početkom 21. stoljeća, slijedio je gotovo iste sadržajne i vremenske etape kao i industrija Hrvatske. Valja ipak istaći neke razvojne lokalne specifičnosti, uključujući i genius loci, prema kojima periodizacija razvoja industrije u Podravini bilježi i razlike. Određene prekretnice u razvoju sekundarnih djelatnosti u Podravini su bile: osnivanje velike kemijske industrije u Koprivnici 1906., prestanak rada Danice i drugih industrija pred Drugi svjetski rat, početak proizvodnje juha i Vegete 1957.-1959. godine, te procesi prestrukturiranja nakon 1991. godine. Objašnjavanje pojedinih razvojnih etapa važno je zbog korištenja ranijih saznanja i iskustava u suvremenom gospodarskom razvoju.

Pojam deindustrijalizacija valja uzeti uvjetno, jer se u Podravini još ne radi o tom procesu. O deindustrijalizaciji ovdje možemo govoriti ako pod time smatramo smanjivanje proizvodnje i zaposlenih, te udjela u ukupnom prihodu podravskog gospodarstva. Do toga je zaista i došlo, ali ne procesima normalnog razvoja prema postindustrijskom društvu. Naime, taj proces deindustrijalizacije nije se odvijao postupnim jačanjem tercijarnih i kvartarnih djelatnosti, nego je rezultat krize i recesije. Gospodarski razvoj Podravine još nije na razini ulaska u normalne procese deindustrijalizacije. Dapače, **izlazak iz krize valja tražiti u ponovnom jačanju proizvodnje, prvenstveno u industriji.** Ipak, ne možemo ni govoriti o potrebi reindustrijalizacije, jer nema više povratka klasičnoj industriji, nego treba razviti proizvodnju modernoga tipa, koja će se

Sl. 24. Struktura najvažnijih ciljeva u procesu suvremenog prestrukturiranja realnog sektora u Podravini (P. Feletar, 2011.)

uspješno uklopiti u potrebe svjetskog tržišta, na kojem mora uz to biti i konkurentna. I industriju (sekundarne djelatnosti), valja, dakle, što brže prestrukturirati i povećati proizvodnju usvajanjem novih proizvoda i radnih navika.

U procesu prestrukturiranja valja koristiti i iskustva iz ranijih procesa industrijalizacije. Uz novu organizaciju i suvremene tehnologije mogu se još uspješnije iskoristiti lokacijski faktori koji su i u dosadašnjem razvoju industrije bili važni u Podravini. Tu prije svega mislimo na smišljenije korištenje podravske prirode – razviti modernu poljoprivrednu proizvodnju i uvoziti što manje sirovina, tu su i bogatstva šuma i vode, građevinskog materijala, obnovljivih izvora energije i slično. Iskoristiti valja i povoljan granični geografsko-prometni položaj, kao most između šireg Panonskog prostora i Jadrana, odnosno Srednje Europe prema istoku. I možda najvažnije, aktivirati treba nesumnjivo velike ljudske potencijale.

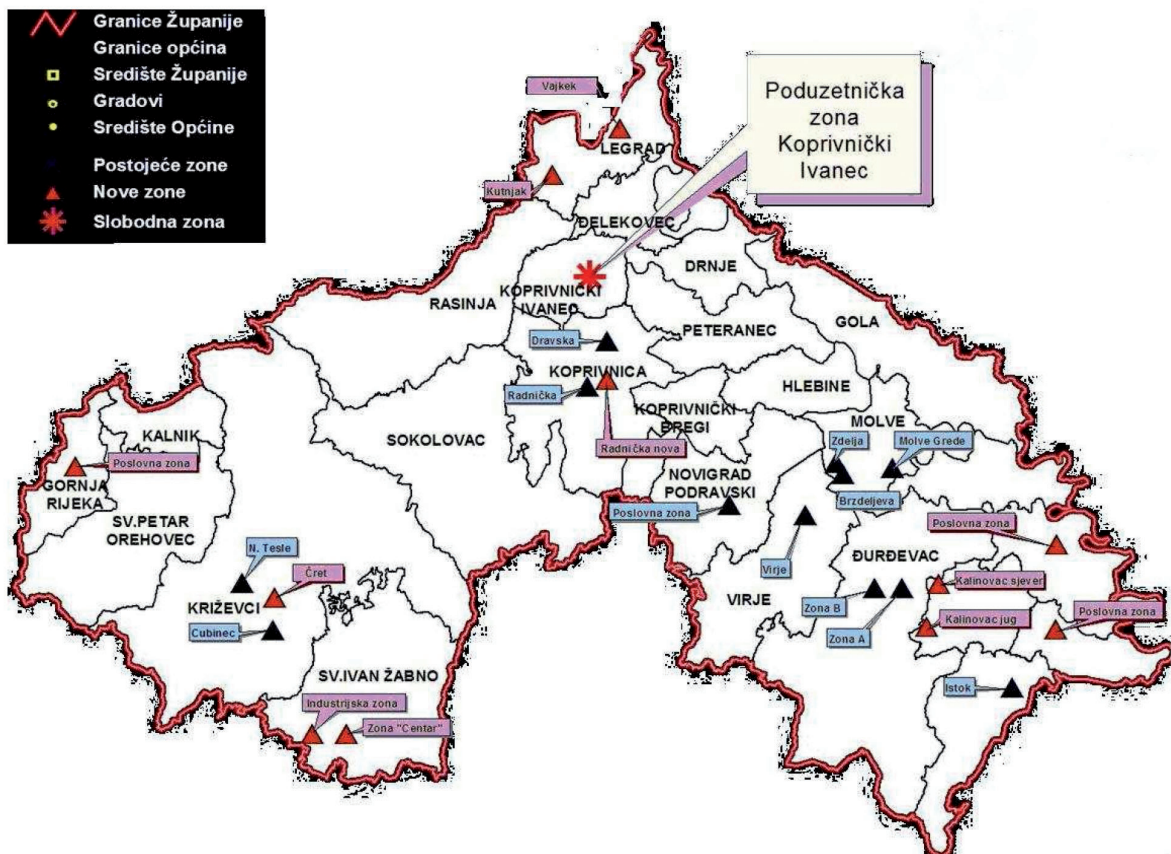
Na dobar dio procesa prestrukturiranja ne možemo utjecati iz lokalne pozicije, ali na dobar dio možemo i tu se krije naša zadaća i odgovornost. Vizija jačanja proizvodnje u Podravini polazi od četiri glavne grupe zadataka u procesu prestrukturiranja.⁷ Prva grupa odnosi se na prestrukturiranje proizvodnog sektora. Među najvažnijim zadacima u toj grupi svakako je stvaranje novih proizvodnih brendova, stimulacija izvoza roba, potpora stvaranju konkurentnog agrara, razvoj obrta, malog i srednjeg poduzetništva (uz jačanje velikih tvrtki kao glavnog organizatora proizvodnje i plasmana), stvaranje poticajnih poslovnih zona, omogućiti dotok jeftinog kapitala, stimulirati decentralizaciju proizvodnje itd.

Druga grupa zadataka odnosi se na bolje korištenje ljudskih potencijala, a to ponajprije znači poboljšanje razine školovanosti stanovništva. Jasno je da je ulaganje u obrazovanje i znanje najisplativije. U tom procesu treba stvoriti partnerstvo škola, vlasti i gospodarstva, pojačati stipendiranje učenika i studenata, te cijeloživotno obrazovanje. I u Podravini valja razviti znanstvena istraživanja i inovacije, uz razvoj visokoškolskog obrazovanja. Sadašnja struktura stanovništva Podravine prema školovanosti, u Podravini je vrlo nepovoljna. Znatno je manje stanovnika (starijih od 15 godina) koji imaju završenu srednju školu, gimnaziju ili fakultet nego u prosjeku u Hrvatskoj, a izrazito manje u odnosu na županije u kojima postoje sveučilišta. Tako u Koprivničko-križevačkoj županiji živi samo 3,1 posto stanovništva sa završenom gimnazijom, 2,9 posto s višom školom, a 3,9 posto sa fakultetom. U gradu Zagrebu gimnaziju ima 8,3 posto stanovnika, višu školu 5,8 posto, a fakultet 14,9 posto. Takvo zaostajanje u školovanosti Podravaca valja hitno stubokom promijeniti.

Županija	Bez škole	1-3 razr. OŠ	4-7 razr. OŠ	Osnovna škola	Obrtnička škola	Srednja škola	Gimnazija	Viša škola	Visoka škola	Mr. sc.	Dr. sc.
Koprivničko-križevačka	2,0	4,8	20,1	30,9	20,8	10,6	3,1	2,9	3,9	0,16	0,03
Grad Zagreb	1,1	2,2	5,3	16,3	24,8	18,9	8,3	5,8	14,9	0,7	1,1
Osječko-baranjska	3,0	4,3	13,0	25,5	25,7	14,6	4,2	3,0	6,0	0,2	0,1
Istarska	1,5	3,0	9,5	22,8	30,3	15,1	4,9	5,3	6,9	0,25	0,1
Primorsko-goranska	1,1	3,0	7,4	18,5	30,8	18,1	5,3	5,3	9,3	0,35	0,22
Splitsko-dalmatinska	3,5	4,9	7,6	17,8	29,8	17,1	5,2	5,0	8,0	0,3	0,17
Prosjeck Hrvatske	2,9	4,5	11,2	21,8	27,2	15,0	4,8	4,1	7,3	0,3	0,2

Tablica 15. Stanovništvo starije od 15 godina prema osnovnim grupama školovanosti u Koprivničko-križevačkoj županiji i u županijama sa sveučilištima – stanje 2001. godine (Državni zavod za statistiku)

⁷ Vizija osnovnih zadataka za jačanje i prestrukturiranje proizvodnje u Podravini, sastavljena i uz konzultaciju takvog programa postavljenog u studiji Županijska razvojna strategija Koprivničko-križevačke županije za razdoblje od 2011. do 2013. godine, PORA, Koprivnica 2011.

Sl. 25. Prostorni raspored postojećih i planiranih poduzetničkih zona u Koprivničko-križevačkoj županiji – stanje 2010. godine (Županijska razvojna strategija, PORA, 2011., 58)

Treća grupa zadataka u procesu restrukturiranja gospodarstva Podravine odnosi se na inauguraciju održiva razvoja, odnosno održivo korištenje prirodnih potencijala. U tom smislu treba dosljedno provoditi europske norme održiva razvoja, izabrati lokacije proizvodnih pogona uz poštivanje ekoloških zahtjeva, stimulirati razvoj obnovljivih izvora energije i što prije ostvariti ekološko zbrinjavanje svih vrsta otpada. Važna je i četvrta grupa zadataka, koja se odnosi na sinergijski razvoj prometne i komunalne infrastrukture, bez koje se ne može razvijati niti proizvodnja. Europa uvelike jača ulogu željeznica u prometu roba, pa to valja učiniti i u nas. Potrebno je osigurati efikasnije povezivanje poduzetničkih zona, te izgraditi suvremene ceste prema Zagrebu, Varaždinu i Osijeku. Komunalna infrastruktura mora biti potpunija i prostorno pristupačnija, a osobito jeftiniji pristup vodovodu i plinovodu. Prostorni razvoj komunalne infrastrukture treba staviti u službu razvoja proizvodnje.

LITERATURA I IZVORI

- ANALIZA financijskih rezultata poslovanja poduzetnika Republike Hrvatske u 2010. godini po gradovima i općinama, FINA, Zagreb, lipanj 2011.
- BANAC Ivo, Raspad Jugoslavije, Zagreb 2001.
- BAŠIĆ Ksenija, Depopulacija u gradskoj regiji Zagreba, Stanovništvo Hrvatske – dosadašnji razvoj i perspektive, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb 2005., 197-209
- BIĆANIĆ Rudolf, Doba manufakture u Hrvatskoj (do 1860.), Zagreb 1951.
- BILANDŽIĆ Dušan, Historija SFR Jugoslavije, Zagreb 1968.
- BILANDŽIĆ Dušan, Hrvatska moderna povijest, Zagreb 1999.
- BRAIČIĆ Zdenko, LONČAR Jelena, Unutarregionalni dispariteti u Sisačko-moslavačkoj županiji, Geoadria 16/1, Zadar 2011., 93-118
- BROZOVIĆ Leander, Građa za povijest Koprivnice, Koprivnica 1978.
- BRÜCHER Wolfgang, Industriegeographie, Braunschweig 1982.
- CHAPMAN Walker, Industrial location – principles and policies, Oxford 1987.
- CRKVENČIĆ Ivan, CRKVENČIĆ Mladen, Prekodravlje-Repaš: razvoj naseljenosti i stanovništva, Podravina 4, Koprivnica 2003., 133-149
- CRKVENČIĆ Ivan, Geografija Hrvatske, I.-VI., Zagreb 1974.
- CRKVENČIĆ Ivan, MALIĆ Adolf, Agrarna geografija, Zagreb 1988.
- ČERNIĆ Barbara, KUMER Peter, Na pragu novih demografskih sprememb, Geografski obzornik 58/3, Ljubljana 2011., 4-12
- DADIĆ Ivan, BOŽIČEVIĆ Damir, GOVORČINOVIĆ Milan, Prometno značenje sjeverozapadne Hrvatske, Prometna povezanost Hrvatske..., zbornik, Zagreb-Varaždin 2005., 1-8
- FELETAR Dragutin, Dnevne migracije u Koprivnicu, Geografski glasnik 39, Zagreb 1977., 45-59
- FELETAR Dragutin, FELETAR Petar, Prirodna osnova kao čimbenik naseljenosti gornje hrvatske Podravine, Podravina 13, Koprivnica 2008., 167-212
- FELETAR Dragutin, Industrija kao faktor promjena prostorne distribucije stanovništva u Podravini, Geografski glasnik 45, Zagreb 1983., 105-117
- FELETAR Dragutin, Industrija Podravine, Koprivnica 1984.
- FELETAR Dragutin, Lokalisationsquotient und Regionalfaktor als Hinweise der räumlichen Aufteilung und des Trends der Industrieentwicklung in SR Kroatien, Annales Universitatis scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, XVIII.-XIX., Budapest 1983.-1984., 189-204
- FELETAR Dragutin, MALIĆ Adolf, STIPERSKI Zoran, Geographic aspects of industry-tourism relation, Acta Geographica Croatica 29, Zagreb 1994., 99-110
- FELETAR Dragutin, O teorijsko-metodološkim osnovama industrijske geografije, Geografski glasnik 47, Zagreb 1985., 163-181
- FELETAR Dragutin, PETRIĆ Hrvoje, Općina Đelekovec, Samobor 2008.
- FELETAR Dragutin, Podravina, Koprivnica 1988.
- FELETAR Dragutin, Podravka, monografija, Koprivnica 1980.
- FELETAR Dragutin, Povijesni razvoj i suvremeno značenje vadenja ugljena na podravskoj Bilogori, Radovi zavoda za znanstveni rad HAZU 1, Varaždin 1986., 171-191
- FELETAR Dragutin, Prinos poznavanju periodizacije i regionalizacije industrije Jugoslavije, Geografski glasnik 48, Zagreb 1986., 85-98
- FELETAR Dragutin, Procesi industrijalizacije i kretanje radne snage u Ludbreg, Podravski zbornik 16, Koprivnica 1990., 49-50
- FELETAR Dragutin, Promjene u prostornom rasporedu naseljenosti Koprivničko-križevačke županije – s osobitim osvrtom na razdoblje 1991.-2001. godine, Podravina 1 (1), Koprivnica 2002., 5-31
- FELETAR Dragutin, Razlike u razvijenosti regija u Hrvatskoj – s posebnim osvrtom na Koprivničko-križevačku županiju, Podravina 8, Koprivnica 2005., 167-178
- FELETAR Dragutin, Razvoj elektrifikacije sjeverozapadne Hrvatske do Drugog svjetskog rata – s posebnim osvrtom na Koprivnicu, Ekonomska i ekohistorija 2, Zagreb 2006., 104-148
- FELETAR Dragutin, STIPERSKI Zoran, Razvojne faze i procesi disperzije industrije Zagreba, Acta historico-oeconomica Iugoslaviae 17, Zagreb 1990., 175-198

- FELETAR Dragutin, Studije i radovi o Podravini, Čakovec 1982.
- FELETAR Dragutin, Utjecaj industrije na urbanistički razvoj Koprivnice, *Geographica Slovenica* 10, Ljubljana 1979., 98-112
- FELETAR Dragutin, Značenje geografskog položaja i demografskih osobina za razvoj Koprivnice u prošlosti i sadašnjosti, Koprivnica – grad i spomenici, Zagreb 1986., 11-17
- FELETAR Petar, Procesi depopulacije sjeverne Hrvatske između 1948. i 2001. godine, *Podravina* 12, Koprivnica 2007., 148-158
- FRANOLIĆ Igor, DUGINA Marin, FELETAR Petar, Strategijski razvoj i utjecaj prometa na prijevoznu potražnju u Varaždinskoj županiji, *Podravina* 17, Koprivnica 2010., 138-152
- FRIGANOVIĆ Mladen, Demogeografija – stanovništvo svijeta, Zagreb 1987.
- FÜRST BJELIŠ Borna, ZUPANC Ivan, Images of the Croatian Borderlands: Selected Examples of Early Modern Cartography, *Hrvatski geografski glasnik* 69/1, Zagreb 2007., 5-22
- GAEBE Wolfgang, Handbuch des Geographie-unterrichts, Industrie und Raum, Band 3, Köln 1989.
- GLAMUZINA Martin, FELETAR Dragutin, Prostorna distribucija zaposlenosti i nezaposlenosti kao pokazatelj diferenciranosti na prostoru Hrvatske, *Podravina* 2, Koprivnica 2001., 5-42
- GOLDSTEIN Ivo, Hrvatska 1918.-2008., Zagreb 2008.
- GOLDSTEIN Ivo, Povijest Hrvatske 1945.-2011., I. i II., Zagreb 2011.
- HORVAT Rudolf, Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj, Zagreb 1994.
- HORVATIĆ Franjo, Iz povijesti koprivničkih cehova, *Podravski zbornik* 2, Koprivnica 1976., 135-141
- HOTTES Karlheinz, Industriegeographie, Darmstadt 1976.
- HRŽENJAK Juraj, Lokalna uprava i samouprava u Republici Hrvatskoj, Zagreb 1993.
- IVAN Igor, HORAK Jirži, Population changes caused by Industrialization and Deindustrialization – comparison of Ostrava and Glasgow, *Geograficky časopis* 63/2, Bratislava 2011., 113-132
- KOLAR Mira, Poslijeratno podravsko rudarstvo, *Podravski zbornik* 4, Koprivnica 1978., 48-62
- KOLAR Mira, Rudnici ugljena u Glogovcu do 1941. godine, *Podravski zbornik* 3, Koprivnica 1977., 30-45
- KURTEK Pavao, Gornja hrvatska Podravina, Zagreb 1966.
- LAKATOŠ Josip, Industrija Hrvatske i Slavonije, Zagreb 1924.
- LEGAC Ivan, Potreba umrežavanja i harmonizacije cestovne infrastrukture u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, *Prometna povezanost Hrvatske...*, zbornik, Zagreb-Varaždin 2005., 119-124
- LORBER Lučka, Functional changes in Tezno, the industrial zone in Maribor, *Revija za geografiju* 1 /2, Maribor 2006., 95-108
- LORBER Lučka, Intedisciplinary methodological approach to the process of brownfield revitalisation of traditional industrial areas, *Revija za geografiju* 6/1, Maribor 2011., 7-22
- LORBER Lučka, Prenos znanja in tehnologij kot spodbujevalec regionalnega razvoja, *Podravina* 3, Koprivnica 2003., 76-89
- LORBER Lučka, Regionalni razvojni problemi Podravlja, *Podravina* 8, Koprivnica 2005., 107-120
- LUDBREG, monografija, Ludbreg 1984.
- LUKIĆ Aleksandar, O teorijskim pristupima ruralnom prostoru, *Hrvatski geografski glasnik* 72/2, Zagreb 2010., 49-75
- MALIĆ Adolf, Centralne funkcije i prometne veze naselja središnje Hrvatske, Zagreb 1981.
- MATICA Mladen, Deagrarizacija u razdoblju tranzicije na području Koprivničko-križevačke županije (1991.-2002.), *Podravina* 2, Koprivnica 2002., 54-66
- MATICA Mladen, Gospodarski razvoj Đurđevačke Podravine, *Podravski zbornik* 24/25, Koprivnica 1999., 236-249
- MATICA Mladen, Novije gospodarske promjene u Koprivničkoj Podravini i Kalničkom prigorju, *Hrvatski geografski glasnik* 65/2, Zagreb 2003., 67-80
- MATICA Mladen, Suvremeni promet – uvjet razvoja Koprivnice, *Podravina* 11, Koprivnica 2007., 7-27
- MATIŠA Željko, Nafta u Podravini, *Podravski zbornik* 2, Koprivnica 1976., 70-78
- NEJAŠMIĆ Ivo, Demogeografija – stanovništvo u prostornim odnosima i procesima, Zagreb 2005.
- NEJAŠMIĆ Ivo, Demogeografija, Zagreb 2005.
- NJEGAČ Dražen, Regionalna struktura Hrvatske, *Zbornik radova 2. hrvatskog kongresa geografa*, Zagreb 2000., 191-199

- PAVLAKOVIĆ KOČI Vera, PEJNOVIĆ Dane, Polarization of Regional Economic Development in Croatia: Trends and Challenges in a New Geographic Reality, *Hrvatski geografski glasnik* 67/2, Zagreb 2005., 5-20
- PEJNOVIĆ Dane, Polarizacija funkcija rada kao pokazatelj razlika u regionalnom razvoju Hrvatske, Treći kongres geografa Hrvatske, Zagreb 2005., 164-184
- PETRIĆ Hrvoje, Društveni i gospodarski razvoj od srednjega vijeka do Prvoga svjetskog rata, *Umjetnička topografija Hrvatske – Ludbreg – Iudbreška Podravina*, Zagreb 1997., 43-63
- PETRIĆ Hrvoje, FELETAR Dragutin i dr., *Torčec – monografija*, Torčec-Koprivnica 2000.
- PETRIĆ Hrvoje, Neodrživi razvoj ili kako je krčenje šuma u ranome novom vijeku omogućilo širenje Đurđevačkih pijesaka?, *Ekonomika i ekohistorija*, 4, Zagreb 2008., 5-26
- PETRIĆ, Hrvoje, *Općina i Župa Drnje, Povijesno-geografska monografija*, Drnje 2000.
- PIRJEVEC Jože, *Jugoslavija 1918.-1992., Nastanak, razvoj ter razpad Karadorđevićeve in Titove Jugoslavije*, Koper 1995.
- POPIS stanovništva 2011. – prvi rezultati po naseljima, *Državni zavod za statistiku*, Zagreb 2005.
- PROMETNA povezanost Hrvatske s europskim zemljama u funkciji društveno-ekonomskog i kulturnog razvoja sjeverozapadne Hrvatske, *zbornik radova, Zavod za znanstveni rad HAZU, Zagreb-Varaždin* 2005.
- REBERSKI Ivanka i dr., *Koprivnica – grad i spomenici*, Zagreb 1986.
- SIĆ Miroslav, *Autoceste i lokacija ekonomskih djelatnosti u Središnjoj Hrvatskoj*, *Hrvatski geografski glasnik* 59, Zagreb 1997., 83-94
- STAFFORD H.A., *Manufacturing plant closure selections within firms*, *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 81, no. 1, Washington 1991., 52-85
- STANOVNIŠTVO Hrvatske po naseljima od 1857. do 2001. godine, *Državni zavod za statistiku*, Zagreb 2005.
- STIPERSKI Zoran, *Hijerarhija činitelja industrijskih lokacija na primjeru zapadne Hrvatske*, *Prostor*, vol. 3, 1/9, Zagreb 1995., 11-24
- STIPERSKI Zoran, *Izdvojene ekonomske osnove urbanog rasta Zagreba i njegovog okruženja pod utjecajem industrije*, *Geografski glasnik* 51, Zagreb 1989., 91-106
- ŠTIMAC Marijan, *Gospodarstvo Koprivničko-križevačke županije u 2010. godini*, *Upravni odjel za gospodarstvo Koprivničko-križevačke županije*, Koprivnica 2011.
- TOSKIĆ Aleksandar, NJEGAČ Dražen, *Changes in Political and Territorial Organization and their Impact on Croats System and Regional Development*, *Hrvatski geografski glasnik* 65/1, Zagreb 2003., 7-24
- TRANSPORT i komunikacije u 2009. godini, *Statistička izvješća, Državni zavod za statistiku*, Zagreb 2010.
- VUK Ružica, *Ludbreška Podravina – gospodarski razvoj kao faktor transformacije*, Samobor 2009.
- WERTHEIMER BALETIĆ Alica, *Razvoj stanovništva sjeverozapadne Hrvatske, Prometna povezanost Hrvatske...*, *zbornik, Zagreb-Varaždin* 2005., 9-28
- WERTHEINER BALETIĆ Alica, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb 1990.
- WINTER Marija, *Iz povijesti Ludbrega i okolice, knjige I.-II.*, Koprivnica-Ludbreg 2000.
- ZAPOSLENOST i plaće u 2009., *Statistička izvješća, Državni zavod za statistiku*, Zagreb 2010.
- ŽIVIĆ Dražen, ŽEBEC Ivana, *Sastavnice demografske bilance u gradu Koprivnici tijekom druge polovice 20. stoljeća*, *Podravina* 11, Koprivnica 2007., 28-46
- ŽUPANIJSKA razvojna strategija Koprivničko-križevačke županije za razdoblje 2011.-2013. godine, *PORA*, Koprivnica 2011.

SUMMARY

In the first part, the article covers the appearance and development of industry in upper Croatian Podravina, as the most important factor of transformation of the geographic area. Based on analyzing of the historical order of industrialization of Podravina, a possible periodization of the development is offered, as well as the most important economic branches. Five basic development stages were determined: 1. The craftsman-manufacturing stage (until 1906), 2. The manufacturing-industrial stage (1906-1932), 3. The stage of a standstill in industrialization (1932-1958), 4. The stage of intense industrialization (1958-1990), 5. The stage of transition and deindustrialization (after 1990). Within these basic stages, several sub-stages were periodized as well, particularly in the development period 4. and 5.

The second part of the Article deals with explaining the industry as the key factor of transformation of Podravina from an agricultural to an industrial region. Only three main processes of transformation have been explained. First: the processes of deruralization, i.e. leaving the village and changes in the area image of the population density. Within those changes, changes in the spatial distribution of employment in the secondary sector happened too, as well as in the intensity and the schedule of daily migrations. Secondly: in accordance with the spatial intensity of industrialization, the distribution of entrepreneurs and business results of the economy in Podravina has also been explained, with a particular attention paid to the processes of transition and deindustrialization. Thirdly: the effect of industrialization on the spatial distribution of the road infrastructure has been explained, as one of most important indicators of the development achievements of an area.